

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
VĒSTURES UN FILOZOFIJAS FAKULTĀTE
FILOZOFIJAS UN ĒTIKAS NODAĻA

KOPIENAS PROBLEMĀTIKA PJOTRA KROPOTKINA
POLITISKAJĀ FILOSOFIJĀ

MAGISTRA DARBS

Autors: **Valters Zariņš**

Studenta apliecības Nr.: vz10022

Darba vadītājs: lektors Artis Svece

RĪGA 2016

ANOTĀCIJA

Šī darba mērķis ir apskatīt ievērojamā anarhisma teorētiķa Pjotra Kropotkina domu, pievēršot uzmanību kopienas problemātikai.

Darbs tiks veikts pirmajā nodaļā apskatot kā var raksturot kopienu, otrā nodaļā būs kā ievads Pjotra Kropotkina domā, kur tiks uzrādītas galvenās viņa izpratni par kopienu raksturojošās pazīmes. Trešajā nodaļā tiks veikta šo pazīmju (piekrišana jeb savstarpējā palīdzība, piekrišanas robežas jeb indivīdu un sabiedrības attiecības, kopienas diskurss) padziļināta analīze Kropotkina tekstos.

Atslēgas vārdi: Pjotrs Kropotkins, anarhisms, kopiena, savstarpējā palīdzība

ANNOTATION

The aim of this paper is to review the philosophical thought of the prominent anarchist theorist Peter Kropotkin, focusing on the problematics of community.

The work will be conducted by examining the ways in which community can be described in the first chapter, the second chapter will serve as an intro in Peter Kropotkin's thought, where the main features of his understanding of community will be outlined. The third chapter will deal with the in-depth examination of these features (consent or mutual aid, limits of consent or relationships between the individual and society, discourse of community) in Kropotkin's works.

Key words: Peter Kropotkin, anarchism, community, mutual aid

SATURS

IEVADS	4
1. Kopienų raksturojošās pazīmes	11
1.1. Vēsturiskie diskursi.....	12
1.2. Pazīmes un veidojošie elementi.....	17
2. Ievads Pjotra Kropotkina izpratnē par kopienų: „Parīzes Komūna”.....	21
3. Kopienų konstituējošie elementi	29
3.1. Savstarpējā palīdzība.....	29
3.1.1. Kropotkins un Darvins.....	29
3.1.2. Savstarpējā palīdzība dzīvnieku pasaulē.....	34
3.1.3. Savstarpējā palīdzība cilvēku vidū.....	41
3.2. Individā un sabiedrības attiecības.....	55
3.3. Kopienas zaudēšanas, atgūšanas un realizācijas diskursi	65
NOSLĒGUMS.....	68
Izmantoto avoto un literatūras saraksts.....	72

IEVADS

Mūsdienu pasaule atrodas dažādu paralēlu, saistītu un pretēju tendenču un uzskatu sistēmu krustugunīs. Divdesmitais gadsimts ienesa ievērojamas pārmaiņas pasaules politiskajā, ekonomiskajā un sociālajā ainā. Pirmais pasaules karš satricināja šo uzskatu sistēmu pamatus. Sabruka daudzas impērijas, drupās un krāsmatās dzima nacionālas valstis un sociālisma eksperimenti. Kapitālisms savukārt turpināja izplesties, notikušajās transformācijās rodot jaunu sparū, enerģiju un ietekmes objektus. Nenoliedzama nozīme šai spēka pieaugumā bija ar kapitālismu cieši saistītajam individuālismam kā vienai no tirgus ekonomikas premisām. Attīstībai sekoja sabrukums, pieaugusi ekonomikas loma attiecībā uz sociālo un politisko dzīvi ietekmēja arī to norises. Labējā un kreisā politiskā spektra ideoloģiju cīņa ar visām to praktiskajām izpausmēm arvien vairāk samilza, līdz rezultējās Otrajā pasaules karā. Līdzīgi kā Pirmais, arī Otrais pasaules karš pārkārtoja pasauli gan teritoriāli, gan ideoloģiski.

Pasaule polarizējās divās ideoloģiskās nometnēs – Rietumu un Austrumu; pirmā kā platforma un ietvars kapitālismam, liberālismam un nacionālismam, savukārt otrā attiecīgi sociālismam un komunismam. Padomju Savienības komunisms gan izrādījās esam vien autokrātisks valsts kapitālisms un, laikam ritot, tā pastāvēšana kļuva arvien vairāk problemātiska gan iekšējo problēmu, gan ārējo – šķietamā kapitālisma uzvaras gājiena rezultātā. Austrumi arvien vairāk pārņēma Rietumu ietekmes, kapitālisms un individuālisms arvien vairāk iespiedās komunismā un sociālismā. Taču autoritārais valsts komunisms bija tikai viena no sociālisma idejas izpausmēm, un sociālisms atrada izpausmi arī Rietumos. Sociāldemokrātijas, labklājības valstu, vienlīdzības un līdztiesības idejas centās neitralizēt kapitālisma nevienlīdzības problēmas. Noritēja tas, par ko divdesmitā gadsimta otrajā pusē runāja konverģences teorētiķi¹ – konverģence jeb saplūšana; ideoloģiju un lielvaru kontekstā, tā ir šķietami pretēju tendenču savstarpējā saplūšana, kļūšana arvien savstarpēji līdzīgākām, abpusēja iezīmju pārņemšana. Padomju Savienība sabruka, Ķīna veiksmīgi pielāgojās kapitālisma dominancei pasaulē, kļūstot arvien spēcīgāka, Kuba un Ziemeļkoreja palika izolētas - sastingušas vēsturē, pārejās komunistiskā bloka satelītvalstis sekoja kādam no sabrukuma, pielāgošanās vai sastinguma variantiem. Taču, par spīti Austrumu ideoloģiskās nometnes sabrukumam, konverģence turpinājās, Rietumos kapitālisms nostiprināja ekonomikas varu tiktāl, ka politika nonāca ekonomikas pakļautībā. Kapitālistiskās ekonomikas pamatā esošā individuālisma morālās implikācijas sākotnēji iegrožoja reliģija, pēcāk ekonomikas pakļautības funkciju pārņēma politika, tagad ekonomika arvien vairāk

¹ Meyer A.G. *Theories of Convergence* // Chalmers J.A. (Ed.) *Change in Communist Systems*. Stanford: Stanford University press, 1970. P.340-341

iegrožo politiku. Ekonomika arvien vairāk sāk diktēt politikas dienaskārtību, suverēnām valstīm arvien vairāk jāpakļaujas banku, valūtas fondu, finanšu reitingu aģentūru, ekonomikas ekspertu vēlmēm. Politiskie un sociālie procesi tiek skatīti caur ekonomikas prizmu, par mērķi uzstādot nebeidzamu ekonomisko attīstību, neņemot vērā šādas attīstības implikācijas uz atsevišķām valstīm, sabiedrībām, indivīdiem un to labklājību, kā arī uz cilvēci un pasauli kopumā – tai skaitā arī implikācijas vides problēmu un ilgstpējīgas civilizācijas sakarā.²

Globalizācija, pieaugošā mobilitāte un informācijas tehnoloģija attīstību šo procesu ievērojami paātrināja. Tas ietekmēja arī kapitāla īpatnības – tas arvien brīvāk varēja pārvietoties starp valstīm, meklējot izdevīgākos apstākļus peļņas gūšanai. Galvenokārt, tas novērojams tā aizplūšanā uz mazāk attīstītām valstīm, kur ir vismazākās ražošanas izmaksas, ņemot vērā nabadzību, nevienlīdzību un cilvēku gatavību strādāt par niecīgu samaksu. Nepastāvot nekādiem morāliem ierobežojumiem, tā arī notika un notiek joprojām, attīstītā pasaules daļa savu labklājību nodrošina uz pārējās pasaules rēķina, līdzīgi kā kapitālisma sabiedrībā minoritātes labklājība tiek nodrošināta uz vairākuma rēķina. Morālo ierobežojumu neesamības problēmas var saskatīt arī dzīvē kapitālisma saistībā ar karu, proti, militāro industrijas ieinteresētību ražošanā un peļņas gūšanā; karš ir kļuvis par parastu ekonomikas daļu.

Divdesmit pirmā gadsimta pirmās dekādes ir tas brīdis, kad kapitālisma radītā nevienlīdzība un negatīvais iespaids uz sociālo un politisko dimensiju ir samilzis līdz šķietami nebijušiem apmēriem. Tiesa, nekad uz pasaules nav bijuši tik daudz cilvēku kā tagad, nekad arī tehnoloģiskā attīstība nav sasniegusi tādus apmērus kā tagad; tam visam, protams, ir ietekme uz kapitālisma problemātiku. Kapitālisms gan ir tikai viena no tendencēm un uzskatu sistēmām, kuru sadursmē mūsdienu pasaule pastāv, taču tam nenoliedzami ir ietekme uz pārējām. Eiropa, it īpaši Rietumeiropa un Ziemeļeiropa, bieži tiek skatīta kā sociālisma un kapitālisma sava veida sintēzes variants. Proti, labklājības valsts, kas, izmantojot kapitālisma priekšrocības ekonomiskajā attīstībā, izmanto tās rīcībā esošos resursus, lai vairotu vienlīdzību un līdztiesību, sociālā atbalsta izpausmes un vispārēju labklājības pieaugumu. Eiropas Savienība šķietami ir soli tuvāk kosmopolītiskajām vīzijām par liberālās vērtībās, tolerancē un multikulturālismā balstītas plašas sabiedrības izveidi. Tajā pašā laikā var runāt arī par dažādu pretēju tendenču parādīšanos, proti, no vienas puses tā ir labējā doma un nacionālisma diskurss. Arvien vairāk Eiropā aktualizējās labējā doma, populārākas kļūst diskusijas par lielāku nacionālo valstu suverenitāti Eiropas Savienības sakarā un par potenciālu rietumu (kā kristīgās un antīkās filozofijas sintēzē balstītu) un austrumu (kā islāmā

² Dupuy J.P. *Economy and the Future. A Crisis of Faith*. East Lansing: Michigan State University Press, 2014. P. x-xii

balstītas) civilizāciju ideoloģisko un kulturālo sadursmi. Islāma sakarā jāatzīmē pieaugošā fundamentālisma loma tā diskursā, kas ironiskā kārtā varbūt ir saistāma ar to pašu kapitālismu, proti, atsevišķu valstu, piemēram, Saūda Arābijas nodarbošanos ar fundamentālu islāma izpausmju – vahabisma un salafisma, sava veida eksportēšanu pasaulē. Lai arī kāda būtu islāma fundamentālisma izcelsme, tendenču sadursmes sakarā jāatzīmē, ka šķietami pārsteidzoši ir dzirdīgu ausu rašana rietumu sabiedrībā. Pārsteidzoši tāpēc, ka šīm liberālajām, tolerantajām un multikulturālām sabiedrībām ar savu piemēru vajadzētu izslēgt šādu fundamentālu, dogmatisku uzskatu attīstības iespēju. Taču norisinās drīzāk pretējais, turklāt tas novērojams gan labējā, jo īpaši, galēji labējā, gan reliģiski fundamentālā (kā islāma, tā arī kristietības konservatīvajās izpausmēs) diskursā – notiek vēršanās pret šādu izpratni par sabiedrību un to veidojošajām vērtībām, uzskatot to par pagrimušu, nepareizās vērtībās balstītu, tradicionālām vērtībām un identitātēm (nacionālām un reliģiskām) kaitīgu, nolemtu iznīcībai u.tml.

Iezīmētā pasaules raksturojuma mērķis ir norādīt uz šo dažādo tendenču un ideoloģiju radīto iespaidu uz sabiedrību un cilvēku ikdienu. Ir kaut kas, kas ir kopīgs, savā ziņā vienojošs visām šīm dažādajām tendencēm un ideoloģijām – tā ir attieksme pret kopieni. Attieksme pret kopieni izriet no tā, ka visas aprakstītās politiskās, sociālās un ekonomiskās uzskatu sistēmas kaut kādā veidā runā par to, kā būtu jāorganizē sabiedrība. Sabiedrība savukārt ir tā, kas šo uzskatu sistēmu teorijas īsteno dzīvē. Tādā aspektā tās darbība ir gan apzināta, gan neapzināta – šīs teorijas var būt gan kādas šauras grupas uzspiestas, gan tikt realizētas ar sabiedrības atbalstu. Aprakstītās situācijas kontekstā tas nozīmē, ka ir kādi iemesli, kāpēc kāda teorija gūst atbalstu sabiedrībā. Iemesli var būt dažādi, taču šī darba kontekstā uzsverama ir kopienas ideja.

Kapitālisms, ar sev raksturīgo individuālismu, uzsvaru uz konkurenci un izaugsmi, pret kopieni attiecas negatīvi, svarīgs ir indivīds, tā brīvība, spēja konkurēt un attīstīties, savukārt kopiena ierobežo šo indivīdu un kavē attīstību. Tam attiecīgi ir iespaids uz sabiedrību, uz cilvēku ikdienas dzīvi, uz to kā tie attiecas pret citiem indivīdiem. Pieaugot atsvešinātībai un uzsvaram uz indivīdu, var novērot pretēju tendenci – cilvēku meklējumus pēc kā vienojoša, nevis atsvešinoša. Kā šīs tendences piemērus var minēt nacionālismu, sociālismu un arīdzan reliģiskas kustības; nacionālisms kā vienojošo elementu piedāvā ideju par nāciju, kā kaut ko tādu, kam ir kopīga teritorija, kultūra, valoda un vēsture – nacionālisma ietvaros cilvēks var justies kā daļa tādas kopienas, kas balstīta uz šiem elementiem un attiecīgi izjust kopību ar citiem nācijas pārstāvji, neņemot vērā cita veida, piemēram, ekonomiskas atšķirības; sociālisms savukārt piedāvā citādu izpratni par vienojošo elementu – kopīgu šķirisku piederību, kopīgu ražošanas pārvaldi, – kultūra, valoda, teritorija u.tml kļūst mazsvarīgas;

religija, savukārt, atmet teritoriju, kultūru, valodu un vēsturi, galvenais vienojošais elements, kas ļauj izjust piederību kopienai, ir kopīga izpratne par ticību – svētie raksti, rituāli u.tml. Aprakstītā situācija savukārt ilustrē to, ka dažādu politisku un ekonomisku norišu rezultātā mainās tas, kā cilvēki vēlas izjust piederību, vēlas būt daļa kādas kopienas.

Kopienas izpratne var būt visai plaša, sākot no kopienas kā indivīdus vienojošas laiciskas vai telpiskas idejas, piemēram, etniski kulturāla kopiena kā nācijas idejas pamats nacionālismā vai laiciskām un telpiskām kategorijām pāri esoša reliģiska kopiena, līdz, piemēram, liberālai izpratnei kā kopienu kā multikulturālas sabiedrības elementu vai kopienu kā šķērsli indivīda brīvībai un pat kopienas esamības noliegumam vai tās nesvarīgumu kapitālisma kontekstā.

Kopienas izpratnes skatījumā ir vērts pievērsties kādai domas tradīcijai, kas varētu sniegt vērtīgu ieskatu kopienas problemātikā un vienam no ievērojamākajiem šīs domas pārstāvim. Runa ir par anarhismu un vienu no ievērojamākajiem tā teorētiķiem – Pjotru Kropotkinu. Anarhisms varētu būtu labs pamats tādām skatījumiem, kas varētu uzrādīt kādas iezīmes, ko nespēj atklāt savstarpējā konvergencē esošās kapitālisma un sociālisma ideoloģiskās strāvas – anarhisms jau no saviem aizsākumiem 19. gs. ir atradies kritikas pozīcijas gan attiecībā pret kapitālismu, gan sociālismu, kritiski analizējot un norādot uz pretrunām abu kontekstā, galvenokārt, protams, abu saistībā ar valsti jeb valdību kā kārtības priekšnosacījumu, kam seko attiecīgi saimniekošanas veidi. Anarhisms ir arī bieži vien marginalizēts jēdziens – kā 19. gs., tā arī bieži vien mūsdienās, vārdus anarhija un anarhisms mēdz lietot, lai apzīmētu haosu, likumu neesamību, sabiedrības sabrukumu u.tml., tāpēc vajadzētu definēt, kas tad īsti ir anarhisms.

Anarhisms ir plaša domas tradīcija, attiecīgi arī tās definīcijas variē dažādu pētnieku un pašu anarhisma teorētiķu vidū. Anarhisms ir „filosofija, kas noliedz autoritāru valdību un uzstāj, ka brīvprātīgas institūcijas ir vislabāk piemērotas cilvēka dabisko sabiedrisko tendenču izpaušmei”³; anarhisms ir „doktrīna tam, ka ir vēlamā [...] anarhijas, sabiedrības bez valdības,” kas „eksistējusi kopš neatminamiem laikiem”⁴; anarhisma pamatā esošais anarhijas jēdziens nāk no „seno grieķu vārda *ἀναρχία*, kur *ἀν* nozīmē „bez” un *αρχία*, ar ko sākotnēji apzīmēja militāro „vadoni”, vēlāk „valdnieku”,”⁵ respektīvi „bez valdniekiem”, pati vārda etimoloģija jau ir norāde uz „anarhisma definējošo pazīmi: centralizētas autoritātes noliegumu”⁶. No šīm nozīmēm atvasināti abi anarhisma un anarhijas lietojuma veidi - negatīvais lietojums, kā

³ Woodcock G. *Anarchism* // Borchert, D.M. *Encyclopedia of Philosophy*. Vol I. Thomas Gale, 2006. Anarchism, 1:176–180

⁴ Graham R. (Ed.) *Anarchism: A Documentarian History of Libertarian Ideas and Movements*. P.xi

⁵ Marshall P. *Demanding the Impossible. A History of Anarchism*. London, Harper Perennial. 2008.P.3

⁶ Sheehan S. *Anarchism*. London, Reaktion Books. 2003. P.25

raksturojums „negatīviem nekārtības apstākļiem”⁷, kas ved pie „nekārtībām un haosa”; un pozitīvais lietojums, kā raksturojums „tādai sabiedrībai, kur valdīšana vairs nav nepieciešama”⁸, kā „pozitīvs bezvaldības stāvoklis, kurā valdīšana vairs nav nepieciešama kārtības nodrošināšanai”⁹. Šī darba centrā esošais anarhisma pārstāvis, Kropotkins, anarhisma šķirklī Britānijas Enciklopēdijā, anarhismu definē šādi: „Anarhisms (no grieķu *ἀν-* un *ἀρχή*, pretējs autoritātei) ir nosaukums, kas dots tādām dzīves un uzvedības principam vai teorijai, kuru ietvaros sabiedrība tiek domāta [*conceived*] bez valdības – harmonija šādā sabiedrībā tiek nodrošināta nevis pakļaujoties likumam vai pakļautībā jebkādi autoritātei, bet gan starp dažādām, teritoriālām un profesionālām, grupām noslēgtu brīvu vienošanās veidā, brīvi konstituētu ražošanas un patēriņa labad, kā arī bezgalīgi dažādo civilizētas būtnes vēlmju un aspirāciju apmierināšanai.”¹⁰

Anarhisma pētnieki anarhismu bieži vien min kā „sociālas filosofijas” pārstāvi, taču šī darba sakarā vēlams atzīmēt, ka tas tā tiek darīts, kad runa ir par vispārīgu anarhisma definīciju, kas iekļauj visus dažādos anarhisma strāvojumus, sākot ar individuālistiskā, egoistiskā, dzīvesveidā balstītiem, beidzot ar komunismā, kolektīvisma, sindikālismā u.tml. – respektīvi kopīgā dzīvē balstītiem. Taču gandrīz visos gadījumos, arī tad, ja ir runa par sociālām problēmām, organizācijām utt., tas tiek darīts fonā esot autoritātes un valdības ideju kritikai, kas nenoliedzami ir saistīta ar politiku, attiecīgi ar politisko filosofiju.

Pjots Aleksejevičs Kropotkins (*Пётр Алексеевич Кропоткин*) ir viens no ievērojamākajiem 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā anarhisma teorētiķiem. Enriko Malatesta (*Enrico Malatesta*), arīdžan anarhists un Kropotkina draugs, izteicies, ka Kropotkins „bez šaubām ir viens no tiem, kas devis vislielāko pienesumu anarhistu ideju izvēršanā un izplatīšanā”, savukārt Rūdolfs Rokers (*Rudolph Rucker*), vadošais anarhistu sindikālisma teorētiķis, teicis, ka Kropotkina darbi „iespaidojuši visu manu attīstību, veidojuši visu manu dzīvi [...] Kropotkins bija domātājs ar ārkārtēji plašām zināšanām, vēsturnieks, ģeogrāfs, ekonomists un sociālais filozofs,” turklāt „viņš nebija utopists, viņam bija ļoti praktisks skats uz dzīvi.”¹¹ Kropotkins nebija tikai anarhisma teorētiķis, pirms pievēršanās anarhismam viņa galvenā interese bija ģeogrāfijā un bioloģijā. Kropotkins bija augstdzimis, viņa tēvs ļoti lepojās ar Kropotkinu izcelsmi no Ruriku (Krievijas valdnieki pirms Romanoviem) dzimtas, taču pats Kropotkins nekad sevi nesauca par princi vai kņazu. Jaunībā, militārā dienesta

⁷ **Woodcock G.** *Anarchism: A History of Libertarian Ideas and Movements*. Cleveland, Meridian Books. 1962 P.10

⁸ **Marshall P.** *Demanding the Impossible. A History of Anarchism*. London, Harper Perennial. 2008. P.3

⁹ **Woodcock G.** *Anarchism: A History of Libertarian Ideas and Movements*. P.10

¹⁰ **Kropotkin P.** *Anarchism (The Encyclopedia of Britannica Article) // Kropotkin's Revolutionary Pamphlets*. New York, Dover Publications, Inc. 1970. P.284

¹¹ **McKay I.** Introduction // McKay I (Ed.) *Direct Struggle Against Capital*. A Peter Kropotkin Anthology. P.12

ietvaros, viņam izdevās panākt norīkojumu Sibīrijā, kur viņš varēja nodoties ģeogrāfijas pētījumiem un dabas vērojumiem, tajā laikā novērotais bija kā impulss viņa vēlākajiem pētījumiem evolūcijas faktoru sakarā un arīdzan veicināja viņa kritisku attieksmi pret autoritāti, redzot cik bieži vien nesekmīgi un nepareizi bija Krievijas centrālās varas mēģinājumi apgūt un pārvaldīt Sibīrijas savvaļos plašumus¹². Autoritātes negatīvo ietekmi Kropotkins paguva izbaudīt arī tiešā veidā, ieslodzījumā Sanktpēterburgā un vēlāk arī Francijā, abi gadījumi bija saistīti ar viņa revolucionārajiem uzskatiem. Izsmelošu Kropotkina biogrāfijas izklāstu var rast viņa autobiogrāfijā, „Revolucionāra memuāri” („*Memoirs of a Revolutionist*”).

Runājot par Kropotkina tekstiem, tad jāteic, ka pārsteidzoši maz tekstu rakstīti krievu valodā, galvenokārt viņš rakstīja angļu un franču valodās. Tas saistāms ar viņa dzīvi trimdā un to, ka lielākā daļa tekstu tika rakstīti galvenokārt strādājošo izglītošanai anarhisma ideju sakarā. Attiecīgi, lielāko daļu savas trimdas dzīves viņš pavadīja Lielbritānijā un Francijā, tāpēc rakstīja abās valodās, bieži vien arī pārtulkojot jau uzrakstītos franču valodas tekstus angļiski un angļu valodā rakstītos franciski.

Nedaudz atkāpjoties, jāteic, ka ievēribas cienīgas ir arī Kropotkina ideju atskaņas latviešu anarhistu tekstos. Filipa Rufa pētījumā par latviešu anarhistu vēsturi 20. gs. sākumā - „Pa stāvu liesmu debesīs” (kas galvenokārt centrējas ap latvieša anarhista Jāņa Žākļa, zināma arī kā biedra Mērnika un Pētera Māldera, gaitām) – parādās izteikumi, kas ļoti sasaucas ar Kropotkina teikto par ideju rašanos un realizāciju no cilvēku jeb tautas kolektīvā gara.¹³ Rufs arīdzan norāda, ka jau sākot ar 1890. gadu Kropotkins ir bijis pietiekami cieši saistīts ar Latvijas sociāldemokrātiskās kustības ietekmīgākajām personām, bet 1905. gada notikumi Baltijā teicami pamatoja viņa ideju patiesumu – „tādējādi Kropotkina uzskati lielā mērā ir

¹² „Gadi, ko pavadīju Sibīrijā deva man vairākas mācības, kuras es diez vai būtu ieguvis citur. Es drīz vien sapratu absolūto neiespējamību izdarīt kaut ko patiešām noderīgu cilvēku masām, izmantojot administratīvās mašīnērijas līdzekļus. No šīs ilūzijas es atvadījos uz mūžiem. Tad es sāku saprast ne tikai cilvēkus un cilvēku raksturu, bet arī cilvēku sabiedriskās dzīves iekšējās mehānismus. Neginājamo masu konstruktīvais darbs, ko tik reti piemin jēlkādās grāmatās, un šī konstruktīvā darba nozīme sabiedrības formu izaugsmei, pilnībā parādījās manu acu priekšā.” **Kropotkin P.** *Memoirs of a Revolutionist*. New York: Houghton Mifflin Company, 1899. P.102

¹³ „Anonīms autors, kas, iespējams, ir pats Jānis Žāklis, anarhistu žurnālā „Brīvība” [*Brīvība*, 7, 1911, janv., 15.lpp] raksta: „Anarhisms Baltijā pastāvēja jau priekš pirmās anarhiskās literatūras. Mēs varam sacīt, ka viņš izaudzis no pašas dzīves, radīts no revolucionārās tautas. Kad sestā gadā daži revolūcijai uzticīgi biedri nosauca sevi atklāti par anarhistiem, daudzi citi, kuri vēlāk darīja to pašu, izturējās naidīgi pret viņiem šā vārda dēļ. Plašākas masas sajēdza zem šā vārda visas tās briesmas, kuras sameloja tā laika literatūra. Un tādēļ pirmajiem latviešu anarhistiem nācās bieži vien ciest no domu biedriem, kuri izšķīrās tikai caur nosaukumu. Daudzi turpināja anarhisko darbību, uzstājās dēļ anarhiskām idejām, bet ļaunojās, kad viņi tika par tādiem nosaukti. tagad daudzi biedri saka: „Es neesmu mainījis savus ieskatus – tā esmu domājis un darījis arī agrāk.” Viņiem ir taisnība – tikai nosaukums ir pārgrozījies tiem. Baltijā anarhiskā ideja netika ienesta no ārienes. Viņa radās šepat. Viņas autors ir pate tauta un viņas skola ir revolūcija. Revolūcijas vēstures uzdevums ir attēlot visā pilnībā šo ievērojamo laikmetu. [...] Baltijas revolūcijas vēsture pierādītu vēl reizi, ka tautas ģēnijs spēj radīt jaunas idejas un jaunas sabiedrības formas””. **Rufs P.** *Pa stāvu liesmu debesīs. Nenotveramā latviešu anarhista Pētera Māldera laiks un dzīve*” Rīga, Dienas Grāmata. 2012. 104-105.lpp.

ietekmējuši laviešu jauno revolucionāru prātus”¹⁴ Jāteic, ka, skatot gadsimta sakuma latviešu valodā izdotās anarhistu avīzes un žurnālus (*Melnais Karogs, Brīvība, Liesma*), ir atrodamī dažādu Kropotkina tekstu un to fragmentu tulkojumi.

Kropotkina saistība ar Latviju rodama arī viņa dzimtas kontekstā. Kropotkina vectēvam, arīdzan Pjotram, bija trīs dēli – Nikolajs, Dmitrijs un Aleksejs (Kropotkina tēvs). Vecākā dēla Nikolaja dēls Dmitrijs, Harkovas gubernators, 1886. gadā apprecējās ar Olgu fon der Borhu. 1879. kāds jauns nihilists, Grigorijs Golderbergs, saniknots par vardarbīgu izturēšanos pret ieslodzītajiem protestētājiem, atentātā nogalināja Dmitriju. Kā savos memuāros norāda Kropotkins, tad Dmitrijs pat bija „savā ziņā labvēlīgs politiskajiem ieslodzītajiem”, viņš bija tuvs caram Aleksandram Otrajam, „viens vārds no viņa būtu apturējis slikto izturēšanos pret ieslodzītajiem [...] taču šoreiz viņš deva cietumsargiem savu piekrišanu un jaunie Harkovas vīri bija tik nikni, ka viens no tiem viņu nošāva.”¹⁵

Pēc Dmitrija nāves, viņa sieva Olga ar bērniem pārceļas uz Siguldu, tolaik Zēgevoldu. Dmitrija dēla, Nikolaja, vārds saistīts ar Siguldas uzplakumu, tās izveidošanos par pilsētu un impērijas kūrortvietu, un tālāko attīstību, tai skaitā bobsleja trases izbūvi.¹⁶ Ironiskā kārtā, 1905. gada revolūcijas laikā, Nikolajs savā ziņā spiests cīnīties pret sava tēva brālēna ideju atskaņām.¹⁷

Darba mērķis attiecīgi būs aplūkot, kā kopienas problemātika parādās Kropotkina politiskajā filosofijā, kāda ir kopienas idejas nozīme un vieta viņa domā. Lai to izdarītu, sākumā tiks pievērsta uzmanība kopienas raksturojošajām pazīmēm sekundārajā literatūrā. Tas nepieciešams, lai atrastu kādus kopienu konstituējošus elementus, pieturas punktus kopienas skatījuma analīzei un izvēlēties noderīgākos šā darba sakarā. Tālāk, kopienas tēmas pieteikums Kropotkina filosofijā tiks veikts, izmantojot viņa analīzi par 1871. gada Parīzes Komūnas notikumiem, kurā tiks uzrādīti tie kopienu konstituējošie elementi, kas parādas viņa domā – savstarpējā palīdzība, indivīda un sabiedrības attiecības un vēsturiskais diskurss, – kuriem arī tiks veltīta darba galvenā nodaļa par kopienu konstituējošajiem elementiem. Noslēgumā attiecīgi secinājumi par padarīto, par kopienas lomu Kropotkina domā un aktualitāti mūsdienās.

¹⁴ **Rufs P.** *Pa stāvu liesmu debesīs. Nenotveramā latviešu anarhista Pētera Māldera laiks un dzīve*” Rīga, Dienas Grāmata. 2012. 104.lpp.

¹⁵ **Kropotkin P.** *Memoirs of a Revolutionist.* New York: Houghton Mifflin Company, 1899. P.195

¹⁶ **Treija R.** (Red). *Kņazi Kropotkini un Sigulda.* Siguldas novada dome, 2007.g.

¹⁷ ¹⁷. Taču jāatzīst, ka darījis to visai labvēlīgā manierē, „ar savu ietekmi un autoritāti [...] ar saprātīgiem piemēriem [...] ar savu personīgo piemēru, baudot vispārēju cieņu un mīlestību [...] panācis nepakļāvīgo pilnīgu paklausību [...] un izdevās piespiest [...] revolucionārās komitejas atteikties no patvarīgas valdīšanas” **Lapa L.** *Ziņas par Nikolaju Kropotkinu arīva dokumentos* // Latvijas vēstures institūta žurnāls. 2014. 1 (90). 182.lpp.

1. Kopienų raksturojošās pazīmes

Lai labāk izprastu Kropotkina kopienas idejas un jēdzienu lietojumu, nepieciešams veikt dažus priekšdarbus – izskatīt kopienų trīs aspektos. Pirmkārt, nepieciešams aplūkot kā – kādā veidā, caur ko kopiena tiek definēta. Otrkārt, jāpievēršas kopienų vēsturiskajai attīstībai politiskās filosofijas un politisko, sociālo un ekonomisko attiecību vēstures kontekstā. Treškārt, jāaplūko kopienų veidojošie elementi – kas ir tās teorētiskās iezīmes vai pazīmes (pretstatā kādām tīri empīriskām kopienų iezīmēm), kas veido jebkuru kopienų. Ar šo trīs aspektu palīdzību varēs pievērsties Kropotkina domas analīzei, skatot, kā viņa gadījumā kopienų lietojums iekļaujas attiecīgajā diskursā, kur tas novietojams, kādu stāstu tas vēsta, no kā izriet, caur ko tiek definēts, un kā raksturojās, ņemot vērā izvēlētas pazīmes .

Ievadam un ieskatam var palūkoties, kas par kopienų jēdziena definēšanu teikts latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās – kopiena ir: „1. Cilvēku grupa, kas dzīvo kādā vietā un kurus vieno kopīga valoda, izcelsme, reliģija u.tml. 2. Tiešo ražotāju sociāls kolektīvs, kam bija kopīgs ražošanas līdzekļu īpašums un pilnīga vai daļēja pašpārvalde (piemēri: zemes kopiena – zemes īpašuma forma, kad zeme ir zemnieku sīksaimniecību kolektīvā īpašumā; pirmatnējā kopiena – visnenākā sabiedriski ekonomiskā formācija cilvēces vēsturē) 3. Dzīvnieku grupa ar īpašu organizāciju.”¹⁸ Šī latviešu valodas tēzaura sniegtā definīcija nav pietiekama šī darba kontekstā – tā nerunā par atšķirīgām kopienų izpratnēm vai to kāpēc vispār pastāv kopienų, taču vismaz parādās šī jēdziena lietojuma aprīses latviešu valodā – kopiena tāpat ir kāda grupa vai kolektīvs, ar kaut ko kopīgu un kādu organizācijas jeb pašpārvaldīšanas veidu.

Kopiena ir plaši izplatīts fenomens cilvēku vidū – ņemot vērā cilvēku eksīstences sociālo raksturu, tāda vai citāda veida sociālas struktūras vai asociācijas visdrīzāk sastopamas visā pasaulē, neatkarīgi no kultūras, reliģijas vai citiem faktoriem, taču tā, kā šīs ir darbs filosofijā, šī darba kontekstā nepieciešams pievērsties kopienų vēsturiskajām izpausmēm rietumu politiskās un sociālās domas kontekstā. Attiecīgi, kopienų var arī definēt dažādi, tāpēc arī ir nepieciešams pievērst uzmanību tās vēsturiskajai attīstībai.

Mūsdienās bieži vien kopienų jēdzienu lieto pretstatot to sabiedrībai, domājams lielā mērā sakarā ar socioloģijas kā zinātnes izveidošanos un attīstību un attiecīgi tās pārstāvju, Ferdinanda Tonīsa (*Ferdinand Tonnies*) ievīestā un Maksa Vēbera (*Max Weber*) izvērstā pretstatījuma starp *Gemeinschaft* (kopiena) and *Gesellschaft* (sabiedrība) dēļ. Savā darbā, „Kopiena un sabiedrība” („*Community and Society*”, „*Gemeinschaft und Gesellschaft*”, 1887),

¹⁸ Kopiena // <http://www.tezaurs.lv/#sv/kopiena> skat. 30.01.2016.

Tonijs kopienu un sabiedrību definē kā „attiecības starp cilvēku gribām” – taču noteiktu šo attiecību kontekstā; proti, cilvēku gribas vienmēr atrodas kāda veida savstarpējās attiecībās, vismaz tādā mērā, ka viena puse ir aktīva, kaut ko dod vai sniedz, savukārt, otra ir pasīva, kaut ko saņem. Gribas tādā izpratnē kā visas dažādās cilvēku vēlmes, kaislības, apzinātas un neapzinātas, instinktīvas tieksmes kaut ko iegūt vai ar kaut ko rīkoties; griba kā cilvēka attieksme pret pasauli, pret citiem indivīdiem, ar mērķi kaut kā mijiedarboties ar apkārtējo pasauli un indivīdiem.

Attiecīgi tās darbības, kuras izpaužas šo attiecību rezultātā ir vērstas vai nu uz otras gribas un/vai dzīvības saglabāšanu, vai iznīcību, tātad ir vai nu pozitīvas, vai negatīvas. Kopienas problemātikas sakarā vispār un Tonija kopienas un sabiedrības analīzē jāpievēršas pozitīvajām, savstarpēji apstiprinošajām, jo tieši šādas attiecības ir pamatā noteiktam sociālo attiecību veidam – asociācijai.

Šāda veida asociācijas var raksturot divējādi: „Pati attiecība, kā arī rezultējošā asociācija, tiek aptverta kā vai nu reāla un organiska dzīve [*real and organic life*] – šī ir *Gemeinschaft* (kopienas) galvenā raksturojošā pazīme; vai arī kā iedomāta un mehāniska struktūra – šis ir *Gesellschaft* (sabiedrība) koncepts.”¹⁹ Attiecīgi, ar dzīvi šajā (kopienas un „reālas un organiskas dzīves”) kontekstā tiek saprasta visa „intīmā, privātā, un izslēdzošā [*exclusive*] dzīvošana kopā” – ar ekskluzīvu saprotot to, ka jebkurai iekļaušanai (pozitīvā attiecība) kādā grupā ir pretējais (negatīvais) aspekts – izslēgšana jeb to robežu, kritēriju, nosacījumu uzstādīšana, kas regulē to, kas ir un kas nav kopienas locekļi. Tonijs šo kopienas un sabiedrības pretstatījumu, protams, izvērš daudz plašāk, taču šī darba sakarā viņa nozīme ir sniegt vienu no skatu punktiem kopienas koncepta analīzei Kropotkina filosofijā – proti, kāds ir to gribas attiecību raksturs, kuras parādās Kropotkina domā.

1.1. Vēsturiskie diskursi.

Kā jau minēts, mūsdienās kopienu bieži pretstata sabiedrībai, taču kā norāda Žerārs Delantijs (*Gerard Delanty*), tad tas bieži vien tiek nekorekti darīts²⁰, un, galvenokārt, tāpēc, ka kopienu skata kā tādās saistībās, kas nav līgumā balstītas, savukārt sabiedrību – kontraktuālās jeb līguma saistībās balstītu, taču tas tā ir bijis ne vienmēr. Attiecīgi, būtu vērts pievērsties tam kādas vēsturiski ir bijušas izpratnes par kopienu – pievērsties kopienas vēsturiskajiem diskursiem. Jēdzienu vēsturisks diskurss var saprast dažādi: vēsturisks diskurss kā tāds diskurss, kas apraksta vēsturi; diskurss, kas uzsver vēsturi, tās nozīmi un implikācijas;

¹⁹ **Tonnies F.** *Community and Society*. Mineola: Dover Publications, Inc, 2002. P. 33

²⁰ **Delanty G.** *Community. Second edition*. New York: Routledge, 2010. P.1.

vēsturiskie diskursi kā tādi diskursi, kādi ir bijuši pagātnē. Šā darba sakarā, galvenokārt, būs runa par trešo izpratni, par dažādiem diskursiem attiecība uz kopienu, kas ir vēsturiski pastāvējuši; Kropotkina gadījumā, ņemot vērā evolucionārās un vēsturiskās attīstības nozīmi viņa domā, varbūt var runāt arī par otro izpratni, kā diskursu, kas uzsver vēsturi, un apskatīt vai Kropotkina skatījums ir tāds, kas uzsver vēstures nozīmi.

Attiecībā uz kopienas diskursu vēsturisko attīstību, Delantijs izdala četrus diskursus: pirmais ir kopienas ideāla parādīšanās antīkajā laikmetā un tā skatījums grieķu un kristīgās domas krustpunktā; otrais ir zaudējuma diskurss, kas parādās līdz ar viduslaiku institūciju un sabiedrisko struktūru norietu; trešais ir modernitātes diskurss, kurā izvērsas kopienas utopiskais aspekts, un zaudējuma diskursam pievienojas atgūšanas un realizācijas; ceturtais ir totālās kopienas idejas diskurss, kas attiecas fašistiskajām politiskajām ideoloģijām, dažādām totalitārisma izpausmēm un arīdžan radikālām komunālām kustībām. Kropotkina domas sakarā visnoderīgākie, manuprāt, ir otrais un trešais, respektīvi zaudēšanas un atgūšanas diskursi

Jāatzīst, ka minēto diskursu izpratne par kopienu ir visai dažāda, tāpēc arī Delantijs atzīmē, ka tas, kas varētu būt kopīgais šīm dažādajām kopienas izpratnēm, ir „skatījums uz kopienu kā latīņu *communitas*, kā piederības izpausmi [*expression of belonging*], kas nav reducējama uz kādu sociālu vai politisku sakārtojumu. Kopiena jebkurā laikmetā sevi izrāda kā spēcīga piederības ideja, un kā tādai, tās realitāte sastāv no tās, kā vissociālākā sabiedrības aspekta, pārliecinošā spēka”²¹ Ar to tiek domāts tas, ka neatkarīgi no tā, par kuru laika posmu ir runa, kopienas spēks ir tās pievilcīgajā raksturā – iespējā būt piederīgam, - savukārt, vēlme piederēties ir šis „vissociālākais sabiedrības aspekts”.

Delantijs norāda uz to, ka antīkajā laikā kopiena bija izteikti politiski un pat kontraktuālas saitēs balstīta. Senās Grieķijas polisu struktūra ietvēra sevī politisko, sociālo un ekonomisko attiecību dimensiju. Piemēram, Aristotelis pilsētu jeb polisu skatīja kā kopienu jeb *koinoia* ar izteikti pilsētniecisku raksturu, pretstatot to cilšu un lauku arkādiskajām attiecībām, turklāt viņš arī stingri nenošķir sociālo no komunālā, jo sabiedrības ideju saistīja ar draudzības²² – proti, nav fundamentālas atšķirības starp sabiedrību un kopienu, taču jāņem vērā ir vēsturiskais konteksts un tā laika sabiedrību salīdzinoši mazais tās locekļu skaits, kas padara iespējamu sabiedrības un kopienas saplūšanu, ar kopienu saprotot tādu sociālas organizācijas, kuras locekļi viens otru pazīst – attiecīgi ar draudzību saprotot šo attiecību tiešo raksturu.

²¹ Delanty G. *Community. Second edition*. New York: Routledge, 2010. P.4.

²² *Ibid*, P.1.

Skatot kopienas attīstību no antīkā laika līdz modernitātei, var novērot divas paralēlas tendences – viena ir tā, kuras ietvaros politiskā sfēra arvien vairāk tiek atrauta un atdalīta no sociālās, otra ir tā, kuras ietvaros var novērot kopienas un sabiedrības ideju atdalīšanu un eventuālo pretnostatīšanu.

Klasiskā doma ir ievērojami iespaidojusi modernitātes izpratni par kopienu, un no tās nāk arī kāds visai svarīgs nošķirums kopienas analīzē, divas kontrastējošas tradīcijas – partikulāristiskā un universālistiskā.²³ Partikulāristiskā kopienas tradīcija atbilst grieķiskajai domai un cilvēku veidotajai polisas kārtībai, savukārt, universālistiskā attiecas uz kristietisko domu un uz universālo kosmosa kārtību.

Polisās realizētā kopiena kalpo kā pamats visām tālākajām kopienas koncepcijām un arīdzan kā nostalgijas objekts, un iedvesmas avots vēlākajiem zaudējuma un atgūšanas diskursiem. Grieķu polisa uzskatāmi parāda partikulārisma tradīcijas iezīmes - tā ir lokāla (polisas apmēros, tātad arī teritoriāli ne pārāk liela), tās kārtība un funkcionēšana ir tieša un tūlītēja rakstura un politika vēl nav atrauta no sociālā – tā ir indivīda izpausmē - balsī (gan kā balsošana, gan kā viedokļa izteikšana) jeb piekrišanā vai nepiekrišanā sakņota politika – un šādā, tīrā politikas formā, šī darbošanās nav atraujama vai izšķirama no draudzības saitēm kopienas locekļu starpā un piedalīšanās publiskajā dzīvē; šī te tīrā politiskās (un sociālās, jo grieķiem abas šīs sfēras nebija atrautas) dzīves forma grieķiem kalpoja gan kā ideāls, gan prakse.²⁴

Protams, šim tūlītējās iesaistes, tiešo attiecību un balss politikas modelim ir arī otra puse. Proti, lai kādu iekļautu, kāds ir jāizslēdz, un šī otra puse attiecīgi ir izslēgšana. Delantijs gan norāda, ka kopiena (vispār) var būt iekļaujoša vai izslēdzoša, kā arī ir – partikulāristiskām kopienām raksturīga augstāka izslēgšanas pakāpe, savukārt, universālistiskām kopienām iekļaušanas pakāpe būs augstāka. Grieķu gadījumā viņu politiskā pārvaldes tūlītējums un demokrātijas tiešais raksturs tika nodrošināt uz visu to, kam nebija teikšanas šai politiskajā lieta, rēķina – vergiem, sievietēm, nepilsoņiem. Proti, lēmumu pieņemšanai par polisas politiskajām un ekonomiskajām lietām nebija vajadzīgas to cilvēku piekrišana, kam nav teikšanas, bet kas tiešā veidā izjustu lēmumu sekas un, iespējams, ka lēmumu īstenošana atsevišķos gadījumos bija atkarīga no tieši šo beztiesīgo cilvēku pūlēm. Grieķiem gan tā nebija īpaša problēmu, jo to polisu kārtības ideāls, lai arī iecerēts kā dievišķās kosmosa kārtības atspoguļojums, tomēr parasti atradās spriedzē, kontrastā ar dievišķo kārtību un universālās kosmopoles ideju.²⁵

²³ **Delanty G.** *Community. Second edition.* New York: Routledge, 2010. 5.

²⁴ *Ibid*, P.5.

²⁵ *Ibid*, P.6.

Šī dalījuma beigu sākumu iezīme Aleksandra Lielā laiks. Viņa veikto iekarojumu un rezultējošās impērijas mērogs ienesa transformācijas arī tajā, kā cilvēki skatīja pasauli, un tas, savukārt, atspoguļojās arī filosofiskajā domā, galvenokārt, stoiķu filosofijā, kurā sāka parādīties universālistiskas, pasaules kopienas idejas.²⁶ Nedaudz vēlāk šo transformāciju pastiprināja Romas impērija. Tās mērķis, līdzās tīri ekonomiskiem un teritoriāliem apsvērumiem, kaut kādā mērā, bija arī kļūt par universālu cilvēku kopienu, kur piederība kopienai balstītos Romas impērijas pilsonībā. Taču pilnīgā nozīmē universālas kopienas ideja, kas sniegtos pāri politiskās kārtības iedibinātajām teritoriālajām robežām un cilvēku sociālās dzīves nepilnībām jeb netaisnībām, materializējās tikai līdz ar kristīgās domas nostiprināšanos kā Romas impērijas reliģijai un rezultējošo politisko varu. Šai ziņā minams Sv. Augustīns – savā darbā „Dieva pilsēta” („*De Civitate Dei*”) iezīmē šo pašu partikulārā un universālā pretstatu; cilvēka pilsēta ir nepilnīga un kontrastē ar Dieva debešķīgo pilsētu, kas ir tas perfektās cilvēku kopienas ideja (platoniskā izpratnē), kuru nevar iemiesot un īstenot cilvēces vēsturē.²⁷ Kristietības ekumeniskais raksturs ir tas, kas ļauj transcendēt sociālo un politisko – jebkurš ticīgais ir daļa no kristiešu kopienas, kas sniedzas pāri robežām un vienlaikus arī ir tuvāka perfektajai kopienas idejai, nekā jebkurš laicīgs veidojums.

No Senās Grieķijas līdz apgaismībai kopiena pauda sabiedrības esenci, būtību, nevis tās antitēzi. Līdz ar apgaismību sāka iezīmēties arvien izteiktāka zaudējuma sajūta. Runa gan ir par zaudējuma sajūtu jau kādā retrospektīvā, jo tie procesi, kas noveda līdz šāda sentimenta izveidei norisinājās jau vairākus gadsimtus. Kā jau minēts iepriekš, zaudējuma diskursa aizsākšanos var datēt ar viduslaiku institūciju un asociāciju norietu. To, savukārt, izraisīja kapitālisma rašanās un moderno centralizētu valstu izveide, kā ietvaros noritēja agrīkās komercializācija, viduslaiku visai autonomo pilsētu arvien pilnīgāka iekļaušana, kā arī vispārēja varas konsolidācija centralizētās valsts un tās varu veidojošās trīsvienības – baznīcas, tiesu sistēmas un aristokrātijas vārdā.

Viens no definējošajiem kopienas elementiem sākot no septiņpadsmitā gadsimta bija valsts kritika. Viens no iemesliem šīs tendences pamatā ir septiņpadsmitā gadsimta politiskais fons un noskaņojums (tas ir absolūtisma, neierobežotas valdnieka varas laiks Eiropā 16.-18. gs.), kā arī sava veida dialektiskas attiecības starp diviem spēkiem, gribām – no vienas puses, valdnieka (vai valsts vispār, atkāpjoties no šauri absolūtiskas izpratnes) vēlme valdīt, pakļaut; no otras puses, cilvēku vēlme pašiem valdīt pār sevi, atbrīvoties. Otrs iemesls, ir joprojām procesā esošā modernitātes pasaules veidošanās – kapitālisma izvēršanās, briesmīgās industriālās revolūcijas tuvums. Šai aspektā kopienai parādas tās ideālistiskā dimensija –

²⁶ **Bartelson J.** *Visions of World Community*. New York: Cambridge University Press, 2009. P.16.

²⁷ **Delanty G.** *Community. Second edition*. New York: Routledge, 2010. P.7.

šķietami nerealizējama sapnis jeb „vīzija par tīru sociālu saikni, kurai nav nepieciešama valsts.”²⁸ Runa ir par jau minēto zaudēto kopienu – ar tās tīrajām, tiešajām, tūlītējām attiecībām, valsts šai gadījumā arī simbolizē atsvešinātības pieaugumu un mērogu. Šādā vīzionārā nozīmē kopienai parādās tās utopiskā dimensija – kopiena ir arī kā utopisks, emancipatorisks projekts.

Līdz ar tās utopisko dimensiju, iezīmējas otra zaudēšanas diskursa puse – atgūšanas un realizācijas. Astoņpadsmitā un deviņpadsmitā gadsimta mija iezīmē arī daudzo un dažādo politisko ideoloģiju rašanās mirkli – apgaismības norieta sākums un sekojošā domas un vīzijas par to, kā cilvēku dzīvi un pasauli padarīt labāku, fragmentācija. Un kopiena jeb kopienas realizācija, kopiena kā normatīvs ideāls kļūst par vadošo motīvu šo ideoloģiju kontekstā. Jāatzīmē arī, ka lielākoties tās ir universālistiska rakstura, turpretī anarhismā saglabājās sava veida līdzsvars starp universālo un partikulāro – no vienas puses anarhisms, tāpat kā citas politiskās ideoloģijas, paredz tā neiegrožotību teritoriālās robežās un tās vēlamu universālo izpausmi, no otras puses, anarhisma uzmanības centrā tik un tā ir partikulārais, tā lokalitātes, tiešuma un tūlītējuma aspektā.

Daudzos modernitātes strāvījumos valsti (atkarībā no konkrētās ideoloģijas, protams, ir nianšes, galvenokārt, par to, kā esošā valsts formu būtu jāizmaina, jāreformē, lai tā darbotos pēc konkrētās ideoloģijas vajadzībām; izņēmums, protams, ir anarhisms) skata kā vai nu sociālās dimensijas apdraudētāja, sociālo attiecību ienaidniece, kaitniece, vai sava veida nepieciešamais ļaunums, kā, piemēram, liberālismā vai kā kaut kas iegrožojams, vai arī kā kaut kas atceļams, vai arī kā kaut kas nepieciešams un varbūt vēlāk atceļams.²⁹ Delantijs anarhismu, liberālismu, brīvmūrniecību un pilsonisko republikānismu min kā piemērus tam, kā kāda ideja tiek definēta pretstatā valstij. Sociālisms valsti skatīja gan kā vienu no pakāpieniem ceļā uz komunismu, gan arī kā cilvēku atsvešināšanas iemiesojumu. Hobsa Leviatāna ideja ir skatāma kā priekšgājēja tādām idejām, kur valsts ir nepieciešamais ļaunums – valsts kā Leviatāns, kas ir nepieciešams sabiedrības izdzīvošanai, bet tai pašā laikā ir jāpakļauj, un citos modernitātes diskursos arīdzan jāizskauž.

Izņēmumi šim apgalvojumam ir, piemēram, modernais konservatīvisms, cionisms un nacionālisms, kuri uz valsti skatās kā uz veidu, kā definēt sociālo, tajās parasti valsts ir kā organiska vienība, kas izpauž politiskās kopienas totalitāti. Tas gan nenozīmē, ka pazūd kopienas kā kritikas elements pastāvošajai kārtībai, šo ideoloģiju kontekstā nepieciešams valsti sajūgt ar kopienu, lai abas spētu pareizi funkcionēt.

²⁸ **Delanty G.** *Community. Second edition.* New York: Routledge, 2010. P.9.

²⁹ *Ibid*, P.3.

Zaudēšanas un atgūšanas diskursus var iedalīt trīs paveidos³⁰:

- 1) kopiena kā neatgūstama. Romantiska, bet konservatīvas ievirzes modernitātes kritika, galvenais motīvs ir nostaļģija, neatgūstamā pozīcija, to padara par anti-modernisku, regresīvu ideoloģiju.
- 2) kopiena kā atgūstama. Galvenais modernā konservatīvisma diskurss. Konservatīvā doma iestājas par tradīciju (un tajās balstītu kopienu) atgriešanu un organiskas vienības panākšanu starp valsti un sabiedrību, tam izmantojot kopienu. Nacionālismu arī var minēt kā šī diskursa pārstāvi, nacionālisma kontekstā kopienu mēdz saistīt ar pirmatnējo kultūras kopienu (balstītu kopīgā kultūrā, izcelsmē, valodā). Nācija, iemiesota politiskā veidolā kādā valstī, pauž jeb reprezentē tai piederīgo locekļu kopienu kā tādu, kuru veido jau minētā valoda, tradīcijas, kopīga vēsture utt.
- 3) kopiena kā realizējama. Šai diskursā visspilgtāk izpaužas kopienas utopiskā dimensija – komunisma, sociālisma, marksisma un anarhisma kontekstā uzskatāmi parādās tas, ka attiecīgā piedāvātā kopiena ir ideāls, kas vēl sasniedzams, nevis vienkārši atgūstams no pagātnes. Tiesa gan, atgūšanas momenta esamība neparedz to, ka līdz ar to nevar tikt veikta arī jauna, kādā veidā transformēta, modernitātei pielāgota kopienas realizācija; anarhisma un Kropotkina kontekstā zaudētajam ir nozīme, un realizējamā kopiena iekļauj sevī zaudēto, bet atgūstamo kopienas iezīmes. Attiecībā pret valsti, šis diskurss ir visvairāk uz subversiju, atcelšanu vai iznīcināšanu vērstis, valsts parasti arī tiek sasaistīta ar kapitālismu un tā kaitīgo ietekmi un sociāli netaisnīgo raksturu, pret ko arī vērsas šis diskurss.

1.2. Pazīmes un veidojošie elementi.

Kopienas jēdziena analīzei nepieciešams kopienas raksturot vispārīgi, ne tikai tajā aspektā, kādos diskursos tā parādās. Lai to izdarītu jāaplūko dažus kopienas raksturojuma mēģinājumus, un jāuzrāda šī darba sakarā noderīgākās kopienas pazīmes vai to konstituējošie elementi.

Šai sakarā var sākt ar jautājumu – kādas ir tās kopienas pazīmes, pēc kurām var pateikt, ka kaut kas ir kopiena? Zigmunds Baumans savā darbā „Kopiena: Meklējot drošību nedrošā pasaulē” *„Community: Seeking Safety in an Insecure World”* iezīmes divas pazīmes. Pirmā tiek raksturota vairāk sajūtas izpratnē jeb, citējot, „Vārdiem ir nozīmes: dažiem vārdiem ir arī sajūta. „Kopiena” ir viens no tādiem” – un šī sajūta esot laba; proti, kad runa ir par kopienas, runa ir par ko labu, negatīvi par kopienas šķiet nemaz nevar runāt; ja kāds ir „nogājis no ceļa,

³⁰ Delanty G. *Community. Second edition.* New York: Routledge, 2010. P.11.

par viņu mēdz teikt, ka „viņš ir iekļuvis sliktā kompānijā.” Ja kāds ir nožēlojams, daudz cieš un tam ir liegta cienīga dzīve, mēs nekavējoties apsūdzam sabiedrību – to kā tā ir organizēta, kā darbojas. Kompānija vai sabiedrība var būt slikta; bet ne kopiena. Kopienu mēs vienmēr sajūtam kā labu lietu.”³¹

Protams, sajūta diez vai būtu labākais veids kā definēt kopienu, taču kopienas it kā vienmēr labajam raksturam var pievērst uzmanību. Proti, sajūtu līmenī tā arī šķiet liekas, ka kopiena ir kaut kas vienmēr labs, bet varbūt ir vērts pajautāt – vai var būt „slikta” kopiena? Teiksim, laupītāju banda – vai tie arī ir kopiena? Atgriežoties pie sākumā minētajām attiecībām, var tās piemērot laupītāju piemēram – laupītāji ir kāda cilvēku grupa, kurai ir kādas noteiktas sociālas saites, struktūra, un šo saišu pamatā ir attiecības ar pozitīvu vērstību; protams, ne pret āru, tiem, kas nav kopienas locekļi, tiek vērstas negatīvās, destruktīvās attiecības, taču sava starpā to attiecības ir pozitīvas, vērstas uz saglabāšanu un labklājības vairošanu savā starpā. Piemēra mērķis gan nav apgāzt Baumana uzskatu, bet gan norādīt uz tādu izteikumu, kā labs/slikts ambivalento raksturu un to atkarību no vērtētāja pozīcijas. Varbūt vienkārši ir nepieciešams nospraust kādu pamatīgāku kritēriju, tādu, kas nav balstīts sajūtās vai vērtētāja pozīcijā; atrast kādu kritēriju, kas objektīvā veidā ļautu noteikt vai tā vai cita grupa ir kopiena.

Baumans uzrāda vēl pāris pazīmes. Viena no tām ir drošības sajūta – kopienā cilvēks var justies droši, tas ir kaut kas tāds, kur tiek aktualizēta drošības sajūta, kas veido pretstatījumu starp briesmām, neziņu, apdraudējumu, respektīvi, visu, kas ir ārpus kopienas un drošību, kas ir kopienas iekšienē, kur nav neziņas (viss un visi lielākoties ir zināmi) un apdraudējumu.³² Drošība šajā kontekstā sasaucas ar iekļaušanas/izslēgšanas aspektu un uzrāda attiecību mēs/viņi, savi/sveši, pats/otrs aspektu kopienas konceptā.

Otra vērā ņemama pazīme ir labās gribas aspekts – kopienā tās locekļi var paļauties uz viens otra labo gribu, kas savukārt var izpausties dažādos veidos: kopienas loceklis var rēķināties, ka viņu neizsmies par kādu kļūdu, ka par kādu nepareizu, sliktu rīcību būs iespēja atvainoties, to nožēlot, un pārējie locekļi uzklausīs, neturēs ļaunu un nepriecāsies par kāda cita nelaimi, bet gan palīdzēs utt., Respektīvi labā griba nozīmē, ka varam rēķināties, ka visam ir labā griba balstīta pozitīva attiecība pret citiem kopienas locekļiem un ka no tā izriet pienākums palīdzēt citiem un tiesības sagaidīt palīdzību no citiem. Kopienas jēdziena problemātikas kontekstā šis Baumana aspekts sasaucas ar Toniju – kopienas pamatā ir cilvēku griba, turklāt tās pozitīvajā izpausmē.

³¹ **Bauman Z.** *Community: Seeking Safety in an Insecure World.* Cambridge: Polity Press, 2001. P.3.

³² *Ibid.*, P.3.

Vērts pievērst uzmanību arī diviem Dereka Ediveina (*Derek Edyvane*) grāmatā *Community and Conflict: The Sources of Liberal Solidarity* ieskicētajiem kopienu veidojošajiem elementiem.

Kā fundamentālāko no šiem elementiem varētu izvirzīt kopienas pamatā esošo konsensu jeb piekrišanu.³³ Par fundamentālu to var saukt tā iemesla dēļ, ka neviena kopiena nav iespējama bez piekrišanas – tiklīdz piekrišanas vietā ir kāda veida [*coercive*] jeb piespiedošs varas attiecības balstīts mehānisms, tā vairs nav kopiena, bet gan kāda cita veida sociāla attiecība. Konsensam jeb piekrišanai, savukārt, ir arī savs šķērslis jeb robežas – indivīda un sabiedrības vai kopienas attiecības, proti, gan, runājot par to, kādas ir indivīda tiesību robežas un kādas attiecīgi kopienas; kādas ir iekļaušanas un izslēgšanas no kopienas funkcijas tās iekšējā organizācijā.

Otrs elements, kam Edjveins pievērs uzmanību kopienas konstituēšanā, ir naratīvs.³⁴ Skatot noteiktu kopienas ideju, jāpievērs uzmanība arī tam naratīvam, kurā kopiena iekļaujas, ko reprezentē un arīdzan realizē, un arīdzan diskursam, kura ietvarā veidojas naratīvs un konkrētās kopienas idejas stāsts. Kopienas realizācijas procesa viens no elementiem ir stāsts – stāsts, kuram kopienas locekļi piekrīt, kuru stāsta un kurā arīdzan ir darbojošies varoņi.

Rezumējot apskatīto, var secināt, ka vēsturiski kopienas ideja ir parādījusies un pieņēmusi dažādas formas, sākot no subversīvām aspirācijām līdz konservatīviem *status quo* apliecinājumiem, gan kā universāla, gan kā partikulāra. Kopiena parasti tiek definēta caur attiecībām – kā pozitīvi vērstu attiecību izveidota asociācija, svarīgs ir arī brīvprātības, brīvas un labas gribas aspekts.

Kopienas ideja jau no saviem aizsākumiem ir bijusi cieši saistīta ar sabiedrības ideju. Sākotnēji nemaz nevar stingri nošķirt kopienu no sabiedrības, jo antīkā laika grieķu sabiedrībā sociālais netika nošķirts no politiskā, turklāt svarīgi atzīmēt, ka to definējošā pazīme ir tūlītējais, tiešais, nepastarpinātais attiecību raksturs.

Virzoties hronoloģiski uz priekšu cilvēces sociāli politiskajā attīstībā, vērojamas trīs paralēlas tendences – politiskā atraušana no sociālā, sabiedrības nošķiršana no kopienas un virzība no partikulārisma tradīcijas uz universālisma tradīciju. Kā šo tendenču cēloni var minēt sākotnēji lielo impēriju veidošanos un to universālistisko vērstību, ko ievērojami pastiprina kristietības ienākšana un nostiprināšanās varas pozīcijās. Līdz ar vēlinajiem viduslaikiem var sākt runāt arī par kapitālisma iedīgļu un centralizēto valstu veidošanās graužošo ietekmi uz viduslaiku sociālajām struktūrām. Attiecīgi, līdz ar šo graužošo, nīcinošo

³³ **Edyvane D.** *Community and Conflict: The Sources of Liberal Solidarity* London: Palgrave Macmillan, 2007. P.27.

³⁴ *Ibid*, P.40.

ietekmi, var sākt runāt par zaudējuma un pēcāk zaudējuma un atgūšanas / realizācijas diskursa parādīšanos kopienas problemātikā, tam piederas arī utopisko noskaņu parādīšanās.

Līdz ar deviņpadsmito gadsimtu var teikt, ka kopiena iemiesoja sevī meklējumu pēc perfektās sabiedrības, pretstatot to esošajam sabiedrības organizācijas veidam – visbiežāk, valstij. Kopiena tiek skatīta kā kaut kas, kas līdz ar modernitātes parādīšanos ir zaudēts un kā kaut kas, kas ir jāatgūst. Modernitātei tiek pārmests, ka tā līdz ar valstu veidošanu, ir iznīcinājusi kopienu. Modernitāte ir izņēmusi politisko no sociālā un politisko iegrožojusi valstī. No šejienes arī rodama kopienas vīzija par no valsts atīrītu sabiedrību. Pateicoties savam zaudēšanas-atgūšanas diskursam, kopiena var būt vienlaikus utopiska un nostalgiska. Ar saviem labākas nākotnes solījumiem, dažādas ideoloģijas izmanto kopienu subersīvi attiecība pret modernitāti, meklējot sociālā un politiskā atgūšanu.

Attiecībā uz kopienu veidojošajiem elementiem, tad pats pamatīgākais, bez kura kopiena nav iespējama, ir konsenss jeb piekrišana. Kopiena ir sociāls fenomens un tai ir nepieciešams sociāls apstiprinājums, kopienu veidojošo locekļu piekrišanas formā. Kopienas analīzes procesā jāpievērš uzmanību tam, kas ir pamatā piekrišanai, kāpēc cilvēkiem ir tendence piekrist dzīvot kopienā; tāpat uzmanība pievēršama ar piekrišanas robežām indivīda un sabiedrības attiecību kontekstā. No mazāk svarīgiem elementiem, uzmanību var pievērst arī naratīvam, kurš, salīdzinot ar piekrišanu un indivīda – sabiedrības attiecībām, šķiet sekundāras dabas kā kaut kas, kas veidojas jau esot kopienai, nevis veido kopienu.

2. Ievads Pjotra Kropotkina izpratnē par kopienu: „Parīzes Komūna”.

Analīzē uzmanība tiks pievērsta galvenokārt tam, kas attiecas uz kopienas jēdziena parādīšanos un kopienas idejas lietojumu. Taču līdzās tam Kropotkina analīzē parādās arī citi aspekti – vēsturiskais, kam pievēršama uzmanība, jo autora skatījumā uz vēsturisko kontekstu, vēstures cēlonību vai virzību rodamas norādes par viņa uzskatu novietojumu iepriekš apskatītajos kopienas diskursos; kā arī savstarpējās palīdzības kā centrāla viņa domas elementa aizmetņi. Teksts ir visnotaļ īss, tāpēc arī piemērots tam, lai tā analīze arīdzan kalpotu kā ievads tālākai pārējo tekstu analīzei, izgaismojot svarīgākās iezīmes; tas kalpos kā ievads kopienas problemātikā Kropotkina domā, kas tālāk tiks izvēsta pārējos tekstos. Līdzās tam jāmin arī vēl pāris iemesli šī teksta izvēlei. Viens no tiem ir šī notikuma nozīme pašā Kropotkina skatījumā uz 19. gs. norisēm – kā viņš raksta vienā no saviem vēlākajiem tekstiem: „Parīzes komūnas sacelšanās [...] pavēra jaunu lappusi vēsturē. [...] Dzīve deva vēlvienu punktu bez-valdības teorijas labā, un jaunu impulsu anarhistu domai.”³⁵ Otrs iemesls ir jēdzieniski simbolisks, pirmkārt, komūna ir sinonīms vārdam kopiena, otrkārt, šogad aprit 145 gadi kopš notikumiem Parīzē.

Kropotkina „Parīzes Komūna” ir viņa analīze par 1871. gada notikumiem Parīzē. Pirmoreiz teksts izdots 1881. gadā, desmit gadu pēc Komūnas notikumiem, savukārt, otrs (papildinātais) 1891., Komūnas divdesmitajā jubilejā. Tā ir sadalīta trijās daļās: 1) “Komūnas vieta sociālistu evolūcijā.”, 2) „Kā komūnai neizdevās realizēt savu īsto mērķi un tai pašā laikā nostādīt šo mērķi visas pasaules priekšā.”, 3) „Komūnas mācības modernajā sociālismā.”

Analīzes pirmā daļa jau sākas ar nedaudz tēlainu notikumu pārstāstu, tai pašā laikā ieskicējot arī kāpēc tieši Parīzes Komūna ir ievēribas cienīga šādi analīzei – kas to atšķir no daudzām citām revolucionārām norisēm. Jau pirmais izteikums vēsta par pretrunu vai konfliktu – „1871. gada 18. martā Parīzes tauta³⁶ [*people of Paris*]” sacēlās pret nicinātu un ienīstu valdību un proklamēja pilsētu neatkarīgu, brīvu, piederošu sev pašai.”³⁷ Attiecīgi, konflikts ir starp Parīzes cilvēkiem kā kopiena no vienas puses, un „nicinātu un ienīstu valdību” no otras puses. Kā redzams, tad šeit Kropotkins kopienu pretstata nevis sabiedrībai,

³⁵ **Kropotkin P.** *Anarchist Communism: Its Basis and Principles // Kropotkin's Revolutionary Pamphlets.* New York, Dover Publications, Inc. 1970. P.51-52

³⁶ *people (eng)/le peuple(fr)* tulkojums latviešu valodā ir nedaudz sarežģīts. Pirmajā mirklī liekas, ka pareizi būt tulkot kā „cilvēki”, taču labāk būtu lietot tauta, ņemot vērā gan laikmeta kontekstu, gan Kropotkina novietojums sociālisma/anarhisma tradīcijā, kurai dažkārt ir raksturīgi tādi izteiksmes līdzekļi kā pretstatījums starp „vienkāršo tautu un buržuāziju/aristokrātiju/ u.c.”, gan arī tas, ka tālāk tekstā figurē arī *peoples* kā daudzskaitlis, kas vēl vairāk runā pret *people* atveidojumu kā „cilvēki”. Sprotams, ka šeit nav runa par Parīzes tautu, kā kādu atsevišķu etnicitāti vai nacionalitāti, bet gan „vienkāršās tautas” nozīmē. Tiesa, visur tekstā *people* nav lietots viennozīmīgi, atsevišķās vietās tas tik tiešām ir domājams un natveidojams kā „cilvēki”.

³⁷ **Kropotkin P.** *The Commune of Paris//Freedom Pamphlets No.2.* London: Freedom Press, 1891. P.3.

bet gan valdībai, centrālajai Valsts varai; kopiena drīzāk pārklājas ar sabiedrību, ja ar sabiedrību saprot Parīzi kā sabiedrību. Taču, iespējams, sabiedrību kā plašāku parādību var skatīt sakarā ar „valdību”, pret ko „Parīzes tauta” sacēlas. To, kas tieši ietilpst „valdībā”, pret ko sacēlas „Parīzes cilvēki”, autors iezīmē nākamajā rindkopā:

„Šī centrālās varas gāšana notika bez parastās revolūcijas scenogrāfijas – bez šāvieniem, bez asins izliešanas uz barikādēm. Kad bruņotā tauta izgāja ielās, valdnieki aizbēga, karaspēks evakuējās, civilie funkcionāri aši atkāpās uz Versaļu, ņemot līdzi visu, ko varēja paņemt. Valdība izgaroja kā sastāvējusies ūdens peļķe pavasara vējā un deviņpadsmitajā [datumā] Parīze sevi atrada brīvu no netīrības, kas aptraipīja pilsētu, ar knapi izlietu pili savu bērnu asiņu.”³⁸

Attiecīgi šo valdību konstituē „valdnieki”, „karaspēks”, „civilie funkcionāri” jeb ierēdņi, „centrālā vara” un Versaļa kā Francijas centrālās varas simbols. Minētais, protams, ir kaut kāda daļa sabiedrības plašā nozīmē, tāpēc varētu teikt, ka savā ziņā Kropotkins veic kopienas pretstatīšanu sabiedrībai, ja ar sabiedrību saprot tās bezpersonisko, vispārīgo raksturu, šai gadījumā iemieso valdība un tās centrālums, valdīšanas aspekts (valdnieki, karaspēks kā spēka monopols), ierēdniecība jeb birokrātijas vara. Attiecīgi, tālākā Kropotkina tekstu analīzē jāpievērš uzmanība viņa izpratnei par sabiedrību (vai sabiedrībām).

Tam pretstatā ir šie „Parīzes cilvēki”, kas kaut kādā mērā jau ir kopiena kā kaut kāda grupa, kam ir kas kopīgs un kaut kāds organizācijas veids, taču šis gadījums šķiet varētu būt piemērs tam kā autors saredz kopienas definēšanas robežas. Proti, kurā mirklī kaut kāds cilvēku kopums sevi apjauš kā kopienu – šajā gadījumā šī robeža vai šis mirklis ir sacelšanās brīdis pret centrālo varu. Kopienas iezīmē tās pretstatīšanās centrālajai, bezpersoniskajai varai un tās vēlme sevi (grupas locekļus, kopīgo teritoriju un īpašumu) pārvaldīt pašai.

Parīzes Komūna Kropotkina acīs ir ievērojama ar to, ka tā bija nevis parasta sacelšanās (kādu trauksmainajā deviņpadsmitajā gadsimta netrūka), bet gan tāda sacelšanās, kuras „nestās pārmaiņas aizsāka jaunu ēru tajā garajā revolūciju sērijā, kurā cilvēki (tautas? – *the peoples*) soļo no verdzības uz brīvību. Zem „Parīzes Komūnas” vārda dzima jauna ideja, kurai lemts kļūt par sākuma punktu nākotnes revolūcijām”³⁹ Uzmanība pievēršama diviem aspektiem – pirmkārt, rodama norāde uz to vēsturisko diskursu, pie kā novietojama Kropotkina izpratne par kopienu, proti, realizācijas; otrkārt, tā ir norāde uz kopienas neapzināto raksturu.

Parīzes Komūnas gadījumā, Kropotkina skatījumā, arī šoreiz „tāpat kā vienmēr, šī auglīgā ideja nebija kāda indivīda prāta vai kāda filosofa koncepciju produkts; tā dzima no

³⁸ **Kropotkin P.** *The Commune of Paris*/Freedom Pamphlets No.2. London: Freedom Press, 1891.P.3.

³⁹ *Ibid*, P.1.

kolektīvā gara, izauga no visas kopienas sirds. Taču sākumā tā bija neskaidra un daudzi, kuri rīkojās atbilstoši un upurējās tās labā, neskatījās uz to tādā gaismā, kā mēs to redzam tagad; viņi neapzinājās ne pilno mērogu tai revolūcijai, kuru tie inaugurēja, ne tā principa, kuru centās pielietot praksē, auglīgumu.”⁴⁰ Norādes uz neapzinātību visdrīzāk liecina par naratīva neesamību vai mazsvarīgumu Kropotkina acīs. Kopiena šai gadījumā neapzinās, ka darbotos kāda naratīva ietvaros, kopiena neapzinās tās idejas mērogu, kuru viņi centās pielietot praksē. Nevar gan teikt, ka tas izslēdz naratīva vai stāsta esamību, skaidrs, ka, piemēram, pasludinot šo Komūnu, ievēlot pārvaldi, organizējot ikdienu, izvirzot prasības pret centrālo varu utt. – tajā visā var saskatīt kādu naratīvu, kura ietvarā noris tas, ko saprot ar vārdiem „Parīzes Komūna”. Attiecīgi, naratīva nozīmei Kropotkina gadījumā var pievērst uzmanību, taču šķiet, ka viņam svarīgāks ir šīs neapzinātības aspekts.

Atgriežoties pie Kropotkina teiktā par Parīzes Komūnas rašanās iemesliem un tā izcelsmi, rodas jautājums, kāpēc cilvēki tajā situācijā rīkojās tā kā rīkojās, līdzās jautājumam par to, kas tad to atšķir un izceļ starp citām līdzīgām revolucionārām norisēm. Kropotkina atbilde uz jautājumu par šo neapzināto rīcību būtu, ka tas notiek instinktīvo impulsu rezultātā, proti, instinktīvā savstarpējās palīdzības raksturā, kas, viņaprāt, ir cilvēku biedrošanās un harmoniskas organizācijas pamatā. Šai instinktīvajai vērstībai ir tieša saistība ar to, kā vispār Kropotkins skaidro un skata cilvēku sociālās organizācijas attīstību – proti, viens no viņa domu caurstrāvojošajiem elementiem ir viņa teorija par savstarpējo palīdzību kā cilvēces, kā sugas attīstības galveno faktoru. Tam ir veltīts viens no viņa lielajiem darbiem – „Savstarpējā palīdzība: Evolūcijas faktors”, kurā viņš iztirzā šā savstarpējās palīdzības faktora nozīmi un izpausmes cilvēku vēsturiskās attīstības gaitā, taču tam izvērstāk tiks pievēsta uzmanība tālākajā darba gaitā, jo šis te faktors izgaismo to, ka Kropotkina domā centrālais elements ir kopiena, dažādās vēsturiskās aktualizācijās, un kāpēc tā visbiežāk ir neapzināta rakstura.

Kropotkins neizvērs un neeksplīcē šo te savstarpējās palīdzības faktoru šajā tekstā, proti, viņš nerunā par kopienas kā dabiskas organizācijas formas saistību ar savstarpējās palīdzības faktoru, taču vērs uzmanību uz to, kāpēc tā notika un ar ko šis notikums bija tik ievērojams un nebijis fenomēns. To viņš dara pievērsoties vēsturiskajam kopienas diskursam, kura ietvarā iekļaujas šis notikums. Runa ir par idejisko priekšvēsturi šim notikumam, par tiem „pieciem vai sešiem gadiem, kas nāca pirms Komūnas”, kuru laikā „sociālisms, Internacionālās Strādājošo Asociācijas [saukta arī par Pirmo Internacionāli] attīstības un izplatīšanās rezultātā bija nonācis jaunā izejas punktu”, proti, galvenais jautājums, ar ko visi bija nodarbināti, bija par to, kāda būtu tā politiskās grupēšanās forma, kas vislabāk būtu piemērotam tām izmaiņām ekonomiskajā sistēmā, [..]” kuras „mūsu sabiedrībai liks pārdzīvot

⁴⁰ **Kropotkin P.** *The Commune of Paris/Freedom Pamphlets No.2.* London: Freedom Press, 1891.P.1.

[..] pašreizējā industrijas attīstība.” Atbildot uz šo jautājumu, Kropotkins raksta: „Šī grupēšana nedrīkst būt tikai nacionāla [mēroga],” atbildēja Internacionālā Strādājošo asociācija, „tai ir jāsniedzas pāri visām mākslīgām robežām.” Un drīz vien šī grandiozā ideja nosēdās cilvēku sirdīs un pārņēma to prātus. Lai arī to vienmēr ir centušies izskaust visa veida reakcionāro spēku kopīgie pūliņi, tā tomēr ir dzīva, un kad sadumpojošos tautu balsis izkausēs šķēršļus tās attīstībai, tā parādīsies spēcīgāka kā jebkad agrāk”⁴¹. Mākslīgums jeb pretstatījums mākslīgumam, ir vēl viena norāde uz kopienu konstituējošu elementu – tās dabiskumu jeb dabisko izcelsmi, nevis kā kādu mākslīgu konstrukciju.

Runa šeit ir par divām nozīmīgām lietām kopienas problemātikas sakarā, pirmkārt, tā jau atkal ir implicīta atsauce uz viņa ideju par savstarpējo palīdzību un tās izpausmi visos cilvēka vēstures attīstības posmos. „Parīzes komūnas” tekstā tā netiek eksplīcēta tā iemesla dēļ, ka tā vēl nav izstrādātā un tekstā rodami vien tās aizmetņi, jo šis teksts ir rakstīts 1880. gadā, savukārt „Savstarpējās palīdzības” pirmās nodaļas tiek izdotas vien 1890. gadā, taču tā var kalpot kā norāde uz autora domas konsekvento attīstību un savstarpējās palīdzības centrālo lomu tajā.

Otrkārt, tā ir arī atsauce uz vēsturisko diskursu un sociālisma novietojumu tajos. Jāpiebilst, ka Kropotkins ar sociālismu saprot visus tos dažādos strāvojumus, kas tā vai citādi iemieso sociālistisko garu – proti, uz to, kas ir kopīgs dažādiem sociālisma pārstāvjiem: uzskats, ka privātīpašums zemes, kapitāla un mašīnērijas kontekstā ir atceļams un, ka visiem ražošanas priekšnosacījumiem jeb līdzekļiem [*requisites of prudence*] ir jākļūst par sabiedrības kopējo īpašumu un jābūt ražotāju kopīgi pārvaldītiem.⁴²

Attiecībā uz kopienas diskursiem un Kropotkina domas novietojumu tajos, Kropotkins turpina, rakstot, ka uz minēto jautājumu (kādai jābūt šai grupēšanai jeb asociācijai) tika dotas divas atbildes, kuras katra reprezentē atsevišķo sociālisma strāvojumu.

Pirmā atbilde nāk no „Vācu sociālistu puses [implicīta norāde uz Marksu un viņa sekotājiem]”, kuri uzstāj, ka „valstij ir jāņem savā valdījumā visa uzkrātā bagātība un jānodod tā strādājošo asociācijām, un jāorganizē ražošana un apmaiņa, un kopumā jāuzrauga sabiedrības dzīve un aktivitātes.” Tam pretstatā ir otra atbilde, kas nāk no „Revolucionārajā pieredzē spēcīgajiem latīņu izcelsmes sociālistiem [*socialists of the Latin race*]⁴³, kuri atbildēja, ka tas būtu brīnums, ja šāda valsts jebkad spētu pastāvēt; bet, ja tā spētu, tā noteikti

⁴¹ **Kropotkin P.** *The Commune of Paris*//Freedom Pamphlets No.2. London: Freedom Press, 1891.P.4.

⁴² **Kropotkin P.** *Anarchist Communism: Its Basis and Principles // Kropotkin's Revolutionary Pamphlets.* New York: Vanguard Press, Inc., 1927. P.46.

⁴³ Ar to Kropotkins domā franču, itāļu, spāņu izcelsmes sociālistus un anarhistus, kuri bija galvenie Seintimjēras Anarhistu Internacionāles dalībnieki, kura savukārt izveidojās līdz ar Mihaila Bakuņina un Džeimsa Gijoma izslēgšanu no Pirmās Internacionāles (kura drīz vien arī beidza pastāvēt) Hāgas kongresa laikā 1872. gadā. Internacionāle bija sašķēlusies divās nometnēs, respektīvi, valsts sociālisma un anarhisma – pirmo reprezentē Markss un viņa sekotāji, savukārt otru, Bakuņiņš un viņa sekotāji.

būtu visļaudīgākā no tirānijām. Šāds visvarenas un labvēlīgas valsts ideāls ir vien kopija no pagātnes [..]; tā vietā viņi konfrontēja to ar jaunu ideālu: anarhiju, proti, pilnīgu valsts atcelšanu [*abolition*], un sociālo organizāciju no vienkāršā līdz kompleksajam, izmantojot brīvu federāciju starp ražotāju un patērētāju grupām”⁴⁴

Vēsturiskā diskursa kontekstā iezīmējas vienlaicīgi divas lietas – pirmkārt, tā ir norāde uz to, ka pēc Kropotkina domām sociālisms valsts sociālisma izpratnē iekļaujams atjaunošanas diskursā, norādot uz to, ka šo sociālisma pārstāvju piedāvātā vīzija nav nekas jauns, bet gan jau vecās idejas par visaptverošas, pavalstniekiem labvēlīgas valsts jeb absolūtiskas valsts pārfrāzējums, tikai šeit absolūtā monarha vietā būtu absolūta valsts birokrātiska vara. Otrkārt, viņš novieto anarhismu realizēšanas diskursā, pozicionēdams to kā jaunu ideālu. Tas gan nenozīmē, ka anarhisms uzrodas no nekurienes, tieši otrādi, Kropotkins daudzkārt savos darbos iezīmē tā vēsturisko ģenealogiju, tā saknes un iepriekšējās tā gara manifestācijas, taču tas, ka līdzīgs fenomēns anarhistiskai organizācijai ir rodams, piemēram, viduslaiku ciematos vai ģildēs un brālībās vēl nenozīmē, ka tas ir tieši un nekritiski *jāatgūst* jeb jāparceļ uz mūsdienām. Kropotkina gadījumā, tā ir vien norāde uz secīgu sociālās organizācijas evolūciju, kas notiek saskaņā ar vispārējo tehnoloģijas un ekonomisko norišu attīstību.

Kropotkins gan pats arī atzīst, ka tas, kas tolaik trūka anarhisma teorijai (un uz ko lielā mērā vērsta autora teorētiskie centieni), ir kāda „vienlaikus vienkārša un praktiska formula, kas vienkāršā veidā parādītu tās izejas punktu un iemiesotu tās koncepcijas, un parādītu kā to balsta jau aktuāli eksistējošas tendences cilvēku vidū.” Minētā brīvā federācija starp strādnieku asociācijām (citviet tekstā minētas arī kā arodbiedrības – *worker's unions*) un patērētāju grupām, neatkarīgi no eksistējošajām robežām ir, kā viņš pats atzīst, pārāk plaša un neizteiksmīga, un, ka tā nespēj atbilst un apmierināt „bezgalīgi dažādās cilvēku vajadzības.” Nepieciešama ir skaidrāka formula, kura turklāt „būtu balstīta stingros dzīves realitātes pamatos”. Svarīgs ir uzsvars tieši uz balstīšanos apkārtējās dzīves aktuālajās norisēs, turklāt vairāku iemeslu dēļ. Pirmkārt, problēma nav vien teoriju radīšanā vai izvēršanā, tam nav īpaši lielas nozīmes, jo kamēr kāda „jauna ideja nav atradusi skaidru, precīzu formulējumu, kas dabiski izriet no tā, kā lietas aktuāli pastāv, tā neiesakņojos cilvēku prātos, neiedvesmo tos cīnīties [..], cilvēki nemetās nezināmajā bez kādas pozitīvas un skaidri formulētas idejas, kas tiem kalpotu kā tramplīns, kad tie būtu sasnieguši sākumpunktu.”⁴⁵ Tā ir gan implicīta marksisma (kam Kropotkins visnotaļ bieži pārmet nezinātniskumu un nebalstīšanos dzīves

⁴⁴ **Kropotkin P.** *The Commune of Paris // Freedom Pamphlets No.2.* London: Freedom Press, 1891.P.5.

⁴⁵ *Ibid.*, P.5.

realitātē) kritika, gan arī norāde uz paša Kropotkina zinātniski pētnieciskās darbības fonu, kas liek viņam balstīt savu teoriju eksistējošās un novērojamās norisēs.

Otrkārt, te ir arī runa par to, kam šī ideja jeb formula tiek adresēta, kam tā kalpos, proti, cilvēkiem jeb vienkāršajai tautai, kuriem ir jāredz tās lietderība un saskanība ar reālajām norisēm, pretstatā, piemēram, idejām par kādu revolucionāru avangardu, kas vadītu šīs cilvēku masas vai valstij kā šādu ideju ieviesējai.

Treškārt, tā ir arī norāde uz to, ka anarhismam „atšķirībā no utopistiem” nav raksturīga aizraušanās ar „metafiziskām koncepcijām (kā „dabiskas tiesības, „Valsts pienākumi” utt.)”, tā vietā „[anarhists] seko tam kursam, ko iezīmē modernā evolūcijas filosofija. Viņš studē cilvēku sabiedrību, kāda tā ir tagad un ir bijusi kādreiz, nepiedēvēdams ne cilvēcei, ne atsevišķiem indivīdiem pārākas īpašības, kuras tiem nepiemīt. Viņš studē sabiedrību un cenšas atklāt tās tendences, pagātnes un tagadnes, tās augošās intelektuālās un ekonomiskās vajadzības, un savā ideālā viņš vien norāda kādā virzienā evolūcija virzās. Viņš atšķir īstās cilvēku kopumu vēlmes un tendences no akcīdencēm (zināšanu trūkums, migrācijas, kari, iekarojumi), kas neļauj šīm tendencēm tikt apmierinātām.”⁴⁶ Minētā tendence jau atkal ir norāde uz savstarpējās palīdzības faktoru kā valdošo tendenci cilvēces attīstībā, un anarhismu kā tās jaunāko manifestāciju. Tāpat arī atkal parādās neapzinātības aspekts gan šo „īsto vēlmju” neapzinātībā, gan neapzinātajās „akcīdencēs”. Tiesa, tas, ka tās ir *neapzinātas* nenozīmē, ka tās būtu *neapzināmas* vai neatklājamas – tamdēļ arī Kropotkins iezīmē šo anarhisma metodoloģiju.

Šādas akcīdences Kropotkina analīzē arīdzan arī ir iemesls Komūnas sagrāvei. Kropotkins pats arī norāda, ka tā „nedz deklarēja sevi kā sociālistisku, nedz izvērta kapitāla ekspropriāciju un darba organizāciju. Tā pat neveica pilsētas resursu uzskaiti. Tā arī nesarāva saites ar valsts tradīciju un reprezentatīvo valdību. Tā necentās Komūnas iekšienē īstenot to pašu no vienkāršā uz komplekso organizāciju, ko tā inaugurēja ārpus sevis, pasludinot neatkarību [no centrālās valdības] un brīvu komūnu federāciju.”⁴⁷

Tam gan arī ir savi iemesli, proti, jau minētās akcīdences – šajā gadījumā tā ir gan tobrīd esoša ģeopolitiskā situācija (Francijas un Vācijas kara beigu posms), gan arī zināšanu trūkums, proti, tajā aspektā, ka zināšanu trūkums par to, kā vajadzētu organizēt Komūnas iekšējo dzīvi, noveda pie tā, ka cilvēki palika pie tās pašas reprezentatīvās valdības (ar vēlēšanām un Komūnas koncila ievēlēšanu) Komūnas iekšienē – netika pilnībā realizēts „brīvības” princips, kam arīdzan ir svarīga loma Kropotkina kopienas izpratnē; attiecīgi

⁴⁶ **Kropotkin P.** *Anarchist Communism: Its Basis and Principles//Kropotkin's Revolutionary Pamphlets.* New York: Vanguard Press, Inc., 1927. P.46.

⁴⁷ **Kropotkin P.** *The Commune of Paris // Freedom Pamphlets No.2.* London: Freedom Press, 1891.P.6

Komūnas gadījumā Kropotkinam tas, (konkrētāk, tā neīstenošana) ir viens no tās sagrāves iemesliem. Un tam visam līdzās arī Komūnas īsais mūžs, kas lielā mērā ir saistīts ar minētajām akcīdencēm jeb konkrēti Komūnas vardarbīgā apspiešana no Versaļas puses.

Kā norāda Kropotkins, pat Lielās Franču revolūcijas gadījumā pagāja četri gadi līdz revolucionārās darbības rezultātā vidusšķira pārveidoja monarhiju republikā. Un, viņaprāt, tieši laika trūkums bija viens no galvenajiem faktoriem tam, kāpēc parīziešiem neizdevās realizēt īstenu sociālo revolūciju un neizdevās veikt šīs „skaidras un precīzas, visiem saprotamu idejas” formulējumu, jo „liela ideja neizdīgst vienā dienā, [...] tai vienmēr ir vajadzīgs laiks, lai attīstītos, lai izplatītos masās un pārtulkotu sevi darbībā.”⁴⁸ Lai arī varētu likties, ka šeit ir runa par naratīvu, kura ietvaros kopiena dzīvo un sevi uztur vai realizē, jāatzīst, ka drīzāk ir runa par dažādiem kopienas idejas diskursiem, un parīziešu apjukumu tajā vai tie vēlas ko atgūt, vai ko realizēt.

Proti, viņš norāda, ka Komūnas rašanās brīdī, „sociālisms bija pārejas periodā” no „autoritārā un pusrelīģiskā 1848. gada komunisma un [...] problemātiskā, nesaprotamā kolektīvisma” uz „brīvo komunismu, anarhistu komunismu, kurš tikai nesen biji sācis uzaust strādājošo prātos”⁴⁹ Problēma nav naratīvā, problēma drīzāk ir tajā, ka tobrīd šīs anarhistu komunisma idejas vēl bija vairāk kā neapzinātas, instinktīvas tendences, nevis skaidri formulētas, dabas un sabiedrības novērojumos balstītas teorijas.

Savos memuāros Kropotkins norāda uz to, ka „visas tās sociālo rekonstrukciju shēmas, ko tagad dēve par „zinātnisko sociālismu” vai „anarhismu”, radās Internacionāles dažādo kongresu diskusijās un ziņojumos, [...] lielais cirkulācijā esošo, zinātniski pareizo, dziļi pārdomāto ideju klāsts – viss būdams strādnieku *kolektīvās* domas rezultāts – nav ticis atbilstoši novērtēts”; tā jau atkal ir norāde uz kolektīvu, kopīgu domas izpausmi, rašanos diskusiju rezultātā, kuras sakņotas reālās dzīves pieredzē – respektīvi, pašu strādājošo izteiktās „kritikas un aspirācijas”, kurām tie „daži mācītie vīri, kas pievienojās kustībai, vien piešķir teorētisku formu”⁵⁰

Otrs no galvenajiem faktoriem šķiet ir jau minētais zināšanu trūkums, kas slēpjas aiz tā, ka „parīzieši, kuri ir gāzuši ļoti daudzas valdības, pirmo reizi sacēlās pret pašu valdības sistēmu” – proklamējot Komūnas neatkarību no Francijas valsts viņi proklamēja arīdzan „vienu no anarhistu būtiskākajiem principiem, proti, valsts izjaukšanu [*breakdown of the state*]”, taču tai neizdevās apjaust un realizēt konsekvenci – ja jau nav nepieciešama centrāla valdība, lai regulētu attiecības starp brīvām un neatkarīgām kopienām, tad, kāpēc šāda

⁴⁸ **Kropotkin P.** *The Commune of Paris* // Freedom Pamphlets No.2. London: Freedom Press, 1891. P.6

⁴⁹ *Ibid*, P.9

⁵⁰ **Kropotkin P.** *Memoirs of a Revolutionist*. New York: Houghton Mifflin Company, 1899. P.126

organizācija vajadzīga kādas kopienas jeb konkrētājā gadījumā Komūnas iekšienē? Kropotkina atbilde ir „valdības pielūgsmes fetišs”, no kura valdību gāšanā trenētie parīzieši nespēja atbrīvoties, un tā vietā, lai atteiktos no reprezentatīvās valdības principa vispār, tie vienkārši ievēlēja jaunu valdību.⁵¹

Rezumējot tekstā apskatīto, var izvirzīt vairākas iezīmes, kas raksturo kopienas izpratni Kropotkina domā, un kurām pievērst uzmanība tālākajā analīzē. Zināšanu trūkums sasaistāms ar maldīgu izpratni par brīvību jeb par to kā pilnvērtīgi realizēt brīvību – ne tikai pasludinot kopienas brīvību no kāda ārēja spēka, bet arī īstenojot brīvību pilnā mēra kopienas ietvaros.

Tas, savukārt, ved pie šī instinktīvā brīvības impulsa izcelsmes – no kurienes tāda vērstība, vēlme (turklāt šķietami neapzināta), kas izpaužas, ja ne pilnībā, tad vismaz daļēji? Tā instinktīvais, neapzinātais raksturs kļūst par iemeslu mēģinājumam atklāt šīs tendences izcelsmi, norādot uz tās dabiskumu, pretstatā mākslīgiem varas mehānismiem un no tiem izrietošiem sociālās un politiskās organizācijas veidiem.

Šī tendence uz brīvības realizēšanu saistāma ar citu tendenci – biedrošanās, tās instinktīvo raksturu un attiecīgi šī instinkta izcelsmi; un tās sakarā svarīgs kļūst jautājums, kam ir centrāla loma arīdzan Kropotkina anarhisma kontekstā vispār, proti, kāpēc biedrošanās jeb savstarpējā palīdzība ir labākais veids kā šo brīvību nodrošināt.

Attiecībā uz kopienas diskursiem, jāatzīst, ka jau diezgan skaidri iezīmējas paša Kropotkina pozicionējums šajā sakarā – anarhisms un tā vīzija par kopienu novietojams pie realizācijas diskursa. Tā ir kaut kas jauns, vēl realizējams, taču tajā pašā laikā nav utopiska, bet gan jau novērojama tendence, kurai visdrīzāk, līdzīgi kā instinktīvajām tieksmēm pēc brīvības un biedrošanās, ir kāda dabiska izcelsme un novērojama attīstība vēsturiskā kontekstā.

⁵¹ **Kropotkin P.** *The Commune of Paris* // Freedom Pamphlets No.2. London: Freedom Press, 1891. P.10

3. Kopienų konstitūjošie elementai

3.1. Savstarpējā palīdzība.

Savstarpējā palīdzība Kropotkinam ir viens no cilvēces sociālo attīstību caurvijošajiem elementiem – tā ir atbilde uz jautājumiem par to, kāpēc biedrošanās ir labākais brīvības nodrošināšanas veids, un kāda ir šīs neapzinātās vēlnes biedroties izcelsme. Attiecībā uz to, kāda rakstura fenomēns ir savstarpējā palīdzība, jāteic, ka, galvenokārt, viņš lieto jēdzienu faktors – savstarpējā palīdzība kā viens no galvenajiem evolūcijas faktoriem, līdzās, piemēram, savstarpējās konkurences faktoram. Dažviet viņš par to runā arī kā vienu no dabas likumiem vai principiem, citviet kā par tendenci, kas izpaužas dažādās pozitīvās tās afirmācijās.

Saistībā ar maģistra darba ievirzi un tēzi par kopienas centralitāti Kropotkina domā, jāteic, ka kopienas problemātika ir klātesoša gandrīz visur, kur Kropotkins runā par savstarpējo palīdzību. Lai arī darbs „Savstarpējā palīdzība” ir vairāk antropoloģiska, vēsturiska un bioloģiska rakstura darbs, tam ir ievērojama nozīme un implikācijas viņa politiskajā domā.

Bioloģiska rakstura tādā izpratnē, kā esošs saskaņā ar tolaik vadošajām evolucionārās bioloģijas nostādņēm saistība ar Čārlza Darvina (*Charles Darwin*) teorijām. Darvina sekotāji, starp kuriem šai sakarā ievērojamākais ir Tomass Henrijs Hakslijs (*Thomas Henry Huxley*), saukts arī par „Darvina buldogu”, kura idejai par savstarpējo konkurenci kā galveno evolūcijas faktoru un tā implikācijām individuālisma un kapitālisma ideoloģiskajos pamatojumos, Kropotkins velta savu atbildi par savstarpējās palīdzības nozīmi.

3.1.1. Kropotkins un Darvins.

Grāmata „Savstarpējā palīdzība: Evolūcijas faktors” ir tas Kropotkina darbs, kurā viņš šā faktora evolūciju iztirzā vispamatīgāk. Citos, vairāk politiskas ievirzes, tekstos Kropotkins tik daudz nerunā par savstarpējo palīdzību eksplīcītā veidā, tā ir vairāk fonā vai ir kā pamatojums viņa idejām par to, kā pretoties dažādām brīvai dzīvei naidīgām un kaitīgām autoritātēm un spēkiem, kā attiecīgi organizēties un lemt par savstarpējo attiecību raksturu un niansēm.

Gan klasiskajam liberālismam raksturīgais individuālisms, gan ar to saistītais kapitālisms un tā skaidrojums par sociālās un ekonomiskās nevienlīdzības pamatojumu,

balstās sociāli bioloģiskā evolūcijas skatījumā, sauktā arī par sociālo darvinismu⁵², kam raksturīgs uzskats, ka esošā nevienlīdzība un cilvēku individuālisms sakņojas tajā, ka tāda ir evolucionārā kārtība – dabā (un attiecīgi cilvēku kā sugas vidū) jeb dažādajās dabā sastopamajās sugās vērojama nemitīga savstarpēja konkurence, cīņa par resursiem un par izdzīvošanu; attiecīgi primitīvo cilvēku, cilvēces aizsākumu periodā ir valdījis „visu karš pret visiem”, kura rezultātā ir izdzīvojuši stiprākie, gudrākie, veiksmīgākie. Tas pats notiek arī modernitātes cilvēku sabiedrībā un tai raksturīgajā (izrietoši no sociālā darvinisma implikācijām) ekonomiskajā sistēmā – kapitālismā, kur tas tiek attiecināts jau uz sociālo un ekonomisko nevienlīdzību kā dabiskām, bioloģiski un evolucionāri determinētām parādībām, kurās dominējošo lomu ieņem savstarpējās cīņas par izdzīvošanu princips un Herberta Spencera šī paša principa izvērsums „*survival of the fittest*”⁵³ jeb „izdzīvo stiprākais”.

Kā norāda Lī Alans Dugatkins (*Lee Alan Dugatkin*), evolucionārs biologs, zinātnes vēsturnieks un arīdžan Kropotkina pētnieks, tad Kropotkinam teorija par savstarpēju palīdzību izkristalizējās „visai neraksturīgā vietā.” Proti, „divdesmit gadu vecumā, sekojot sava varoņa, Aleksandra fon Humbolta (*Alexander von Humboldt*) pēdās, Kropotkins uzsāka ekspedīciju sēriju Sibīrijā. Tajā mirklī viņš jau bija atzīts evolucionārais biologs – viens no nedaudzajiem Krievijā – un liels Darvina un viņa teorijas par dabisko atlasī cīņā. 50 000 jūdzes un piecus gadus vēlāk, Kropotkins Sibīriju pameta kā Darvinists. Taču viņš bija pavisam cita veida evolucionārais biologs [...], jo Sibīrijā viņš nebija atradis to, ko cerēja atrast”⁵⁴

Uz to norāda arī pats Kropotkins, jau darba ievadā, viņš pievēršas tam, ka no savas jaunības dienu ekspedīcijām un pētījumiem Austrumsibīrijā un Ziemeļmančūrijā viņu visvairāk iespaidoja divi dzīvnieku dzīves aspekti – „viens no tiem bija cīņa par eksistenci ekstrēmais smagums, ko daudzām sugām nākas piedzīvot attiecībā pret Dabas bardzību”, piemēram, „periodiskā dzīvības iznīcība dabas spēku rezultātā” un no tās bieži vien izrietošais „dzīvības niecīgais daudzums tajās milzu teritorijās”, kuras bija Kropotkina redzeslokā. Savukārt, otrs aspekts, kas viņu iespaidoja, bija tas, ka pat „tajās nedaudzajās vietās, kurās valdīja dzīvības pārpilnība, es nespēju – kaut arī cītīgi meklēju – to sūro cīņu par eksistences līdzekļiem [*means of existence*] starp vienas sugas locekļiem, ko daudzi darvinisti (taču ne vienmēr pats Darvins) uzskatīja par dominanto cīņas par dzīvību [*struggle for life*] raksturiezīmi, un par galveno evolūcijas faktoru.”⁵⁵

⁵² Social Darwinism <http://www.britannica.com/topic/social-Darwinism>

⁵³ Darbā „Bioloģijas principi” (*Principles of Biology*), 1864. Tiesa, vārdu *fittest* var tulkot arī kā „piemērotākais”, proti, tāds, kas vislabāk spēj piemēroties apstākļiem.

⁵⁴ **Dugatkin L.A.** *Prince of Evolution: Peter Kropotkin's Adventures in Science and Politics*. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2011. P.xi

⁵⁵ **Kropotkin P.** *Mutual Aid: A Factor of Evolution*. New York, New York University Press. 1972. P. 2

Gluži pretēji, šajās vietās, kur valdīja dažādu sugu un to pārstāvošo indivīdu daudzveidība - viņš novēroja to, ka „savstarpējā palīdzība norisinājās tādā mērogā, ka tas lika aizdomāties par to kā vienu no svarīgākajām iezīmēm dzīvības turpināšanā, katras sugas saglabāšanā un tās tālākajā evolūcijā.” Turpretī, tur, kur dzīvniekiem nācās „cīnīties pret pārtikas trūkumu [dabas spēku vai apstākļu rezultātā], posta skartā sugas daļa šī smagā pārbaudījuma rezultātā kļuva ievērojami novājināta”, kas savukārt norāda, ka „nekāda progresīva sugas evolūcija nevar balstīties uz šādiem asas konkurences periodiem.”⁵⁶

Tolaik gan viņam nebija iespējas un laika izvērst šos savus novērojumus zinātniskas teorijas mērogā, taču pieredzētais viņam lika ievērojami šaubīties par savstarpējās cīņas (minētā „cīņa par eksistences līdzekļiem starp vienas sugas locekļiem”) nozīmību progresīvas evolūcijas kontekstā, ar progresīvu saprotot tādu, kas ir vērsta uz sugas un tās indivīdu pēc iespējas pilnvērtīgāku attīstību. Vēlāk, nobriestot viņa politiskajiem uzskatiem, viņa uzmanība tika pievērsta „attiecībām starp darvinismu un socioloģiju”, un no šīm attiecībām atvasinātajām idejām par to, ka „cīņa par eksistences līdzekļiem, starp katru dzīvnieku pret visiem saviem radniekiem, un starp katru cilvēku pret visiem pārējiem cilvēkiem, ir „dabas likums”, [...] taču cilvēks, pateicoties savai augstākajai inteliģencei, spēj mīkstināt šīs cīņas skarbumu”⁵⁷. Jo īpaši problemātiski bija tas, ka „daudzskaitlīgie Darvina sekotāji reducēja cīņas par izdzīvošanu ideju uz tās šaurāko izpratni”, attēlojot dzīvnieku pasauli kā tādu, kurā valda šī te „pusbadā esošu, pēc citu asinīm izsalkušu indivīdu mūžīga cīņa” un šo „nežēlīgo cīņu sava izdevīguma vārdā pacēla līdz bioloģiska principa augstumiem – arī cilvēks ir tam pakļauts”.

Kropotkins apzinājās šīs problēmas nozīmīgumu un šādu, pēc viņa domām, maldīgu uzskatu izplatīšanu. Šāds darvinistu skatījums uz cīņu par eksistenci, kā neatņemamu dabas sastāvdaļu un attiecīgi arī cilvēka pakļautību tai, lieti kalpoja kapitālisma radītās nevienlīdzības un netaisnības attaisnošanai, argumentējot, ka tāds ir dabas likums – dzīve nemitīgā konkurencē par iztikšanu, kurā izdzīvo stiprākie. Kamēr vien kapitālisma proponenti varēja izmantot šo argumentu gan kapitālisma aizstāvībai, gan sociālisma kritikai (pārmetot tam, piemēram, altruismu vai balstīšanos maldīgos priekšstatos par cilvēku dabu). Attiecīgi, ja tiktu pierādīts pieņēmums, ka cilvēks ir no dabas sociāls un ar vēlmi sadarboties, biedroties, nozīmētu lielisku uzbrukuma pozīciju valdošajai politiskajai un ekonomiskajai kārtībai tā laika Eiropā. Turklāt, tas sniegtu arī anarhisma teorijai zinātnisku, evolucionārajā bioloģijā

⁵⁶ **Kropotkin P.** *Mutual Aid: A Factor of Evolution*. New York, New York University Press. 1972. P.3

⁵⁷ *Ibid*, P.3

balstītu pamatojumu – proti, ka tā ir saskaņā ar dabas principiem un attiecīgi arī cilvēka dabu.⁵⁸

Attiecīgi, vēlme pierādīt cilvēka sociālo dabu un sniegt anarhismam zinātnisku pamatojumu kļūst par vienu no „Savstarpējās palīdzības” sarakstīšanas mērķiem. Otrs galvenais darba mērķis ir sniegt atbildi „vienam no spējīgākajiem evolūcijas teorijas pārstāvjiem”⁵⁹, konkrēti, pieminētajam Tomasam Hakslijam, kura 1888. gada teksts „Cīņa par eksistenci un tās nozīme cilvēkam” (*Struggle for Existence and its Bearing upon Man*), kalpoja par pamudinājumu Kropotkinam sākt rakstīt „Savstarpējo palīdzību”. Pēc Kropotkina domām, Hakslija dabas, dzīvnieku un cilvēku atainojums ir pretrunā ar to, ko patiešām var novērot dabā un cilvēku sabiedrībā. Hakslijs uzskatīja, ka „dzīvnieku pasaule ir [..] kā gladiatoru šovs. Pret radībām attiecas diezgan labi, un liek tiem cīnīties, kā rezultātā stiprākais, gudrākais un viltīgākais izdzīvo, lai cīnītos citu dienu”, savukārt, primitīvo cilvēku vidū „vājākie un dumjākie tika iznīcināti, savukārt izdzīvoja izturīgākie un izmanīgākie [*shrewdest*], tie, kuri bija labāk piemēroti tikt galā ar apstākļiem, taču ne labāki kādā citā ziņā. Dzīve bija nemitīga brīva cīņa un, ārpus ierobežotajām un īslaicīgajām attiecībām ģimenē, normālais eksistences stāvoklis bija Hobsiskais visu karš pret visiem”⁶⁰.

To, „cik daudz šādu dabas skatījumu pamato fakti, varēs redzēt no tiem savāktajiem pierādījumiem”, kas seko Kropotkina pētījumā par novēroto un secināmo dzīvnieku un cilvēku sakarā. Līdzās tam, „Savstarpējā palīdzībā” apkopotie piemēri kalpo arī arīdžan kā pierādījumu avots anarhisma teorijai par sabiedrības sociālo pārmaiņu raksturu. Sociālā evolūcija (tai skaitā arī tie ātrās evolūcijas periodi, kurus dēvē par revolūcijām) rodas savstarpējās palīdzības un savstarpējās konkurences konfliktā. Kropotkins tekstā sniedz daudzus empīriskus piemērus (gan senākas vēstures, gan viņa laika kontekstā) tam, ka cilvēki ir organizējušies, lai pretotos institūcijām un (ar tām saistītajām) negatīvajām savstarpējās konkurences ietekmēm un izpausmēm, piemēram, no privātīpašuma un tā nevienmērīgas akumulācijas radītās apspiestības, eksploatācijas; valsts un tai līdzīgām sociālām hierarhijām.

Jāpiebilst gan, ka Kropotkina teorija nebija pilnīgi jauna un nebijusi doma evolucionārās bioloģijas kontekstā; Kropotkins atsaucas uz krievu zoologu, arīdžan Darvina sekotāju, profesoru Karlu Kesleru (*Карл Кэсслер*), norādot, ka viņš bija viens no retajiem darvinistiem, „pirmais, cik man zināms”, kurš „saprata savstarpējās palīdzības kā dabas

⁵⁸ Attiecībā uz tādu jēdzienu kā cilvēka daba, tad Kropotkins īpaši nerunā par cilvēka dabu, kā, piemēram, par metafizisku konceptu, kādu vienmēr esošu būtību. Ar cilvēka dabu viņš saprot to daļu cilvēkā, kas kādā veidā ir noteikta no dabas – kas tāds, kas būtu zinātniski novērojams plašākā dabas mērogā, starp dažādām sugām, kurai būtu kāda evolucionāra izcelsme, vēsture.

⁵⁹ **Kropotkin P.** *Mutual Aid: A Factor of Evolution*. New York, New York University Press. 1972. P. 10

⁶⁰ **Huxley T.H.** *The Struggle for Existence in Human Society*. Nineteenth Century, Feb. 1888, p. 165.

likuma un galvenā evolūcijas faktora nozīmīgumu,”; Keslers, līdzīgi kā Kropotkins, iebilda pret pieņemumu par „nežēlīgā cīņas par izdzīvošanu likumu” nozīmi, norādot, ka „savstarpējās palīdzības likums” ir daudz nozīmīgāks. Keslers norādīja uz to, ka pēcnācēju radīšana liek dzīvniekiem apvienoties un „jo vairāk indivīdi turas kopā un vairāk savstarpēji atbalsta viens otru, jo lielākas ir iespējas, ka suga izdzīvos un ka notiks tālāks progress tās intelektuālajā attīstībā.”⁶¹ Savukārt, par attiecībām starp savstarpējo cīņu un savstarpējo palīdzību, tad arī Keslers nenoliedz savstarpējās cīņas jeb cīņas par izdzīvošanu novērojamību dabā, taču norāda, ka „visām organiskām būtnēm ir divas pamata vajadzības: barība un sugas turpināšana. Pirmā noved tās pie cīņas un savstarpējas eksterminācijas, savukārt, sugas uzturēšanas vajadzība liek tām tuvoties un atbalstīt vienu otru. [...] evolūcijā – progresīvā organisko būtnu modifikācijā – savstarpējai palīdzībai starp indivīdiem ir daudz lielāka nozīme nekā to savstarpējai cīņai”⁶² Kropotkins arī dzīvan piebilst, ka plašākai publikai (tai skaitā Eiropai un tur tolaik valdošajam sociālā darvinisma uzskatam) Keslera ideja⁶³ nebija zināma, tamdēļ, ka bija pieejama tikai krievu valodā.

Pirms ķerties pie primitīvo cilvēku, barbaru, viduslaiku un modernitātes sociālo organizāciju struktūru aplūkojuma, viņš pievēršas dzīvnieku pasaules piemēru aplūkojumam. Kropotkina mērķis bija ne tikai atspēkot Hakslija pausto domu, ka cilvēka dabiskā tendence ir būt individuālistiskam un antisociālam, bet parādīt, ka savstarpējā palīdzība un tendence socializēties ir dabisko pasauli raksturojošas iezīmes. Kropotkins arī dzīvan norāda uz to, ka pats Darvins savā ziņā „paredzēja, ka šis jēdziens [cīņa par izdzīvošanu kā evolūcijas faktors], ko viņš ieviesa zinātnē, zaudētu savu filosofisko nozīmi un īsto nozīmi, ja tiktu lietots tikai tā šaurā izpratnē – kā cīņa starp atsevišķiem indivīdiem par eksistences līdzekļiem”. Darvins pats bija norādījis, darbā „Sugu izcelšanās”⁶⁴, ka šis jēdziens ir saprotams tā „plašajā un metaforiskajā nozīmē, iekļaujot atkarību vienam no otra un iekļaujot (kas ir vēl svarīgāk) ne tikai indivīda dzīvi, bet arī dzīvan pēcnācēju atstāšanu”, un šajos gadījumos būt stiprākajam jeb piemērotākajam [*fittest*] izpaužas nevis būšanā „fiziski spēcīgākajam” vai „viltīgākajam”, bet gan to, ka „tie, kas iemācās kombinēties tā, lai savstarpēji atbalstītu vienu otru, kā stiprus, tā vājus, kopienas labklājības vārdā”⁶⁵. Darvins turpina, sakot, ka „kopienas, kurās ir vislielākais skaits labvēlīgu [*sympathetic*] locekļu, vislabāk attīstās un izaudzina visvairāk pēcnācēju”.

⁶¹ Kropotkins atsaucas uz Keslera runu krievu naturālistu Kongresā, kurā viņš izvērta un darīja zināmus savus uzskatus savstarpējās palīdzības sakarā. Runa publicēta *Труды Санкт-Петербургского общества естествоиспытателей. Том 11. 1880.*

⁶² *Ibid, Труды Санкт-Петербургского общества естествоиспытателей. Том 11. 1880.*

⁶³ **Kropotkin P.** *Mutual Aid: A Factor of Evolution.* New York, New York University Press. 1972. P.

⁶⁴ **Darwin C.** *Origin of Species.* London: John Murray. 1859. P.62

⁶⁵ **Kropotkin P.** *Mutual Aid: A Factor of Evolution.* New York, New York University Press. 1972. P. 9

Norāde uz šo sociāldarvinistu novārtā atstāto Darvina piezīmi, Kropotkinam kalpo kā par zinātnisku izejas punktu sava darba struktūrai, vienlaikus, norādot uz Kropotkina vietu evolucionārās bioloģijas ideju kontekstā. Kropotkins necenšas apgāzt Darvina skatījumu par evolūcijas īpatnībām, viņš vēlas izgaismot sociāldarvinistu aplamo savstarpējās cīņas lietojumu, norādot uz paša Darvina teikto un izvēršot to, kā no tā izriet savstarpējās palīdzības nozīme evolūcijā.

3.1.2. Savstarpējā palīdzība dzīvnieku pasaulē.

Dzīvnieku pasaules aplūkojumu Kropotkins sāk ar bezmugurkaulnieku aplūkojumu. Visvairāk viņu iedvesmoja izteikti sociālo bezmugurkaulnieku sugās (bišu, termītu un skudru) novērotais, taču viņš sniedz piemērus arī no citu, mazāk sociālu sugu dzīves: piemēram, mēslu vaboles ir visai savpatīgi kukaiņi, taču, atrodot kādu pūstošu ķermeni (kuros tās dēj olas), mēslu vabole sauc palīgā citas, ja ķermenis ir par lielu, lai spētu to pārvietot un aprakt viena pati; savukārt, piemēram, krabji dažas apvienojas lielos baros, lai migrētu un dētu olas – šāda veida pasākumi „implicē saskaņu, sadarbību un savstarpējo palīdzību”⁶⁶ Kropotkins detalizēti apraksta arī kādu savstarpējās palīdzības piemēru, kas nav saistīts ar migrāciju vai pēcnācēju radīšanu. Reiz, Braitonas akvārijā, viņam gadījās novērot kādu akvāriju, kura stūrī viens krabis bija nokritis uz muguras un nespēja piecelties. Akvārijā esoši divi citi krabji nāca palīgā, kopīgi cenšoties palīdzēt „savam ieslodzītajam biedram”. Pēc daudziem neveiksmīgiem mēģinājumiem viens no krabjiem devās uz citu akvāriju nostūri un atgriezās ar diviem citiem krabjiem, kas ar svaigiem spēkiem turpināja stumt un celt apgāzto krabi.⁶⁷

Sociāli dzīvojošu sugu novērojumi sniedz vēl izteiktākus savstarpējās palīdzības piemērus. Skudru gadījumā, „redzams, ka visa veida darbi – pēcnācēju audzināšana, barības meklējumi, būvniecība, laputu turēšana utt. – tiek veikti saskaņā ar brīvprātīgas savstarpējās palīdzības principu.” Tiesa, pastāv arī paņēmieni, ko skudras izmanto, lai tiktu galā ar „savtīgām” skudrām, piemēram, tādas, kas „atsakās pabarot citu skudru” tiek „uztvertas kā ienaidnieks.” Savukārt, ja skudra pabaro citu, naidīga skudrupūžņa skudru, tā un tās radnieces pabarotāju „uztvers kā draugu”. Šeit, protams, parādās arī savstarpējās cīņas faktors, taču tā darbības lauks tiek iegrožots noteiktā attiecību laukā – ārējā, proti, šajā gadījumā tas darbojas divu naidīgu, konkurējošu pūžņu starpā, taču „konkurence starp viena pūžņa vai pūžņu kolonijas locekļiem nepastāv”, tās vietā valda „savstarpējā palīdzība kopienas ietvaros, par ieradumu padarīta pašai palīdzība un bieži vien arī upurēšanās kopīgās

⁶⁶ **Kropotkin P.** *Mutual Aid: A Factor of Evolution*. New York, New York University Press. 1972. P.13

⁶⁷ *Ibid*, P.14

labklājības vārdā.”⁶⁸ Kā atbildi sociāldarvinistu pieņēmumiem par visu karu pret visiem, kas valda dabā un valdīja arīdzan cilvēces agrākajās attīstības fāzēs, Kropotkins norāda, izmantojot pašu sociāldarvinistu iecienīto jēdzienu, ka „skudras un termīti ir atteikušies no „Hobsiskā kara” [*Hobbesian war*]”⁶⁹.

Kā jau minēts, savstarpējā cīņa jeb konkurence pastāv, taču ne konkrētas indivīdu grupas (kopienas, to Kropotkins attiecina arī uz skudrām) ietvaros; tā var pastāvēt vai nu starp atšķirīgam grupām vai kopienām sugas ietvaros, vai starp dažādam sugām. Taču arī dažādu sugu savstarpējās konkurences apstākļos savu lomu spēlē savstarpējā palīdzība. Piemēram, tām pašām skudrām nav tādu aizsardzības līdzekļu kā tām sugām, kas „dzīvo izolētu dzīvi” – tām nav maskējošu vai spilgtu krāsu, tām nav cietas vai asas čaulas, to dzelšanas jeb košanas orgāni neko daudz nedod individuālajai aizsardzībai vai uzbrukumam. To spēks ir to skaitā, „to tūkstošus [...] bīstas pat stiprāki kukaiņi” – sienāži, zirnekļi, vaboles u.c. Ar savu milzīgo skaitu tās spēj uzveikt pat citus grupās dzīvojošus kukaiņus – „pat lapseņu pūzni ieņēma skudras, pēc kaujas, kurā daudzas skudras krita kopienas [*commonwealth*] vārdā”. Kropotkins norāda, ka līdzās bitēm un termītiem, skudras ir vienas no visaugstāk attīstītajām kukaiņu sugām un tā tas ir pateicoties tam, ka „savstarpējā palīdzība ir pilnībā aizstājusi savstarpējo cīņu skudru kopienās.”⁷⁰

Kropotkins nenoliedz, ka arī šādu sociāli dzīvojošu, uz savstarpējās palīdzības principa balstītu kukaiņu kopienās gadās tāda problēma, kā sociāli nevēlama uzvedība. Tā ir jau minētā „savtīgā skudra”, kura negrib dalīties ar citu izsalkušu skudru no tā paša pūžņa; līdzīgas parādības novērojamas arī pie bitēm, it īpaši pie to populācijas pieauguma labvēlīgu apstākļu rezultātā – „plēsīgie instinkti un slinkums eksistē” arī starp tām, vienmēr ir novērojams kaut kāds „daudzums bišu, kas dod priekšroku laupīšanas dzīvei, nevis darbīgu strādnieka dzīvi”. Šai gadījumā (vismaz Kropotkins to nenorāda) nav kādas vardarbīgas sankcijas kā skudru kopienās, šādu antisociālu (visai kopienai) paradumu izskaušanai kalpo dabiskā atlase – „ilgtermiņā solidaritātes prakse izrādās daudz izdevīgāka sugai nekā ar plēsīgām nosliecēm apveltītu indivīdu attīstība. Viltīgākie un ļaunākie tiek iznīcināti par labu tiem, kas saprot sabiedriskas dzīves un savstarpēja atbalsta priekšrocības.”⁷¹

Attiecībā uz to, kāpēc vispār šādi paradumi rodas, jāteic, ka eksplicīti Kropotkins to neizvērs, bet to izcelsmi visdrīzāk var saskatīt savstarpējai palīdzībai pretējā – savstarpējās cīņas instinktā. Dzīvnieku vientuļnieku gadījumā tas arī ir labākais veids kā izdzīvot, jo indivīdam nav citu indivīdu, uz kuriem paļauties aizsardzībai vai barības ieguvei. Taču dabā

⁶⁸ **Kropotkin P.** *Mutual Aid: A Factor of Evolution*. New York, New York University Press. 1972. P.14

⁶⁹ *Ibid*, P.15

⁷⁰ *Ibid*, P.15

⁷¹ *Ibid*, P.16

(un droši vien arī gandrīz katrā sugā) ir novērojami abi šie instinkti un tie kaut kādā mērā izpaudīsies arī tur, kur dominants ir pretējais. Piemēram, savtīgums un slinkums kā savstarpējās cīņas izpausme skudru un bišu sugās, kuru kopienu ietvaros dominants ir savstarpējās palīdzības instinkts. Iespējams, ka pretējais ir novērojams arī nesabiedrisko dzīvnieku sugu vidū, tam Kropotkins nepievēršas, viņa uzmanības centrā ir savstarpējās palīdzības instinkts un pretējais instinkts arī dzīvnieku ir pietiekoši (varbūt pat pārāk daudz) aplūkots tā laika zinātniskajā literatūrā. Viņš vien atzīmē, ka, piemēram, bišu gadījumā tās nelieto vairāk vardarbības kā „strikti nepieciešams” – „tās neizrāda nevienu no asinskārajām tieksmēm un kāri pēc nevajadzīgas cīņas, ko daudzi rakstnieki vieglu roku piedēvē dzīvniekiem.”⁷²

Tālāk Kropotkins pievēršas augstāk attīstītiem dzīvniekiem – putniem un zīdītājiem. Viena no savstarpējās palīdzības principa izpausmēm ir saistāma ar pēcnācēju radīšanu un audzināšanu. Kropotkins min dažādus piemērus tam, kā pavasaros putni atgriežas no siltākām zemēm (un migrācijas vispār, kā viņš norāda, ir lielisks piemērs savstarpējās palīdzības izpausmēm), lai laistu pasaulē pēcnācējus; kā tie organizē aizsardzību pret plēsējiem; kā tie mēdz rūpēties par bez vecākiem palikušiem jauniņiem u.tml. Sociālā dzīve nebeidzas ar ligzdošanu vien, kad pēcnācēji jau nedaudz paaugušies, tie (bieži vien dažādu sugu) „vācas kopā un veido jaunuļu sabiedrības”; tas notiek daļēji „drošības dēļ”, taču, galvenokārt, „sociālā dzīve tiek praktizēta [...] no tās izrietošo izpriecu [*pleasures*] dēļ.”⁷³

Nozīmīgās ir arī dzīvnieku asociācijas, ko putni veido medību pēc vai vienkārši tāpat. „Sabiedriskums ir parasta iezīme ļoti daudzu plēsīgu putnu vidū” Kropotkins norāda, aplūkodams plašu plēsīgu putnu spektru no visas pasaules: maitu lijās un piekūni, kas dzīvo, medī un ligzdo baros; pelikāni, kuru organizētība barības iegūšanā atgādina tīklu vilkšanu („tie izveido pusloku pret krastu un dodas tā virzienā, izķērdami visas zivis, kas gadījušās ielokā”; zvirbuļi, kas „vienmēr paziņo citiem, kur atrast kādu nozogamu ēdienu” u.c. Izplatīta parādība putnu vidū ir arī „došanās lidojumos baros vienkārša lidošanas prieka pēc.”⁷⁴ Attiecībā uz to kā salīdzināms savstarpējās palīdzības un cīņas instinktu dotais labums, tad tas Kropotkinam ir „acīmredzams” – „pat stiprākie plēsīgie putni ir bezspēcīgi mazāko putnu asociāciju priekšā.”⁷⁵ Pat ērgļi un vanagi ir spiesti piekāpties kliju un ķīvīšu priekšā, kad tās izdomājušas atņemt tiem medījumu – savstarpējās cīņas instinkti un izrietošie dzīvesveidi piekāpj savstarpējās palīdzības priekšā.

⁷² **Kropotkin P.** *Mutual Aid: A Factor of Evolution*. New York, New York University Press. 1972. P.16

⁷³ *Ibid*, P.28

⁷⁴ *Ibid*, P.19

⁷⁵ *Ibid*, P.20

Kropotkins augsti vērtē putnu socialitāti un inteliģenci. Viņš arī norāda uz saistību starp abiem – to kā socialitātes radītā drošība ietekmē „intelektuālo kapacitāšu attīstību”⁷⁶, tas manāms arī izvērstajā daudzo, dažādo piemēru apskatā. Jāatzīmē gan, ka viņa laikā visvairāk pētīti ir tieši putni⁷⁷, kas domājams saistāms ar dzīvnieku uzvedības novērošanas īpatnībām un grūtībām tādu dzīvnieku kā zivju vai zīdītāju gadījumā.

Attiecībā uz zīdītājiem, Kropotkins norāda, ka „iespaidīga ir sociālo sugu milzīgā skaitliskā predominance pār tām dažām plēsēju sugām, kuras nebiedrojas”, visās pasaules malās rodami „brīžu, antilopju, gazeļu, dambriežu, savvaļas kazu un aitu bari”, kuri bieži vien, līdz cilvēku ienākšanai un apmešanās to apdzīvotajās teritorijās, bija savairojušies tik milzīgos skaitos, ka, piemēram, pirmajiem eiropiešiem, kas devās apgūt Ziemeļameriku, dažreiz nācās apstāties uz „divām, trīs dienām, līdz garām pagāja blīva, migrējošu bifelu kolonna”⁷⁸. Sabiedriskums novērojams arī dzīvnieku sugās, kas nedzīvo milzīgos klejojošos baros, bieži vien pat pretēji, dzīvo diezgan vientuļniecisku dzīvi. Turklāt tas vērojams gan barības ķēdes augšgalā, gan apakšgalā esošo sugu vidū. Kropotkins min piemērus medību asociācijām „lielās suņu cilts” vidū – vilki, kojoti, šakāļi, savvaļas suņi, hiēnas – tie visi medī baros, ar izkoptām un sarežģītām medību tehnikām un to skaits ļauj tiem uzveikt arī lielākus dzīvniekus un stiprākus plēsējus. Pat savpatīgās lapsas mēdz apvienoties baros medību nolūkā, un arī lāči mēdz dzīvot nelielās grupās.⁷⁹

„Augsti attīstīta savstarpējās palīdzības prakse” jo īpaši novērojama grauzēju vidū. Piemēram, vāveres, kas it kā ir „visai individuālistiskas”, „būvē katra savu ligzdu, un veido savus krājumus”, tomēr uztur „sociālas attiecībās” un „atsevišķu midzeņu iemītnieki uztur ciešu savstarpējo kontaktu”, pavadot laiku kopā gan prieka pēc, gan, lai migrētu baros, kad tās savairojas pārāk daudz.⁸⁰ Kropotkins pievērš uzmanību arī augstajai sociālizācijas un inteliģences pakāpei murkšķu, susliku un surikātu vidū, norādot uz augsti attīstīto komunikācijas pakāpi, kolektīvajiem aizsardzības mehānismiem, dažādajām rotaļām, rūpju un pieķeršanās izrādīšanu utt. Tāpat viņš izceļ kopīgā darba nozīmi un augsto inteliģenci nūtriju un bebru vidū – nūtriju veidotajās būves ir atsevišķas vietas „atkritumu glabāšanai, to istabas ir labi tapsētas ziemā; tās ir siltas un labi ventilētas”, tās ņem vērā un seko „ūdens līmeņa izmaiņām”; savukārt bebru būvētie aizsprosti pieredz vairāku paaudžu nomaiņas.⁸¹

Kropotkins izskata arī lielo zālējāņu dzīvesveidu – dažādāko sugu zirgi, zebras, antilopes, gazeles, ziloņi u.c. To visu starpā novērojamas uzskatāmas savstarpējās palīdzības

⁷⁶ **Kropotkin P.** *Mutual Aid: A Factor of Evolution*. New York, New York University Press. 1972. P.21

⁷⁷ *Ibid*, P.17

⁷⁸ *Ibid*, P.28

⁷⁹ *Ibid*, P.29

⁸⁰ *Ibid*, P.30

⁸¹ *Ibid*, P.33

izpausmes: „to vēriņgums pār bara drošību pret plēsējiem; nemiers visu indivīdu vidū līdz visi nav šķērsojuši kādu bīstamu vietu; rūpes par bāreņiem; [...] sēras par mirušu partneri; mazuļu spēles” utt. Savstarpējā palīdzība parasti lieliski nodrošina šādu sugu aizsardzību no plēsējiem, „nedz vilks, nedz lācis, pat ne lauva nespēj notvert zirgu vai zebri tik ilgi, kamēr tie nav aizklīduši no bara”⁸²

Visbeidzot, noslēdzot plašo dzīvnieku valsts apskatu, no kura šeit ieskicēta vien daļa, Kropotkins nonāk pie tuvākajiem cilvēka radniekiem – primātiem, – un viņš norāda, ka „sabiedriskums, kopīga darbība, savstarpēja aizsardzība [...] ir raksturīga lielākajai daļai pērtiķu un mērkaķu.” Tie parasti dzīvo „lielos baros, dažkārt apvienojoties pat ar citām sugām”, tie kļūst „nelaimīgi vienatnē”, viena sauciens pēc palīdzības „sasauc kopā visu baru un tie spēj atvairīt lielāko daļu gaļēdāju un plēsīgu putnu.” To vidū novērojamas arī attīstītas sociālas jūtas vienam pret otru un sadarbības prakses „tie nepamet ievainotu biedru atkāpjoties, ja vien nav pārliecinājušies, ka tas ir miris”; atsevišķas sugas mēdz veidot „ķēdes iegūto labumu nogādāšanai drošā vietā”, tāpat arī „vairāki indivīdi mēdz apvienoties, lai paceltu lielu akmeni” utt.⁸³

Visa šī plašā dzīvnieku pasaules apskata mērķis ir parādīt, ka „asociācija dzīvnieku pasaulē ir atrodama visās evolūcijas pakāpēs.”⁸⁴ Jo augstāks evolūcijas līmenis tiek skatīts, jo apzinātāks kļūst asociēšanās raksturs. Ja kukaiņu gadījumā savstarpējās palīdzības instinkta izpausmes ir vairāk fizioloģiski nosacītas, tad pie augstāk attīstītajiem mugurkaulniekiem tās „zaudē savu tīri fizisko raksturu”, tās pārstāj būt tikai instinktīvas, un „kļūst saprātīgākas”. Tās izpausmes var būt periodiskas, orientētas uz kādas vajadzības apmierināšanu (migrācija, pēcnācēju radīšana, medības, aizsardzība). Tās var būt arī gadījuma rakstura, piemēram, zīdītāju migrācija kādu dabas apstākļu rezultātā. Novērojama arī vairāku līmeņu savstarpējās palīdzības izpausmju kombinācija – „sākumā ģimene, tad grupa, un visbeidzot vairāku izkaisītu grupu asociācija, kuras vajadzības gadījumā sanāk kopā”. Tāpat var novērot individuālas un sabiedriskas dzīves iezīmju līdzpastāvēšanu – piemēram, lielā daļā grauzēju „indivīdam ir sava dzīvesvieta, kur tas var doties, kad vēlas būt vienatnē; taču šīs mītnes ir izvietotas ciematos un pilsētās, lai garantētu to iedzīvotājiem sabiedriskas dzīves priekšrocības un priekus”⁸⁵. Jāatzīmē arī, ka ne vienmēr sabiedriskums izpaužas kā pretspēks kādiem ārējiem apstākļiem – plēsējiem, dabas parādībām, u.c. Bieži vien dzīvnieki izrāda dažādas sabiedriskuma iezīmes tāpat vien; piemēram, rotaļu gadījumā (un rotaļāšanās jeb spēlēšanās ir raksturīga „gandrīz visām zīdītāju” un „daudzām putnu” sugām) varētu teikt, ka

⁸² **Kropotkin P.** *Mutual Aid: A Factor of Evolution*. New York, New York University Press. 1972. P.32

⁸³ *Ibid*, P.34

⁸⁴ *Ibid*, P.35

⁸⁵ *Ibid*, P.35

tās bieži vien ir kā „treniņš pieaugušo dzīvei”, taču ne būt ne visas to izpausmes ir šāda rakstura, „daudzas, līdzās dziedāšanai un dejošanai” ir „vien spēku pārpalikuma manifestācijas – „dzīves prieks,” un vēlme kādā veidā komunicēt ar citu savas vai citas sugas pārstāvi; īsāk sakot, sabiedriskums vārda īstajā nozīmē [*sociability proper*]”⁸⁶.

Kropotkina veiktais pirmajās divās „Savstarpējās palīdzības” nodaļās ir piemērs viņa zinātniskajai pieejai un viņa simpātijām pret induktīvo metodi. Tas tieši sasaucas ar viņa uzskatiem par anarhismu un tā attiecībām ar modernajām zinātnēm. Kropotkins vēlas anarhismu balstīt dabaszinātniskā pieejā – „tā kā cilvēks ir dabas daļa, un tā kā viņa „gara” dzīve, kā personīgā, tā sociālā, ir tāda pati dabas parādība kā puķes augšana vai sociālās dzīves evolūciju skudru un bišu vidū, tad nav nekāda iemesla pēkšņi mainīt izpētes metodi, kad pārejam no puķes pie cilvēka vai no bebru apmetnes pie cilvēku pilsētas.”⁸⁷

Viņa paveiktais šajās nodaļās kalpo plašākā izpratnē kā dabaszinātnisks pamatojums viņa sociālajai un politiskajai teorijai, un šaurākā izpratnē kā pamats tālākiem antropoloģiskiem spriedumiem par savstarpējo palīdzību cilvēku kopienu vidū, dažādās tās evolūcijas pakāpēs. Vienlaikus viņš arī ir atspēkojis Hakslija un citu sociāldarvinistu apgalvojumu par „visu karu pret visiem” kā dabisko stāvokli dabā – ievērojamais piemēru skaits no visdažādākajām dzīvnieku sugām tik tiešām ļauj izdarīt induktīvu spriedumu par to, ka daudz izteiktāka un plašāk novērojama ir savstarpējās palīdzības dominānce pār savstarpējo cīņu.

Var gan, protams, jautāt, cik pārliecinošs ir šāda veida induktīvs un dabaszinātnisks pamatojums. Savstarpējās palīdzības faktora evolūciju pamatojošo piemēru atlasē varētu pārņemt nepievēršanos dažādu hierarhisku struktūru klātesamībai. Arī kādā „asociācijā” esošu indivīdu savstarpējo attiecības novērojamas hierarhiskas struktūras, piemēram, spēcīgāko tēviņu nozīme primātu bara kontekstā vai kārtību kādā vilku vai hiēnu bara locekļi ķeras pie medījuma notiesāšanas u.tml. Taču viņa mērķis nav norādīt uz hierarhisku struktūru vai varas attiecību neesamību.

Pirmkārt, viņi mērķis ir parādīt tieši savstarpējās palīdzības faktora evolūciju, kurš nebūt nav vienīgais no evolūcijas faktoriem, kā viņš pats to norāda grāmatas ievadā – „tā ir grāmata par Savstarpējās Palīdzības likumu, skatītu kā vienu no galvenajiem evolūcijas faktoriem – nevis par visiem evolūcijas faktoriem un attiecīgo [faktoru] nozīmi”⁸⁸.

Otrkārt, Kropotkins neparedz pilnīgu varas attiecību neesamību kādas kopienas ietvaros, viņš atzīst to klātesamību, piemēram, minētajā skudru gadījumā, kā veidu kā cīnīties ar

⁸⁶ **Kropotkin P.** *Mutual Aid: A Factor of Evolution*. New York, New York University Press. 1972. P.36

⁸⁷ **Kropotkin P.** *Modern Science and Anarchism // Kropotkin's Revolutionary Pamphlets*. P.152

⁸⁸ **Kropotkin P.** *Mutual Aid: A Factor of Evolution*. New York, New York University Press. 1972. P.7

kopienai kaitīgām praksēm, taču viņa mērķis ir norādīt, ka savstarpējās palīdzības faktoram ir daudz lielāka nozīme veiksmīgai sugas attīstībai, vienlaikus arī pamatojot to, ka nav nepieciešamas formālas varas institūcijas cilvēku sabiedrībā – to neesamība dabā norāda uz neformālo varas institūciju jeb organizācijas mehānismu pietiekamību sabiedriskas dzīves organizēšanai. Izvērstāk šādas neformālas varas institūcijas Kropotkins apskata pievērsoties savstarpējās palīdzības faktora evolūcijai primitīvo, dzelzs laikmeta un viduslaiku cilvēku sabiedrības.

Treškārt, attiecībā uz indukcijas veikšanai nepieciešamo faktoru apkopojumu, tad jāatzīst, ka faktoru un pētījumu klāsts, uz ko Kropotkins atsaucas, ir pietiekoši apjomīgs un atspoguļo Kropotkina zināšanas un izpratni par tā laika zinātnes atklājumiem, teorijām un problēmām; ņemot vērā arī konkrēto darba uzstādījumu (savstarpējās palīdzības faktora evolūcijas izklāsts), jāatzīst, ka Kropotkina induktīvie spriedumi ir pietiekoši pamatoti.

3.1.3. Savstarpējā palīdzība cilvēku vidū.

Savstarpējās palīdzības izpausmju un nozīmes analīzi cilvēku sabiedrību vēsturiskajā attīstībā Kropotkins sāk ar „mežoņu” jeb primitīvo cilvēku apskatu. Turpinot evolucionāro skatījumu (arī attiecībā uz polemiku ar sociāldarvinistu spriedumiem), viņš vēlas parādīt kā savstarpējās palīdzības izpausmes bija dominējošas arīdzan mūsdienu cilvēka seno priekšteču – aizvēsturisko, primitīvo cilvēku vidū. Kropotkins vēlas parādīt, ka, līdzīgi kā dzīvnieku gadījumā, kur „tām sugām, kuras vislabāk spēj apvienoties un izvairīties no konkurences, ir vislielākās iespējas izdzīvot un progresīvi attīstīties. Tās uzplaukst, kamēr nesabiedriskās sugas iznīkst”. Attiecīgi, arī cilvēku suga ir piederīga sabiedriskajām; „tas būtu pretrunā ar visu, kas zināms par dabu, ja cilvēks būtu izņēmums tik vispārīgam likumam”⁸⁹, savas attīstības sākuma posmos ir bijis sabiedriska un spējis eliminēt savstarpējās cīņas un konkurences negatīvo ietekmi uz attīstību.

Tas atkal nonāk pretrunā ar tolaik valdošo, sociāldarvinistu sludināto uzskatu par primitīvās sabiedrības stāvokli – uzskats, kas aizgūts no Hobsa, kurš uzskatīja, ka „tā sauktais „dabiskais stāvoklis” nebija nekas cits kā pastāvīga cīņa starp indivīdiem, kurus nejauši sametušas kopā to dzīvnieciskās eksistences kaprīzes.” Kropotkins norāda, ka tas, ar ko sociāldarvinisti nodarbojas, ir „Darvina terminoloģijas, nevis viņa ideju” izmantošana, lai argumentētu „Hobsa uzskatus par primitīvajiem cilvēkiem”. Hakslijs, kā viens no vadošajiem sociāldarvinistu pārstāvjiem, atbalso šo uzskatu, postulēdams jau citēto uzskatu, ka „ārpus limitētajām un īslaicīgajām ģimenes attiecībām, Hobsiskais visu karš pret visiem ir normālais eksistences stāvoklis.”⁹⁰ Kropotkins lieliski apzinājās šo uzskata implikācijas – ja jau cilvēks pēc savas dabas ir bijis antisociāls un sabiedrība ir kas tam uzspiests, tad nepieciešami ir tas, ka arī mūsdienās ir vajadzīga kāda autoritāte, kas savaldītu cilvēka antisociālās tieksmes un spētu uzturēt šādu uzspiestu sabiedrību. No Hakslija uzskata izriet, ka cilvēku primitīvais stāvoklis ir bijis kas līdzīgs iepriekš minētajām atsevišķu plēsēju sugās novērojamajām attiecībām (piemēram, lielo kaķu), kas parasti nav plašākas par ierobežotām un īslaicīgām ģimenes attiecībām. Taču, kā norāda Kropotkins, ir „pozitīvi novērojams, ka tas tā nav bijis.”⁹¹ Pozitīvi tādā nozīmē, ka ir virkne pozitīvu pierādījumu, faktu, novērojumu, kas ļauj izdarīt šādu apgalvojumu. Kropotkina laikā zinātne patiesi attīstījās ievērojamā tempā,

⁸⁹ **Kropotkin, P.** *Mutual Aid: A Factor of Evolution*. New York, New York University Press. 1972. P.50

⁹⁰ **Huxley, T.H.** *The Struggle for Existence in Human Society*. Nineteenth Century, Feb. 1888, p. 165.

⁹¹ Līdzās norādei, ka arī „pats Darvins lieliski saprata, ka izolēti dzīvojoši pērtiķi nebūtu spējuši attīstīties cilvēkveidīgās būtnēs, tāpēc sliecās uzskatīt, ka cilvēks ir cēlies no kādas salīdzinoši vājas, bet sociālas sugas, kā, piemēram, šimpanzes, nevis kādas stiprākas, bet nesociālas sugas, kā, piemēram, gorillām.” **Kropotkin, P.** *Mutual Aid: A Factor of Evolution*. New York, New York University Press. 1972. P.51-52

turklāt daudzās tās nozarēs – kā dabaszinātnēs, tā ar cilvēku saistītajās; šai gadījumā viņš visvairāk atsaucas uz arheoloģiskiem, antropoloģiskiem un paleoetnoloģiskiem (primitīvo cilvēku pētīšana) pētījumiem. Antropoloģiski pētījumi šai gadījumā ir noderīgi, jo nav iespējams iegūt tiešas, neapstrīdamas liecības par aizvēstures cilvēku sabiedrisko dzīvi – spriedumus iespējams veikt pamatojoties uz arheoloģisko pētījumu datiem un antropoloģiskajiem pētījumiem par tām mūsdienās (jeb Kropotkina laikā) sastopamajām ciltīm un tautām, kuras atrodas aptuveni tai pašā attīstības līmenī kā aizvēsturiskie cilvēki. Jāatzīmē, ka lielākā daļa novērojumu un faktu nav paša Kropotkina veikti, kaut gan arī viņa pētnieciskā darbība jau minētajās Sibīrijas ekspedīcijās ir devusi savu artavu novērojumu klāstā. Taču lielākā daļa novērojumu ir no dažādu tā laika pētnieku veiktā darba, kas arīžan ilustrē Kropotkina izpratni un tā laika zinātniskajiem atklājumiem un teorijām.

Pievēršoties pozitīvajiem jeb faktuālajiem piemēriem, Kropotkins norāda, (minot, piemēram, izrakumus Dānija vai Šveicē), ka jau arheoloģiskie atradumi norāda uz to, ka cilvēks ir dzīvojis lielākās vai mazākās sabiedrībās. Tur, kur notiek kādi arheoloģiski atradumi, piemēram, darbarīku vai ieroču fragmenti, tie gandrīz vienmēr ir daudzskaitlīgi, turpat tuvumā atrodami citi līdzīgi priekšmeti, kas norāda uz cilvēku dzīvošanu lielākās grupās nekā dažu indivīdu ģimene. Turklāt, bieži vien, it īpaši pie dažādiem esošiem vai bijušiem ezeriem rodas veselu apmetņu aglomerācijas.⁹²

Tiesa, svarīgāki un izsmeļošāki ir antropoloģiskie novērojumi, kas ļauj izdarīt jau drošākus spriedumus par primitīvo cilvēku sociālajām struktūrām un paradumiem. Kropotkins veic visai plašu dažādu primitīvu („mežoņu” jeb *savages*, kā tolaik tos dēvē) cilšu aplūkojumu no dažādām pasaules daļām – eskimosi, inuiti, aleuti, tungusi, čukči, Austrālijas aborigēni, Papua-Jaungvinejas papuasi, Borneo dajaki, Ugunszemes ciltis, bušmeņi, hotentoti, Himalaju, Indonēzijas un Dienvidamerikas augstieņu iemītnieki u.tml.⁹³ Sīkāk iedziļināties katra apskatā nav nepieciešams, jo galvenās iezīmes savstarpējās palīdzības un sociālās organizācijas sakarā visām šīm ciltīm ir ļoti līdzīgas. No Kropotkina aplūkotā var izvērst vairākus secinājumus.

Attiecībā uz pieņēmumu, ka viena no pirmajām sociālās organizācijas formām ir ģimene, jāteic, ka aplūkotie antropoloģiskie novērojumi liecina par pretējo – dominanta ir cilšu jeb klana struktūra, ģimenes tās nukleārajā izpratnē (tēvs, māte un pēcnācēji) „aizmetņi sāk parādīties tikai klana organizācijas ietvaros”⁹⁴. Savukārt, par šāda veida sociālas organizācijas priekšvēsturi, Kropotkins norāda, ka ir „maz šaubu par to, ka cilvēce savos aizsākumos ir izgājusi cauri posmam, ko varētu aprakstīt kā „komunālās laulības”, proti, cilts

⁹² **Kropotkin P.** *Mutual Aid: A Factor of Evolution*. New York, New York University Press. 1972. P.53-54

⁹³ *Ibid*, P.52-68

⁹⁴ *Ibid*, P.55

ietvaros vīri un sievas bija kopīgi un bez īpašas vērtības attiecībā uz asinsradniecību. Taču tāpat ir droši zināms, ka visai agrā periodā tika ieviesti dažādi dzimumsakaru ierobežojumi”, kuru attīstības rezultāts ir „ģints [dzimta] jeb klana ideja, kas sevī ietver visus vienas cilts pēctečus [...] un saistības [*marriage*] klana ietvaros bija aizliegtas.” Tam līdzās, brīžos, kad klans sasniedz lielākus apmērus, bieži vien parādās arī stratifikācija „šķirās [*classes*] (bieži vien četrās) un saistību tiek pieļautas jau skaidri noteiktās šķiru ietvaros.”⁹⁵

Šādu visai komplicētu organizāciju attīstība agrīnā cilvēku attīstības posmā un to „spēja pastāvēt sabiedrībās, kuras nepazīst citu autoritāti kā vien sabiedriskā viedokļa” norāda uz to, ka primitīvajam cilvēkam piemita spēja „dzīvot šādā organizācijā un brīvi pakļauties noteikumiem, kas nemitīgi saduras ar viņa personiskajām tieksmēm.” Tam par labu runā arī klana organizācijas izplatība starp „primitīvajām semītu, Homēra grieķu, aizvēsturisko romiešu, Tacita vāciešu, agrīno ķeltu un agrīno slāvu” ciltīm. Tā turklāt ir cieši līdzīga „austrāliešu [aborigēnu], sarkano indiāņu, eskimosu un citu mežonīgo cilšu” pārstāvju vidū sastopamajiem klana organizācijas piemēriem. Tas, savukārt, nozīmē, ka vai nu „saistības likumu evolūcija norisinājās vienādi visās cilvēku rasēs, vai arī, ka šādu klana noteikumu rudimenti radās starp kādiem kopīgiem šo cilšu senčiem.”⁹⁶ Jebkurā gadījumā, ievērojama ir šīs organizācijas veida spēja pastāvēt vairākus tūkstošus gadu - un arīdzan loģiski seko Kropotkina uzskatiem par dzīvnieku pasaules sociālo dabu, proti, ka sociālam dzīves veidam ir daudz vairāk priekšrocību nekā individuālam.

Var gan jautāt – cik patiesi brīva ir šāda piekrišana, jo, lai arī šādās primitīvās sabiedrībās vienīgā autoritāte ir šis cilts, klana vai kopienas visu iesaistīto locekļu kopīgais viedoklis, arī tā ir autoritāte, un pakļaušanās autoritātei paredz brīvības ierobežošanu. Uz to var atbildēt, ka visdrīzāk šādos gadījumos novērojama savstarpējās palīdzības un savstarpējās cīņas instinktu sadursme, cilvēka individuālās tieksmes visdrīzāk reducējas uz individuālistisko cīņas instinktu, taču, ņemot vērā apstākļus, daudz izdevīgāk gan izdzīvošanai, gan individuālo vēlmju (vismaz to, kuras nav pretrunā ar savstarpējās palīdzības instinkta izpausmēm) apmierināšanai ir sekot savstarpējās palīdzības instinktā un no tā izrietošajai socializācijas tieksmei. Tas, vai tas jau tādā attīstības līmenī notika vairāk vai mazāk apzināti, vai arī tā tomēr ir instinktīva, bioloģiskas tendences izpausme, nav tik viegli atbildams, taču tas arī nav tik svarīgi šī darba sakarā.

Otra lieta, kas parādās viņa antropoloģisko novērojumu aplūkojumā, ir augstais cilts morāles līmenis šo primitīvo cilšu piemēros. Cilts ietvaros novērojamas spēcīgas draudzības saites un rūpes par citiem cilts locekļiem – „bušmeņi [...] medī kopā un guvumu sadala bez

⁹⁵ **Kropotkin P.** *Mutual Aid: A Factor of Evolution*. New York, New York University Press. 1972. P.55

⁹⁶ *Ibid*, P.56

strīdiem, [...] tie nekad nepamet ievainotos un izrāda stipru pieķeršanos saviem biedriem”⁹⁷; „tie, kas pazina tos [hotentotus], augsti novērtēja to sabiedriskumu un gatavību palīdzēt viens otram. Ja hotentotam kaut kas tiek iedots, tas uzreiz to sadala starp visiem klātesošajiem, [...] lai arī cik izsalcis, viņš neēdīs viens”⁹⁸; „[Austrālijas aborigēnu] vidū draudzības jūtas [...] ir spēcīgas. Vāji cilvēki parasti tiek atbalstīti; slimi cilvēki tiek kopti; tie nekad netiek pamesti vai nogalināti”⁹⁹; „[papuasu vidū] draudzība ir salīdzinoši spēcīgi starp personām no dažādām ciltīm un jo stiprāka cilts ietvaros. Draugs bieži vien atmaksās cita drauga parādu [...] Tie rūpējas par slimiem un veciem; veci cilvēki netiek pamesti un nekādā gadījumā netiek nogalināti”¹⁰⁰ u.tml. Draudzību, rūpes par vājākiem, veciem, slimiem kopienas locekļiem, vēlmi un gatavību dalīties ar resursiem varētu skatīt kā pozitīvo aspektu šīs „cilts moralitātes” sakarā.

Pie negatīvajiem aspektiem savukārt var izvirzīt kārtības, labklājības un taisnīguma iedibināšanas un uzturēšanas mehānismus. No tiem galvenais, šķiet, ir sabiedriskais viedoklis. Tā ir galvenā autoritāte šāda veida sabiedrībās un tās galvenais taisnīgumu un kārtību uzturošais instruments parasti ir kauns. Katram kopienas loceklim ir svarīgi, ko par viņu domā pārējie, viņš baidās izdarīt ko tādu, kas liktu tam izjust kaunu pārējo priekšā. Tam, protams, ir saistība ar tiešajām un ciešajām attiecībām kopienas locekļu vidū. Šī iemesla dēļ reti sastopamas ir tādas prakses kā zagšana vai melošana¹⁰¹. Piemēram, aleutiem ir „ļoti plašs un strikts moralitātes kods”, kurā uzskaitītas daudzas lietas, no kā kaunēties – „baidīties no neizbēgamas nāves; [...] tikt apsūdzētam zagšanā; nogremdēt laivu, esot ostā; baidīties doties jūrā stiprā vērtā; izrādīt alkatību guvuma dalīšanas brīdī – tādā gadījumā visi pārējie atdod savu daļu alkatīgajam, lai viņu kauninātu”¹⁰²

Sabiedriskā viedokļa nozīmīgums indivīda perspektīvā, savukārt ir saistītas ar tā attieksmi pret kopienu kurai tas piederīgs – proti, lojalitāti ciltij vai klanam. Lojalitāte savukārt ir cieši saistīta ar to kā indivīds redz savu un kopienas eksistenci – šādās primitīvās kopienās katrs indivīda „darbības akts, lai arī cik nenozīmīgs, tiek uzskatīts par cilts mēroga padarīšanu”, indivīds savu dzīvi un „eksistenci identificē ar savas cilts”. Tas, protams, izriet no tiem spiedīgajiem dabas apstākļiem, kas vērojami „grūtajā cīņā par izdzīvošanu”.¹⁰³ Ar lojalitāti ciltij saistāma arī viena no ne pārāk cildenajām taisnīguma uzturēšanas izpausmēm – proti, asinsatriebības. Visu primitīvo cilvēku vidū ir novērojams tas, ka tie „uzskata, ka asins

⁹⁷ **Kropotkin P.** *Mutual Aid: A Factor of Evolution*. New York, New York University Press. 1972. P.56

⁹⁸ *Ibid*, P.57

⁹⁹ *Ibid*, P.58

¹⁰⁰ *Ibid*, P.59

¹⁰¹ *Ibid*, P.58, P.61, P.66

¹⁰² *Ibid*, P.61

¹⁰³ *Ibid*, P.66

izliešana ir jāatbēj ar asinīm”. Ja kāds tiek nogalināts, tad nogalinātājs ir nogalināms, ja kāds tiek ievainots, tad ir jāievaino ievainotājs; šim noteikumam nav izņēmumu, bieži vien pat „dzīvnieku gadījumā; tāpēc atgriezoties ciematā, ir jāizlej arī mednieka asins, jo tas ir izlējis dzīvnieka”¹⁰⁴ – tas, protams, nenozīmē nogalināt mednieku, tas ir vairāk simbolisks akts, kas norāda uz šādas taisnīguma izpratnes nozīmību primitīvajās kopienās.

Izpratne par indivīda identificēšanu ar kopienas attiecas arī uz citām kopienām, ne tikai savējo, tāpēc arī par kādas citas cilts indivīda pāridarījumu var nākties maksāt kādam viņa radniekam vai draugam. Bieži vien gan gadās, ka atbējot tiek nodarīts lielāks kaitējums, nekā tas, kas tika atbējts, kas, savukārt, izraisa jaunas atbējības nepieciešamību no otras puses. Bieži vien šīs atbējības mēdz sākties uz parastu māņticību pamata. Māņticība bieži ir klātesoša arī vispārīgajos tradicionālo likumu [*common law*] priekšrakstos, taču, lai cik dažreiz tie nebūtu absurdi, primitīvais cilvēks „klausā kopīgā likuma priekšrakstiem, lai cik neizdevīgi arī tie nebūtu. Viņš tiem klausā vēl aklāk nekā civilizētais cilvēks klausā rakstītā likuma priekšrakstiem.” Kopējais likums savukārt ir cieši saistīts ar identificēšanos ar kopienas, „klana ideja ir vienmēr klātesoša viņa prātā, un pašierobežošana un pašupurēšanās klana interesēs ir ikdienišķa parādība”¹⁰⁵

Pie negatīvajām cilts moralitātes aspektiem jāatzīmē vēl kāds, kas jo īpaši parasti mulsina pētniekus – šīs morāles duālais raksturs. Tā vienlaikus paredz gan rūpes vienam par otru, pieķeršanos, pašizliedzīgu rīcību kopienas vārdā u.tml., taču vienlaikus pieļauj un dažreiz pat savā ziņā pieprasa tādas darbības kā infanticīdu un paricīdu jeb respektīvi jaundzimušo un veco cilvēku nogalināšana. Šo faktu vienlaicīga pastāvēšana - „augsta cilts moralitāte kopā ar vecāku pamešanu un infanticīdu”¹⁰⁶. Kropotkins to skaidro ar tā „izcelšanos galīgas nepieciešamības spiediena rezultātā, kā pienākumu attiecībā pret cilti un kā veidu jau esošo bērnu izaudzināšanai”. Viņš norāda, ka pretēji izplatītajam viedoklim, ka „mežoni vairojas bez ierobežojumiem”, ir novērojams, ka tie veic dažādas prakses, lai ierobežotu dzimstību. Un, kad tas neizdodas, un dzimst bērns, ko vairs nevar uzturēt, vai kas radītu pieaugušus apgrūtinājumus kopienas spējai pabarot tās locekļus, šo bērnu nākas nogalināt. Bieži vien vecāki tam seko visai negribīgi, cenšoties panākt kādus kompromisus, ieviešot „laimīgās un nelaimīgās dienas”, un attiecīgi pažēlo laimīgajās dienās dzimušos u.tml. prakses. Tie arī izvēlas nelietot vardarbību, neviens parasti nevēlas veikt šādu cietsirdīgu aktu, jaundzimušie visbiežāk tiek atstāti mežā, nevis vardarbīgi nogalināti. „Nezināšana, nevis cietsirdība, uztur infanticīdu” norāda Kropotkins, minot arī misionāra

¹⁰⁴ **Kropotkin P.** *Mutual Aid: A Factor of Evolution*. New York, New York University Press. 1972. P.65

¹⁰⁵ *Ibid*, P.67

¹⁰⁶ *Ibid*, P.62

Venjaminova piemēru, kurš tā vietā, lai „moralizētu ar sprediķiem” par šādu prakšu ļaunumu, „katru gadu [...] devās pie čukčiem, piegādājot tiem maizi un zvejas instrumentus”¹⁰⁷ tādejādi ļaujot viņiem gūt tik daudz resursus, lai nevajadzētu vairs nogalināt jaundzimušos.

Līdzīgi ir arī ar vecāku indivīdu pamešanu vai nonāvēšanu jeb „paricīdu”. Kropotkins gan norāda, ka arī šī prakse nav tik izplatīta, kā to mēdz „piedēvēt pavirši novērotāji”, taču jebkurā gadījumā tā visbiežāk ir apzināta rīcība no vecā cilvēka puses. Šāds vecs, nespējīgs piedalīties kopienas apgādē, indivīds, apzinoties, ka „ir kļuvis par slogu savai ciltij”, nolemj, ka ir laiks mirt. Viņš „uzstāj, ka tas ir viņa pēdējais pienākums pret kopienu, [...] viņš iegūst ciltis piekrišanu [...] uzaicina radniekus uz pēdējo maltīti. [...] Viņš tik lielā mēra uztver nāvi kā pienākumu pret kopienu, ka atsakās tikt izglābts”. Citos gadījumos, vecais cilvēks tiek atstāts mežā, „ar lielāku pārtikas devu kā parasti”. Primitīvie cilvēki, neskaitot kara apstākļus un asinsatriebību, ir visai atturīgi vardarbīgas nogalināšanas aspektā, jo īpaši kopienas ietvaros.

Trešā lieta, ir saistīta ar šo pirmatnējo kopienas saimniecības veida īpatnībām. Tas, kas raksturo visas apskatītās primitīvās ciltis ir to komunālais jeb kopīgais īpašums¹⁰⁸. Medību lauki un zvejas vietas ir kopīgas, tāpat kā lauksaimniecības zemes, izaudzētais, savukārt, var būt arī piederīgs tikai indivīdam, taču solidaritāte un savstarpējās palīdzības prakses nodrošina, ka vajadzības gadījumā (piemēram, bads vai kāda nelaime) nošķirums starp privāto un kopīgo izzūd. Tas gan attiecas pārsvarā uz eksistences līdzekļiem, privāts īpašums tādā izpratnē kā kādam indivīdam piederošas lietas ir sastopams. Kā vienu spilgtu piemēru var izvirzīt Kropotkina aplūkoto eskimosu dzīvesveidu - „eskimosu dzīve ir balstīta komunismā. Tas, kas tiek iegūts medījot vai zvejojot, pieder klanam. Taču vairākās ciltīs, it īpaši rietumos, dāņu iespaidā, privātīpašums ielaužas to institūcijās.” Eskimosu sabiedrībās ir sastopama arī ģimene kā savstarpējo attiecību veids, taču šīs ģimenes joprojām ir „vienotas klana ietvaros”. Privātīpašumu parādīšanās kopā ar ģimenes institūciju laika gaitā var novest pie „labklājības akumulācijas”, mantošanas rezultātā. Taču eskimosiem ir kāds mehānisms, ko tie izmanto, lai novērstu šādu „personiskas labklājības akumulāciju” – „kad kāds kļūst bagāts, tas sasauca sava klana cilvēkus uz lielām svinībām, [...] un izdala starp visiem savu bagātību”. Citos gadījumos, tā ir pat regulāra, sezonāla prakse. Tas ir veids kā periodiski „atjaunot vienlīdzību klana locekļu starpā, kad to ir iztraucējusi dažu kļūšana bagātiem”. Tas arīdza sasauca ar „periodiskajām zemes pārdalēm un periodiskajiem visu parādu atcēlumiem”, kā arī ar paradumu „apbedīt līdz ar mirušo vai iznīcināt uz viņa kapa” visu, kas viņam piederējis privāti.

¹⁰⁷ **Kropotkin P.** *Mutual Aid: A Factor of Evolution*. New York, New York University Press. 1972. P.63

¹⁰⁸ *Ibid*, P.56-61

Visi šie labklājības un taisnīguma uzturēšanas mehānismi ir saistīti ar kopienu un indivīda identificēšanos ar to. Primitīvais cilvēks, apzināti vai neapzināti, vienmēr rīkojas identificējoties ar kopienu, attiecīgi arī tā labklājība tiek identificēta ar kopienu un visiem tās locekļiem, tās vārdā tiek apspiestas indivīda individuālās, antisociālās tieksmes, taču vienlaikus tas nodrošina vislielāko iespēju indivīda izdzīvošanai un labklājībai. Kropotkina aplūkotajam primitīvo cilšu sakarā, protams, ir implikācijas viņa politiskajā domā. Visi šie pozitīvie piemēri liecina ne tikai par to, ka cilvēks jau agrīnā attīstības posmā ir bijis sociāls un dzīvojis grupās, bet arī par to, ka nav nekāda pamatojuma (vismaz bioloģiski pamatota) tam, ka cilvēks nevarētu arī modernitātes laikā dzīvot komunistisku dzīves veidu. Vienlaikus tā, protams, arī ir atbilde sociāldarvinistiem – atspēkojums viņu uzskatam par „visu karu pret visiem”, savstarpējās konkurences nozīmi cilvēces evolūcijā, no tās izrietošo cilvēka „dabisko” individuālismu, un nepieciešamību pēc spēcīgas autoritātes, kas šādu cilvēku ierobežotu. Jau Sibīrijā novērotais Kropotkinam lika aizdomāties par valdības varas neefektivitāti un bieži vien kaitīgumu – novērojumi par savstarpējās palīdzības izpausmēm dažādo Sibīrijas cilšu vidū bija viens no pamudinājumiem sākt „Savstarpējās palīdzības” rakstīšanu.

Virzoties tālāk vēsturiskajā savstarpējās palīdzības izpausmju apskatā, Kropotkins nonāk līdz tiem vēstures posmiem, par kuriem jau ir kādas vēsturiskas liecības. Kā viņš norāda, tad pievēršoties šim vēstures izklāstam, lasītājs var apmullēt lielā „konfliktu un cīņu izklāsta” priekšā – „ciltis cīnās pret ciltīm, indivīdi pret indivīdiem; un no šī haotiskā naidīgu spēku cīņiņa, cilvēce iznāk sadalīta kastās, despotu paverdzināta, sadalīta vienmēr karot gatavās valstīs. Ar šādu cilvēces vēstures izklāstu, pesimistiskais filosofs triumfējoši paziņo, ka karš un apspiestība ir cilvēka dabas pamatā;” no kā savukārt izriet, ka vienīgais veids kā „apvaldīt kareivīgos un plēsīgos cilvēka instinktus” ir ar „spēcīgas autoritātes palīdzību, kas uzspiež mieru un tādejādi dod iespēju dažiem cildenajiem gatavot cilvēcei labāku dzīvi kaut kad nākotnē”.¹⁰⁹ Patiesi, lielākā daļa rakstītās vēstures ir par un ap kariem, miera līgumiem, šo līgumu laušanu, ciešanām, vardarbību utt., taču tas, ko tā noklusē ir viss tas, kas norisinājās paralēli šiem kariem – „masu dzīve, kuras lielākoties mierīgi strādāja, kamēr daži cīnījās.” Jāatzīmē arī viņa norāde, ka „cilvēces evolūcijai nav nepārtrauktas sērijas raksturs. Vairākas reizes civilizācija ir sasniegusi savu galu, kādā noteiktā rasē un sākusies no jauna citviet, starp citām rasēm. Taču katru reizi tā sākas no jauna ar tām pašām klana institūcijām, kuras novērojamas starp mežoņiem.”¹¹⁰ Attiecīgi, Kropotkins pievēršas „pēdējam mūsu civilizācijas

¹⁰⁹ **Kropotkin P.** *Mutual Aid: A Factor of Evolution*. New York, New York University Press. 1972. P.74

¹¹⁰*Ibid*, P.75

aizsākumam” – proti, Romas impērijas norieta laiks un vienlaicīgi „barbaru” jeb Eiropā ienākošo indoeiropiešu tautu attīstības sākuma laiks.

Šīs tautas („teutoņi [ģermāņi], ķelti, skandināvi, slāvi, uc.”), sastopoties ar romiešiem, bija „sociālās organizācijas pārejas stāvoklī”. Ilgu laika periodu to dominējošā struktūra bija jau starp primitīvajiem cilvēkiem apskatītā klana organizācija, „balstīta reālā vai pieņemtā kopīgā izcelsmē, [...] un šīs apvienības [klani] varēja sekmīgi pastāvēt tik ilgi, kamēr neveidojās atsevišķas ģimenes to ietvaros.” Tā laika vēsturiskās norises, proti, migrācija no austrumiem uz Eiropu, rezultējoši kari un konflikti (starp migrējošām tautām un tiem, kurus tie sastapa vietā, kur nonāca) „paātrināja ģinšu sadalīšanos atsevišķās ģimenēs.” Atbalsojot evolucionāros procesus (individu un sugu nemitīgā pielāgošanās ārejiem apstākļiem), barbariem nācās „atrast kādu jaunu organizācijas formu, kas būtu balstīta kādā jaunā principā” citādi tiem nāktos pieredzēt situāciju, kur „klani izšķīst nenoteiktās [*loose*] ģimeņu agregācijās, no kurām bagātākās [un militāri spēcīgākās] sāktu uzspiest savu autoritāti pārējām.”¹¹¹ Evolucionārā kontekstā šajā procesā novērojama tā pati savstarpēji konkurējošo instinktu un tendenču sadursme – proti, savstarpējās palīdzības un savstarpējās konkurences.

Pārmaiņas izpaudās vairākos aspektos – pirmkārt, pašas sociālās organizācijas iezīmēs un raksturā; otrkārt, taisnīguma un kopējā likuma izmaiņu kontekstā; treškārt, saimniekošanas veida niansēs.

Sociālās organizācijas raksturā pāreja notika no klana, cilts jeb primitīvās kopienas uz „ciema kopieni”. Jaunais organizācijas veids, (kas turklāt pastāvēja apmēram „piecpadsmit gadsimtus”) „paplašināja kopējas teritorijas, apgūtas un aizsargātas kopīgiem pūliņiem, konceptu, aizstājot izzūdošo kopējas izcelsmes koncepciju.”¹¹² Līdzīgi kā indivīds identificējas ar kopieni, tā arī kopienai ir kaut kas, ar ko tā identificējas – primitīvo cilvēku gadījumā tā bija asinsradniecība jeb „kopīgā izcelsme”, savukārt jaunajā organizācijas veidā kopiena identificējās ar zemi, ko tā apdzīvoja.

Jaunais organizācijas veids iedibinājās, jo tam bija manāmas priekšrocības jauno apstākļu priekšā; tā vietā, lai apspiestu fragmentāciju (ģimenes institūcijas izaugsme) un vienlaikus izplešanos (cilvēku skaita pieauguma rezultātā, kas arīdžan ir migrāciju viens no galvenajiem iemesliem, tas tās iekļāva, „atzīstot, pat uzsverot ģimenes neatkarību; tas deva vairāk brīvības personīgai iniciatīvai [...] tai pašā laikā apzinoties”¹¹³ nepieciešamību pēc kāda „saliedējoša” spēka, lai neizšķīstu atsevišķu ģimeņu nenoteiktās aglomerācijās.

¹¹¹ Kropotkin P. *Mutual Aid: A Factor of Evolution*. New York, New York University Press. 1972. P.75

¹¹² *Ibid*, P.76

¹¹³ *Ibid*, P.76

Kropotkins norāda, ka „ciema kopiena” bija iezīme, kas raksturīga lielākajai daļai Eiropā ienākušo tautu – slāviem, teitoņiem jeb ģermāņiem, kuršiem un līviem („*the Coures, and the Lives*”), somiem, skandināviem; tāpat tā novērojama kā āriešu, tā neāriešu laika Indijā; afgāņu, mongoļu, kabiļu, javiešu, malaiziešu sabiedrībās; tāpat arī Āfrikas, Amerikas pamatiedzīvotāju un Klusā okeāna salu iemītnieku vidū.¹¹⁴ Tā kā tā ir gan plaši izplatīta dažādās pasaules malās ar atšķirīgiem apstākļiem, gan arī „tā ir dabiska izaugsme”, tad nav iespējams norādīt uz „absolūtu vienādību tās struktūra”, taču, ņemot vērā visas kopīgās un līdzīgās iezīmes, ir iespējams sniegt tās definīciju. Attiecīgi, ciema kopiena ir „savienība starp ģimenēm ar kopīgu izcelsmi un kopīgā īpašumā esošu teritoriju”¹¹⁵. Jāatzīmē, ka saistībā ar iepriekš minēto, šī izcelsme var būt gan asinsradniecībā, gan teritorijā, gan abu kombinācijā balstīta.

Saimnieciskajā aspektā novērojama transformācija no tām kopīgā īpašuma formām, kas raksturīgas primitīvajiem cilvēkiem – kopīgas medību, zvejas un lauksaimniecības¹¹⁶ teritorijas; uz to kopīgo īpašuma formu, kas raksturīga „barbaru” laika ciema kopienām – kopīgu agrikultūru. Kropotkins norāda uz pietiekamu daudzumu pierādījumu šādu prakšu eksistencei daudzās tā laika ciltīs – „komunālā kultūra [kā zemju kultivācija] ir ierasta tik daudzās āriešu, urālu-alataju, mongoļu, negroīdu, sarkano indiāņu, malaju un melaniezieši stumbros, ka to var uzskatīt par universālu primitīvās agrikultūras formu.”¹¹⁷

Ar jēdzienu „komunālu” Kropotkins saprot tādu dzīves vai pārvaldes veidu, kas ir kopīgu jeb kopienas interešu veicinošs, uz to tendēts. Saimniecības sakarā jāpiebilst, ka „komunāla kultivācija nepieciešami neparedz komunālu patēriņu”. Kropotkins norāda, ka jau klana organizācijas ietvaros novērojamas prakses, kad kopīgi iegūtā pārtika, pēc kaut kādas daļas atlikšanas kopīgām vajadzībām, tiek sadalīta atsevišķās māsaimniecībās – ģimeņu lokā. Šī prakse – „sadale atsevišķās māsaimniecībās, kad daļa ir nodot kopienas rīcībā” - kļūst par likumu ciema kopienā. Lielākā daļa darbu, kas bija nepieciešami zemes apgūšanai un kultivācijai tika veikti kopīgi – pretējais diez vai pat būtu iespējams, „izolētas ģimenes [...] nespētu iekarot” tā laika Eiropas teritoriju „mežaino un purvaino savvaļu”, šis grūtais darbs bija iespējams tikai kopīgu pūliņu rezultātā. Kopīgs darbs bija nepieciešams arī dzīvē dažāda

¹¹⁴ **Kropotkin P.** *Mutual Aid: A Factor of Evolution*. New York, New York University Press. 1972. P.76, 80-86.

¹¹⁵ *Ibid*, P.77

¹¹⁶ Lauksaimniecība tās aizmetņu izpratnē – piemēram, „auglroku plantāciju kultivācija”, lauksaimniecība tās mūsdienu izpratnē nav primitīvus cilvēkus raksturojoša iezīme.

¹¹⁷ **Kropotkin, P.** *Mutual Aid: A Factor of Evolution*. New York, New York University Press. 1972. P.78

veida infrastruktūras uzturēšanai – ceļu, tiltu, aizsardzības būvju u.tml.¹¹⁸ Tas saistīts arīdzan ar „pakāpenisko solidaritātes jūtu paplašināšanos”, proti, ciltis vienojās asociācijās, balstoties uz piederību konkrētam izcelsmes „stumbram”, savukārt, arī stumbri mēdza apvienoties ar citiem stumbriem, veidojot ”konfederācijas”. Laika gaitā, dažas konfederācijas izrādījās tik noturīgas un veiksmīgas attīstībā, ka parādās iespēja runāt par sava veida proto-nāciju parādīšanos, proti – „nav iespējams neattiecināt nācijas jēdzienu uz merovingu Franciju vai vienpadsmitā un divpadsmitā gadsimta Krieviju – kuras kopā turēja nekas cits kā valodas kopiena un mazu republiku vārdos neizteikta piekrišana izvēlēties savus hercogus no vienas īpašas ģimenes.”¹¹⁹ Konfederācijas principa izpausmēs rodams arī pamatojums un aizmetnis kādam Kropotkina gadījumā svarīgam principam kopienas attiecību ar ārpusauli kontekstā – runa ir par federācijas principu, kas ir savstarpējās palīdzības principa izvērsums starptautiskajā vai starpkopienas aspektā.

Transformācijas manāmas arī kopējā likuma izpratnē. Līdzīgi kā primitīvais cilvēks, pēc dziļākas faktu izpētes, izrādās nebūt nav asinskārs, dzīvniecisks mežonis, kas atzīst tikai nemitīgu visu cīņu pret visiem, tāpat arī „barbars” nav tāds kā to bieži vien cenšas parādīt sociāldarvinisti un vēsturnieki, proti, kā „cilvēks, kas kaujas un nogalina vadoties no savām kaprīzēm.” Gluži pretēji, „īstais barbars dzīvoja plašā institūciju tīklā, kuru pamatos bija apsvērumi par to, kas var būt noderīgs vai kaitīgs ciltij vai konfederācijai.”¹²⁰ Līdzīgi kā primitīvo cilvēku kopienās, arī šeit galvenā autoritāte bija kopienas viedoklis – jeb „ciema sapulces [*folkmete*] autoritāte”. Attiecīgi, lielu lomu joprojām ieņēma kauns un indivīda nevēlēšanās to izjust no savas kopienas locekļiem. Parādās jauns sodīšanas veids – izraidīšana; līdz ar to arīdzan pieaug indivīda brīvība – ja viņu neapmierina kopiena notiekošais vai tas nepiekrīt kādam kopēja likuma lēmumam, tad tam ir iespēja doties uz citu kopienas, pateicoties tam, ka piederība kopienai vairs nav balstīta tikai asinsradniecībā.

Attiecībā uz vardarbību un ar to saistītiem sodiem un asinsatriebību, jāteic, ka arī ciema kopienas sabiedrībā dominē „aci pret aci” princips, slepkavība jāatlīdzina ar slepkavību, ievainojums ar līdzīgu ievainojumu u.tml., taču parādās kāda jauna, dominanta iezīme: cenšanās „no vienas puses ierobežot asinsnaidā iesaistīto cilvēku skaitu, un no otras puses, iznīdēt brutālo asins pret asinīm ideju [...], aizvietojot to ar kompensācijas sistēmu.” Sāk veidoties sava veida „barbaru kodeksi, kas bija kopējā likuma noteikumi apkopojumi, pierakstīti nodošanai tiesnešiem no paaudzes paaudzē, [...] kas „sākotnēji atļāva, tad veicināja

¹¹⁸ **Kropotkin P.** *Mutual Aid: A Factor of Evolution*. New York, New York University Press. 1972. P.79

¹¹⁹ *Ibid*, P.83

¹²⁰ *Ibid*, P.80

un visbeidzot lika” maksāt kompensāciju atreibības vietā.”¹²¹ Šie sodi parasti arī bija tik lieli, ka sodītajam nebija iespējas tos atmaksāt, un nācās izmantot citus kompensācijas mehānismus, kas parasti dažādos veidos ir saistīti ar nogalinātā ģimeni – atraitnes apprecēšana, savas meitas vai māsas izprecināšana cietušā ģimenei u.tml. Sakarā ar sodiem jāatzīmē, ka parādījās tāda prakse kā daļa maksātā soda Attiecībā uz nāves sodu, tad tā nebija visai izplatīta prakse „barbaru” vidū, lielākajā daļā „barbaru kodeksu [nāves sods] tika pasludināts tikai tajos nodevības pret cilti un apvainojuma dieviem gadījumos kā vienīgais veids, lai apmierinātu dievu dusmas.”¹²²

Tieksme uz vardarbību un karošanu nebūt nebija tik izplatīta kā to bieži mēdz uzsvērt šo cilšu dzīves atspoguļojumā. Lai arī kari ir raksturīga to laiku iezīme, tie daudz vairāk saistāmi ar migrācijas vispārīgo raksturu – migrācijas savā ziņā paredz konfliktus un karus, jo migrējošas tautas labākas dzīves meklējumos nonāk teritorijās, kur jau ir kādi iedzīvotāji un neizbēgami rodas konkurence šo svešinieku starpā. Taču parasti, kad sākotnējie konflikti un karadarbība bija norimuši, un ienākušās ciltis ir noņemtas „tās tik ātri zaudēja savus karadarbības paradumus, ka drīz vien bija spiesti turēt īpašu hercogus, kam sekoja īpašas *scholae* jeb karavīru grupas.”¹²³ Tas arī ir viens no iemesliem, kas vēlāk noveda pie ciema kopienas norieta – arvien vairāk deleģējot aizsardzību un vardarbības varu ārējiem, kopienai nepiederīgiem spēkiem, tā sāka zaudēt savas pašpārvaldes iespējas, sakarā ar arvien pieaugošo šādu spēku varu un labklājību.

Attiecīgi, ciema kopienas noriets ved pie viduslaikiem. Ciema kopienas noriets gan ir visai plašs fenomēns hronoloģiskā ziņā, tas nav viendabīgs visās aplūkotajās teritorijās, un lielā daļā viduslaiku tā turpināja pastāvēt līdzās jaunajām organizācijas formām. Taču nenoliedzami, feodālisma attīstība, dižciltības un karotāju kārtu izaugsme arvien vairāk sāka nonākt pretrunā un konfliktā ar ciema kopienas dzīves veidu un interesēm. Tiesa, feodālisms nebija vienīgā jaunā organizācijas forma¹²⁴ - savstarpējā konkurencē balstītajam feodālismam bija arī savstarpējā palīdzībā balstīti pretmeti, proti, viduslaiku pilsētas un ģildes.

Līdzās aizsardzības deleģēšanai uz āru, indivīdu grupām - karotājiem, kurām tā bija pamatnodarbe, noritēja vēl kāds ar tiesībām un arbitrāciju saistīts process. Parasti, kopējā likuma ietvaros, galvenais mērķis bija pēc iespējas ātrāk apturēt izcēlušos strīdus un asinsnaidus. Kopienas ietvaros tas bija visai viegli izdarāms, arbitrācijai parasti tika izvēlēts kāds no kopienas vidus, kura pieredze un statuss apmierinātu abas strīdīgās puses un

¹²¹ **Kropotkin P.** *Mutual Aid: A Factor of Evolution*. New York, New York University Press. 1972. P.81

¹²² *Ibid*, P.82

¹²³ *Ibid*, P.83

¹²⁴ Tā pat nebija īsti jauna, drīzāk kā sintēze starp romiešu politisko un tiesisko struktūru un kristietības teoloģiskajām implikācijām autoritātes nepieciešamības un attaisnošanas sakarā. *Ibid*, P.98

nodrošinātu sprieduma izpildi. Problēmas radās, kad izcēlās strīdi starp „dažādām ciltīm vai cilšu konfederācijām”. Kopējais likums bija tradīcijās un kopējā izpratnē balstīts, un tas mēdza „variēt” savās niansēs par pāridarījumiem un kompensācijām „dažādu cilšu un konfederāciju” gadījumos. Šādos gadījumos arbirtācijas loma tika uzticēta kādam neitrālam pārstāvim – „vecākajam stumbram” kā kopīgās izcelsmes sākuma ciltij, kuru respektēja abas strīdīgās ciltis; citos gadījumos tā varēja būt kāda neradniecīga, bet respektēta cilts¹²⁵; citos gadījumos tie bija kristīgās garīdzniecības pārstāvji.¹²⁶

Jebkurā gadījumā, tas veicināja „tiesu varas un izpildvaras kombinācijas aizmetņa” attīstību, kas vēlāk noveda pie attiecīgi tiesu varas un izpildvaras sajūgtības feodālu valstiņu un vēlāk arī centralizēto valstu izveides. Sākotnēji gan „hercoga vai karaļa” vara tika limitēta uz šiem diviem aspektiem – „sprieduma pasludināšanu un tā izpildi”, ciema kopienas rokās joprojām bija „augstākā vara, kas piederēja ciema sapulcei”, tāpat ciema kopiena bieži vien saglabāja savu „zemessardzi; kad tie ķērās pie ieročiem, tie cīnījās atsevišķa, arīdzan ievēlēta vadoņa pakļautībā, kurš bija līdzvērtīgs, nevis subordinēts karalim”¹²⁷

Kropotkins dziļāk nepievēršas smalkai autoritātes attīstības analīzei, norādot, ka ir pietiekoši daudz pētnieku un darbu, kas to detalizēti izskata; viņš vēlās pieturēties sava darba mērķim – parādīt „masu konstruktīvā ģēnija izpausmes savstarpējās palīdzības institūciju”¹²⁸ attīstībā. Lai arī kādas būtu autoritātes attīstības nianses, situācija kāda bija izveidojusies ir diezgan skaidri redzama no esošajām vēstures liecībām – viduslaiku Eiropa bija sadalīta „daudzu sīku valdnieku valstībās, un tuvojās teokrātiju un despotisku valstu izveidei, kādas bija novērojamas iepriekšējo civilizāciju attīstību vēsturē.”¹²⁹

Tiesa, jāatzīst arī, ka, lai arī feodālisms piedzīvoja ievērojamu uzplaukumu, tas „neimplicēja ciema kopienu izšķīdināšanu.” Tam bija izdevies pakļaut atsevišķas ciema dzīves formas, piemēram, „zemnieku nodarbināšana [savā labā]” vai nodokļu ievākšana, taču ciema kopiena joprojām saglabāja divas svarīgas iezīmes – „kopēju zemes pārvaldi un pašnoteikšanos.”¹³⁰ Jāatzīmē, ka visdrīzāk arī šeit pamata ir evolucionāro faktoru savstarpējā saspēle – savstarpējās palīdzības instinkts turpināja izpausties, piemērojoties jaunajiem,

¹²⁵ Piemēram slāvu cilšu gadījumā – „ziemeļrietumu Krievijā, pieaugošās nekārtības apstākļos, kad „klani saceļas pret klaniem”, daži [slāvu] stumbri vērsās pie normaņu varjagiem, lai tie kļūst par to tiesniešiem un karotāju *scholae* vadoņiem; un tā kā nākamās divsimts gadus kņazi jeb hercogi tika ievēlēti no vienas un tās pašas normaņu ģimenes, var spriest, ka slāvi uzticējās normaņiem, kā zinošākiem tādā likumā, ko vienlīdz atzītu dažādas slāvu ciltis” Kropotkin P. *Mutual Aid: A Factor of Evolution*. New York, New York University Press. 1972. P.97

¹²⁶ *Ibid*, P.97

¹²⁷ *Ibid*, P.98

¹²⁸ *Ibid*, P.98

¹²⁹ *Ibid*, P.99

¹³⁰ Ciema kopienu izturība ir vēra ņemama, pat „Kārļā Lielā juristi nenspēja atcelt” kopienu „pašpārvaldi un to likumdošanu” *Ibid*, P.100

naidīgajiem apstākļiem; tā rezultātā radās jauna sociālās organizācijas forma – viduslaiku pilsēta. Tā ir tiešs un loģisks turpinājums iepriekšējām (klana un ciema kopienas) organizācijas formām. Aptuveni devītajā, desmitajā gadsimtā, līdz ar „normāņu, arābu un ugru invāzijām, kas parādīja, ka militārās *scholae* vairs nebija īpaši noderīgas zemes aizsardzībai,” visā Eiropā sākas process, kura rezultātā „ciemi tika nostiprināti ar akmens mūriem un citadelēm. Ciema kopienas uzbūvēja tūkstošiem aizsargātu centru”; ciemi kļuva par pilsētām, un līdz ar akmens mūru doto drošību, šīs kopienas sāka apzināties, ka „tās spēj aizstāvēties kā pret iekšējiem ienaidniekiem, valdniekiem, tā pret svešinieku invāzijām.”¹³¹

Viduslaiku pilsēta balstījās tajos pašos principos kā ciema kopiena, atšķirība pastāvēja vien divos aspektos. Pirmkārt, mērogā, kopienas princips, lojalitāte un rūpes par tās labklājību saglabājās, vien plašākā mērogā. Bieži vien viena viduslaiku pilsēta patiesība bija vairāku atsevišķu ciema kopienu aglomerācija¹³², ar federālu attiecību raksturu un kopīgu aizsardzību, taču tām parasti saglabājās ciema kopienām raksturīgās pašnoteikšanās un savas likumdošanas iezīmes. Federācijas princips kopumā pieredzēja ievērojamu uzplaukumu laika posmā no desmitā līdz piecpadsmītajam gadsimtam, „federācijas starp mazām teritoriālām vienībām, tāpat kā starp cilvēkiem ar kopīgiem mērķiem to respektīvo ģilžu ietvaros, kā arī federācijas starp pilsētām un pilsētu grupām konstituēja tā laika dzīves un domas esenci”, šo laika posmu attiecīgi var raksturot kā „mēģinājumu nostiprināt savstarpējo palīdzību un atbalstu grandiozā mēroga, izmantojot federācijas un asociācijas principus.”¹³³ Federācijas princips attiecīgi parādās kā loģiski un evolucionāri izrietoša savstarpējās palīdzības faktora manifestācija.

Otrs aspekts, kas atšķir viduslaiku pilsētu no iepriekšējiem organizācijas veidiem, ir tikko minētās ģildes. Lai nodrošinātu viduslaiku pilsētu (jauno brīvības un sacelšanās pret feodālismu izpausmi) ar „vienotību domās un darbos” un „iniciatīvas spēku”, bija jāņem vērā pieaugošais cilvēku daudzums un no tā izrietošā „dažādība profesijās, prasmēs un mākslās, kā arī augošā tirdzniecība ar attālām zemēm.” Bija nepieciešams „jauns apvienības veids un šo nepieciešamo jaunu elementu piedāvāja ģildes.”¹³⁴

Ģildes balstījās uz tiem pašiem principiem, uz ko klana un ciema kopienas organizācijas, atšķirība bija tajā, kas kalpoja par identificēšanās pamatu. Tā attiecīgi nebija asinsradniecība vai kopīga teritorija, bet gan kopīgs arods vai prasme. Taču visādi citādi to organizācija bija līdzīga agrākajām organizācijas formām – tās locekļi tajā iestājās „piekrītot

¹³¹ Kropotkin P. *Mutual Aid: A Factor of Evolution*. New York, New York University Press. 1972. P.100

¹³² *Ibid*, P.106

¹³³ *Ibid*, P.123

¹³⁴ Kropotkins norāda uz plašu dažādāko ģilžu un to analogu aplūkojumu – „ģildes, brālības, draudzības, Krievijas družestvas, minnas, arteļi, Serbijas un Turcijas esnaif [esnaif], Gruzijas amkari utt.” *Ibid*, P.101.

būt vienlīdzīgi savās attiecībās, [...] gatavi palīdzēt viens otram un risināt iespējamās domstarpības no sava vidus ieceltu tiesnešu priekšā”¹³⁵; tiem bija „kopīgs īpašums (lopi, zeme, ēkas, pielūgsmes vietas)”, tāpat arī tie „deva zvērestu aizmirst visus vecos naidus, [...] un piekrita tam, ka nevienam strīdam nevajadzētu izvērsties naidā”¹³⁶; bieži vien saglabājās no klana organizācijas laikiem nākusī prakse „ieturēt kopīgu maltīti [...], kas kalpoja kā brālības afirmācija, simbolizējot laikus, kad viss bija kopīgs klana īpašumā.”¹³⁷; ģildes locekļi vienotībā „asociācija savstarpējai palīdzībai visiem dzīves apstākļiem un gadījumiem”¹³⁸. Arī tiesiskajā, likumdošanas un spriedumu izpildes aspektā saglabājās tās pašas iezīmes, kas klana un ciema kopienās – vainīgais stājās nevis kāda sveša tiesneša priekšā, bet „atbildēja cilvēku, kuru tie labi pazīst, priekšā”, attiecīgi saglabājās nevēlēšanās krist kaunā elements un cieņa pret kopienas viedokli, tāpat arī viens no bargākajiem soda veidiem joprojām bija izslēgšana.

Viduslaiku pilsēta tādējādi kļuva par divkāršas federācijas izpausmi – no vienas puses tā bija gan atsevišķu ciema kopienu federāciju, no otras puses tā bija ciema kopienu un ģilžu savstarpējā federācija; ģilžu attīstība un izaugsme noritēja tādā veidā, kas ļāva tām „netraucēt ciema kopienu savienībām, un federēties ar tām vienā harmoniskā veselumā.”¹³⁹

Attiecība uz viduslaiku pilsētas norietu, var teikt, ka tas ir atsevišķas analīzes cienīgs temats – izskatīt tās ilgstošo cīņu pret feodālismu un centralizētās valsts aizņemties. Taču, īsumā raksturojot Kropotkina izpratni par šo procesu, jāatzīst, ka tas ir saistīts ar savstarpējās palīdzības principa īpatnībām – „savstarpējais atbalsts un palīdzība nevar tikt iegrozīts mazā asociācijā; tam ir jāizplatās uz tā apkārtni, citādi tā apkārtnē absorbēs šo asociāciju”¹⁴⁰. Respektīvi, te spēkā ir tā pati konkurence starp pretējiem evolūcijas faktoriem – savstarpējas cīņas un palīdzības; ja apkārt dominē un aug savstarpējās cīņas un konkurences izpausmes (piemēram, feodālisms kopā ar militārās un tiesu varas kombināciju) un ja savstarpējās palīdzības izpausmes neturpina attīstīties un izplesties, tad tās tiks absorbētas jeb sakautas. Konkrētāk, „galvenā un fatālā vairuma pilsētu kļūda bija to labklājības balstīšana tirdzniecībā un industrijā, atstājot novārta lauksaimniecību”; lauksaimniecības atstāšana novārtā savukārt ved pie atsvešināšanās no zemkopjiem, kas „savukārt nostāda tos naidīgās attiecībās”; un, ņemot vērā apkārt valdošos apstākļus (feodālisma attīstību), tas noved pie ievērojama neizdevīgāka stāvokļa – spēja stāvēt pretī naidīgām tendencēm ir daudz spēcīgāka vienotībā, turpretī sašķeltība parasti ved pie sakāves un pakļautības.

¹³⁵ **Kropotkin P.** *Mutual Aid: A Factor of Evolution*. New York, New York University Press. 1972. P.102

¹³⁶ *Ibid*, P.103

¹³⁷ *Ibid*, P.104

¹³⁸ *Ibid*, P.104

¹³⁹ *Ibid*, P.105

¹⁴⁰ *Ibid*, P.128.

3.2. Individīda un sabiedrības attiecības.

Kropotkina gadījumā grūti noliegt pozitīvisma ietekmi un klātbūtni viņa domā, ne par velti evolucionāri bioloģisko pamatojumu viņš veic, lai piešķirtu anarhismam zinātnisku pamatojumu. Kropotkina skatījums varētu likties deterministisks, virspusēji skatot viņa vēlmi balstīt uzskatus par dabu un cilvēku inductīvos spriedumos. Taču viņš neuzskata, ka cilvēks kā indivīds ir stingri determinēts rīkoties tā vai citādi – to, kā indivīds rīkojas, nosaka daudzi faktori, gan bioloģiski (savstarpējās palīdzības un savstarpējās cīņas instinktu mūžīgais konflikts), gan sociāli. Attiecībā uz cilvēku, viņa vēlme ir parādīt to, ka cilvēka galvenā tendence ir būt sociālam, un, ņemot vērā primitīvo kopienu, ciema kopienu un viduslaiku pilsētu un ģilžu piemērus, parādīt, ka cilvēka dabā nav nekā tāda, kas būtu pretrunā ar kopienā balstītu komunistisku dzīves veidu.

Sociālo faktoru un kopienas problemātikas sakarā ir vērts pievērsties tam kā viņa domā atspoguļojas indivīda un sabiedrības attiecības.

Kropotkina gadījumā, sabiedrības jēdziens šī pretstatījuma ietvaros attiecināms uz kopienu – runājot par indivīdu, Kropotkins parasti to min kontekstā ar konkrētajam indivīdam raksturīgo sabiedriskās dzīves veidu (klans, ciema kopiena, viduslaiku pilsēta u.tml.); ņemot vērā dažādās savstarpējās palīdzības izpausmes, tiešo attiecību raksturu starp indivīdiem, uzsvāru uz kopīgu mērķi, proti, indivīdu kopienas interesēm, lielākā daļa sabiedrisko dzīves veidu, ko viņš skata, atzīstama par kopienām. Varētu pat teikt, ka jebkurš sabiedriskās dzīves veids, kas nav balstīts ekspluatācijā (kā nebrīvās attiecības starp divām indivīdu grupām, parasti vairākuma ekspluatācija mazākuma izpildījumā – feodālisms, kapitālisms), ir kopiena. Jebkura kopiena arīdžan ir sabiedriskas dzīves veids. Kropotkina tekstos sastopams gan *community*, gan *society* lietojums – pirmais jēdziens viennozīmīgi tulkojams kā kopiena, savukārt, otrā tulkojums ir gan kopiena, gan sabiedrība. *Society* visbiežāk viņš lieto tā kopienas nozīmē, kā *primitive societies* vai *medieval societies* (primitīvās vai viduslaiku sabiedrības jeb kopienas) vai arī kā vēlamās un realizējamās brīvā jeb anarhistu komunismu sabiedrības. Protams, viņš runā arī par *society* jeb sabiedrību tās plašākā izpratnē, kā mūsdienu sabiedrība vai komunistiska sabiedrība – pirmajā gadījumā tā visbiežāk ir kā pastāvošās sabiedrības kritika. Savukārt, otrajā gadījumā, šādu sabiedrību arī (teritoriāli, skaitliski utt.) plašā izpratnē var skatīt kā kopienu jeb kā kopienas principa izvērsumu plašākā mērogā, ņemot vērā tos principus, kas ir tās pamatā.

Savstarpējās palīdzības idejai ir liela nozīme, skatot viņa izpratni par indivīda un sabiedrības attiecībām. Savstarpējās palīdzības idejai, kā parādīts iepriekšējā nodaļā, ir

arīdzan vairāki aspekti – viņa domā tā ir vienlaikus gan instinkts (kad runa ir par indivīdu savstarpējām attiecībām, galvenokārt savstarpējas kooperācijas, palīdzības un atbalsta izpausmē), gan tendence (kad runa ir par dažādu sociālas organizācijas formu attīstību un dažādām vēsturiskām norisēm), gan faktors (kad runa ir par evolucionāriem faktoriem sugu attīstībā). Uz šīs idejas pamata arīdzan tiek balstīta viņa izpratne par indivīda un sabiedrības attiecībām. Turklāt, visi tās aspekti, instinkts, tendence, faktors, norāda uz tās neapzināto, instinktīvo, intuitīvo dabu; savstarpējā palīdzība nav kāds metafizisks koncepts, ideja, kas tiek mācīta un kurai tiek sekots.

Šādā kontekstā sabiedrība ir saistāma ar visām sabiedriskās dzīves formām, kurā indivīds iespējami var dzīvot vai ir dzīvojis – klana un ciema kopienas, viduslaiku pilsētas un ģildes, 19. gs. sabiedrības šķiriskajā dalījumā, un arīdzan potenciālajās nākotnes organizācijas formās; tajās visās manifestējas savstarpējās palīdzības neapzinātā, taču konstruktīvā rakstura izpausmes. 19.gs. sabiedrība Kropotkina gadījumā ir kritikas centrā – līdz ar to saistītajām kapitālisma, sociāldarvinisma, liberālisma ideoloģijām. To vienojošais elements ir to uzsvars uz individuālismu, kā uz cilvēkam raksturīgu un arīdzan vēlamu, kultivējamu tendenci. Kropotkina domā daudzkārt atkārtojas tā pati izpratne par šādas situācijas izcelsmi, pirmkārt, tā ir balstīšanās uz aplamām premisām – uz uzskatu par savstarpējās konkurences svarīgumu cīņā par eksistenci; otrkārt, tie ir tie apstākļi, kas dažādos veidos ir samaitājuši, aizmiglojuši dabiskās un neapzinātās savstarpējās palīdzības izpausmes cilvēku sabiedriskajās dzīves formās. Attiecīgi, viens no svarīgākajiem elementiem skatot jebkāda veida kopīgu dzīvošanu ir izpratne par to, kas ir labs un kas ļauns – tas, ko dēvē par morāli. Izpratne par morāli ir nepieciešama, lai organizētu dzīvi kopienā – un Kropotkina gadījumā gan morāle, gan kopiena rodas no savstarpējās palīdzības instinkta; abas ir tās izpausmes, tikai dažādos aspektos, kopiena ir šīs tendences socializēties rezultējošā organizācijas forma, savukārt, morāle ir šīs organizācijas normatīvais aspekts.

Kropotkinam morāle nav kaut kas mākslīgs, kaut kādā mirklī radies uzskatu tīklojums. Morāles izpratnei un tās attīstības vēsturei ir veltīts viņa darbs „Anarhistu morāle”. Viņam „labā un ļaunā ideja eksistē pašā cilvēcē”¹⁴¹. Tiesa, attīstībai ir sava nozīme arī morāles jeb labā un ļaunā izpratnes kontekstā un to var iedalīt divos aspektos. Pirmkārt, tas ir negatīvais aspekts – cilvēka kultūrvēsturiskā attīstība ir atstājusi savu iespaidu uz šīs idejas izpausmēm, aizmiglojot to ar teoloģiskiem un metafiziskiem konceptiem. Otrkārt, tas ir pozitīvais aspekts – cilvēka attīstība zināšanu jeb zinātnes kontekstā arīdzan ir atstājusi savu iespaidu, „labā un ļaunā izpratne variē atkarība no inteligences vai iegūto zināšanu pakāpes”. Respektīvi,

¹⁴¹ **Kropotkin P.** *Anarchist Morality // Kropotkin's Revolutionary Pamphlets*. New York, Dover Publications, Inc. 1970. P.93

atbalsojot „Savstarpējā palīdzībā” izklāstīto¹⁴², „primitīvajam cilvēkam varētu likties pareizi [...] apēst savus gados esošos vecākus, kad tie kļuvuši par slogu kopienai” vai „nogalināt jaundzimušo,” lai spētu uzturēt jau esošos bērnus. Taču, ja ir kāda cita iespēja, piemēram, zināšanas kā labāk nodrošināt resursus, lai spētu pabarot lielāku skaitu indivīdu, tad cilvēki pārstāj turēties pie šādām praksēm - „beidz ēst viens otru, jo atklāj, ka ilgtermiņā daudz izdevīgāk ir nodoties kāda veida kultivēšanai”, kas nodrošinātu ar pietiekamiem iztikas līdzekļiem un neliktu „reizi gadā mieloties ar radnieku miesu.”¹⁴³ Zināšanu pieaugums attīstības rezultātā ļauj cilvēkiem atteikties no tamlīdzīgām praksēm, taču zināšanu trūkums pats par sevi to diez vai spētu, ja tam līdzās nepastāvētu tendence jeb neapzināta vēlme nerīkoties tādā veidā.

Protams, mūsdienu jeb „civilizētais cilvēks nav tādā pozīcijā, kā mežoņu ģimene, kurai jāizvēlas starp diviem ļaunumiem: vai nu apēst gados esošos vecākus vai arī visiem [visai kopienai] ciest no nepietiekama uztura un nonākt situācijā, kad nav iespējams pabarot ne vecākus, ne jaundzimušos.”¹⁴⁴ Šādā piemērā izpratne par to, ko darīt ir labi un ko slikti, izriet no tā, kas ir labs vai slikts tam indivīdu kopumam, kurā indivīds dzīvo, jo dzīve kopībā ir veiksmīgākais no veidiem kā nodrošināt izdzīvošanu un attīstību ārējo apstākļu priekšā. Attiecīgi, morāles definīciju Kropotkins atvedina no dabā novērojamās saspēles starp savstarpējās palīdzības un konkurences instinktiem – „dari citiem tā, kā tu vēlotos, lai citi dara tev tādos pašos apstākļos”¹⁴⁵. Morāle ir apzinātākā šīs tendences forma, nekā primitīvā vērstība rīkoties tā, lai indivīdu kopums (un arī dzīvnieki) vislabāk spētu izdzīvot un pretoties ārējiem apstākļiem – taču, ņemot vērā piebildi „tādos pašos apstākļos”, arī tāda rīcība, kā nogalināt veco cilvēku, ja tas rada apdraudējumu kopienas spējām izdzīvot, ir saskaņā ar šādu morāles definīciju, ja runa ir par tādiem apstākļiem, kādos dzīvo primitīvais cilvēks. Primitīvais cilvēks sevi identificē ar kopienu, tā ir tas veids, kas vislabāk nodrošina indivīda individuālo attīstību un, vadoties no tā, šis primitīvais cilvēks apzinās, ka kopiena attiecībā pret viņu varētu rīkoties tāpat, ja būtu „tādi paši apstākļi”. Tas gan nekādā veidā nenorāda, ka cilvēkiem mūsdienās vajadzētu rīkoties līdzīgi, un nepieciešamības gadījumā apēst vecākus; ar to Kropotkins norāda uz morāles šķietami dabisko izcelsmi, uz tās aizmetņu novērojamību „lielajā sabiedrisko dzīvnieku, tai skaitā cilvēka, klāstā”, kā arī uz morālas rīcības atkarību no situācijas jeb apstākļiem.

¹⁴² „Savstarpējā palīdzība: Evolūcijas faktors” pilnā apjomā tiek publicēta 1902. gadā, savukārt „Anarhistu moralitāte” publicēta 1898. gadā, taču jāatzīmē, ka „Savstarpējā palīdzība” tika izdota atsevišķu nodaļu veidā, sākot ar pirmo nodaļu 1890. gadā, un beidzot ar pēdējo 1896.

¹⁴³ **Kropotkin P.** *Law and Authority // Kropotkin's Revolutionary Pamphlets.* New York, Dover Publications, Inc. 1970. P.202

¹⁴⁴ **Kropotkin P.** *Anarchist Morality // Kropotkin's Revolutionary Pamphlets.* New York, Dover Publications, Inc. 1970. P.92

¹⁴⁵ *Ibid*, P.93

Kropotkins vērš uzmanību arī uz konkrētāku „morālo jūtu” izcelsmi. Viņš noraida reliģiskos un tiesību skaidrojumus, pieņemumus, ka „Dievs ir tas, kas cilvēkā, ir iedvesmojis [...] spēju izšķirt starp labu un ļaunu”, ka „likums ir tas, kas cilvēkā ir attīstījies taisnīgā un netaisnīgā, labā un ļaunā izpratnē.” Daļēji viņš noraida arī utilitāro skaidrojumu, ka „cilvēks rīkojas morāli balstoties savās interesēs”¹⁴⁶; daļēji tāpēc, ka individuālās intereses un vēlmes var skaidrot arīdzan savstarpējās palīdzības kontekstā – savstarpējā palīdzība, kas ir kopīgās dzīvošanas pamatā, vislabāk spēj nodrošināt indivīda vēlmes un attīstību.

Morālo jūtu izcelsmi Kropotkins skaidro atsaucoties uz Ādamu Smitu, un uz viņa darbu „Morālā sentimenta teoriju”, kurā viņš ar plašu piemēru klāstu skaidro morālā sentimenta izcelsmi. Smits to rod spējā just līdzī citiem [*feeling of sympathy*]; Kropotkins sniedz, viņaprāt, tipisku piemēru, kurā tā atklājas: „Tu redzi kā cilvēks sit bērnu. Tu zini, ka bērns cieš. Tava iztēle liek tev izjust bērnam nodarītās sāpes; vai arī to pavēsta bērna asaras, ciešanas tā sejā. Un ja tu neesi glēvulis, tu meties virsū brutālajam cilvēkam, kas to [bērnu] sit un izglāb to no viņa.” Šo piemēru Kropotkins skaidro tā, ka „jo spēcīgāka ir tava iztēle, jo labāk tu vari iztēloties, kā jebkura būtne jūtas, kad tai liek ciest, un jo intensīvāka un delikātāka būs tava morālā izjūta [*moral sense*].”¹⁴⁷ Šādu līdzjutībā balstītu skatījumu uz morāles izjūtas izcelsmi var skatīt kā empātisku. Empātija ir tā spēja, kas ļauj cilvēkiem iejusties citu vietā, un saprast kā šie cita noteiktos apstākļos jūtas. Ja pieņemam, ka empātija ir cilvēkam dabiski piemītoša iezīme vai vismaz dispozīcija, nevis kaut kas iemācīts vai iemācāms, tad var attiecīgi teikt, ka morālās izjūtas izcelsme arīdzan ir kaut kādā mērā bioloģiski vai fizioloģiski nosacīta. Kropotkins nemin empātiju, taču norāda, ka „morālā izjūta ir tāda pati dabiska spēja mūsos kā oža vai tauste”¹⁴⁸.

Tekstā „Anarhistu morāle” savstarpējās palīdzības sakarā viņš izvērš solidaritātes jēdzienu¹⁴⁹ - „solidaritātes sajūta ir vadošā visu sabiedrībā dzīvojošo dzīvnieku raksturiezīme. [...] Visās dzīvnieku sabiedrībās solidaritāte ir dabas likums, kuram ir daudz lielāka nozīme nekā cīņas par eksistenci [likumam]”. Solidaritāte savā pretstatījumā cīņai par eksistenci ir pārfrāzējums pretstatījumam starp savstarpējās palīdzības un savstarpējās cīņas instinktiem. Varētu teikt arī, ka solidaritāte ir savstarpējās palīdzības izvērsums no bioloģiskā uz sociālo un politisko. Attiecīgi, morālās izjūtas pielietojums ir atkarīgs no tā, cik plaši tiek izjusta

¹⁴⁶ **Kropotkin P.** *Anarchist Morality // Kropotkin's Revolutionary Pamphlets.* New York, Dover Publications, Inc. 1970. P.94

¹⁴⁷ *Ibid*, P.94

¹⁴⁸ *Ibid*, P.98

¹⁴⁹ Jāatzīst, ka ārpus darba „Savstarpējā palīdzība: Evolūcijas faktors”, Kropotkins īpaši daudz nelieto pašu savstarpējās palīdzības jēdzienu, to aizvietojo ar solidaritātes jēdzienu. Tiesa, „Savstarpējā palīdzība” ir vairāk zinātniska rakstura darbs ar attiecīgu izteiksmes veidu, savukārt liela daļa pārējo Kropotkina tekstu ir rakstīti, lai būtu vieglāk uztverami plašākai publikai, tai skaitā strādājošajiem, kam sarežģītāka zinātniska terminoloģija varētu būtu uztveri apgrūtināošs faktors.

solidaritāte – vai tā ir ierobežota tikai uz klana, ciema kopienas, viduslaiku pilsētas vai visas cilvēces mērogu.

Kropotkina morāles izpratnes sakarā vērts pieminēt arī vienlīdzības un līdztiesības jēdzienus. Vienlīdzība viņam ir „fundamentālais anarhisma princips”¹⁵⁰, vienlīdzība ir saistīta arī ar savstarpējās palīdzības tendenci – „vienlīdzība savstarpējās attiecībās, ar no tās izrietošo solidaritāti, ir spēcīgākais ierocis [...] cīņa par eksistenci”; un attiecībā uz līdztiesību, „vienlīdzība ir līdztiesība. [...] Vienlīdzība visās lietās” ir „sinonīms līdztiesībai.”¹⁵¹ Iepriekš minētā morāles definīcija atspoguļo šo vienlīdzības un līdztiesības izpratni.

Viens no problemātiskajiem aspektiem šādai izpratnei par morāli ir jautājums par vardarbības pielietošanu un to kā rīkoties ar tādiem indivīdiem, kura darbības ir citiem indivīdiem un kopienai kaitīgas. To Kropotkins risina ar norādi uz nelabvēlīgiem sociālajiem apstākļiem, kas veicina kopienai kaitīgu indivīda darbību izpausmi – „morālā pagrimuma avoti” rodami „kapitālismā, reliģijā, tiesībās, valdībā”¹⁵², un kamēr šīs problēmas nebūs atrisinātas jeb atceltas, tikmēr visā pilnībā nevar iedibināt „vienlīdzības principu.”

Šāda uzskata pamatā ir pieņēmums, ka „nav jābaidās no [potenciāli kaitīgajām] kaislībām. *Brīvā* sabiedrībā tās nav bīstamas.”¹⁵³ Brīva sabiedrība ir tāda sabiedrība, kurā vairs nav sastopami minētie morālā pagrimuma avoti – hierarhiskās kapitālisma, tiesību un valdības struktūras. Kropotkina izpratnē, morāles mērķis nav „moralizēt”. Moralizēt tadā izpratnē kā iebiedēt, piespiest sekot morālei; „kādreiz baznīca biedēja cilvēka ar elli, lai tos moralizētu, tā vietā tai izdevās tos demoralizēt. Tiesneši baida ar ieslodzījumu, miesassodu, karātavām, to sociālo principu vārdā, kurus nozadzis sabiedrībā; un viņš demoralizē to.”¹⁵⁴

Indivīdu savstarpējai saskarsmei ir neapzināts raksturs, līdzās cilvēka apzinātajām darbībām, ir arī neapzinātās, un šīs neapzinātās darbības jeb „neapzinātā dzīve [...] veido trīs ceturtdaļas mūsu attiecību ar citiem. Veidi, kādos runājam, smaidām, saraucam pieri, iekarstam vai saglabājam mieru diskusijā, ir neapzināti, tādu ieradumu rezultāts, kuri mantoti no mūsu cilvēku vai pirms-cilvēku priekštečiem.”¹⁵⁵ Savstarpējai saskarsmei ir „ir tendence kļūt ierastai”, no kā Kropotkins secina, ka „cilvēkam un visiem sabiedriskiem dzīvniekiem”

¹⁵⁰ **Kropotkin P.** *Anarchist Morality // Kropotkin's Revolutionary Pamphlets.* New York, Dover Publications, Inc. 1970. P.98

¹⁵¹ *Ibid*, P.99

¹⁵² *Ibid*, P.106

¹⁵³ *Ibid*, P.106

¹⁵⁴ *Ibid*, P.106.

¹⁵⁵ Kropotkins norāda uz Darvina izvērsto teoriju par sejas izteiksmju un uzvedības evolucionāro izcelsmi, līdzībām ar dzīvnieku pasaulē novērojamām sejas izteiksmēm un uzvedību – „līdzība izteiksmē starp niknu cilvēku un niknu zvēru”, *Ibid*, P.101

iepriekš minēta morāles definīcija („dari citiem tā, kā tu vēlotos, lai citi dara tev tādos pašos apstākļos”) „kļūst [...] par ieradumu”¹⁵⁶.

Attiecīgi, lielā daļā ikdienas situāciju indivīds nemaz nedomā, nereflektē par to, kā būtu jārīkojas, neanalizē savu rīcību – indivīds rīkojas ieraduma vadīts. Tikai „ārkārtējos [exceptional] apstākļos, kādā sarežģītā situācijā vai kādas spēcīgas kaislības impulsa ietekmē, viņš [indivīds] svārstās, un starp dažādām smadzeņu daļām notiek cīņa”¹⁵⁷ Šī „cīņa” nozīmē to, ka neierastos un sarežģītos gadījumos indivīds domā par to, kā rīkoties, cenšas apzināt savu rīcību, tās sekas un ietekmi uz citiem indivīdiem – šādos gadījumos indivīds „iztēlē aizvieto sevi ar to personu, kura pretstatīta viņam,”; indivīds iedomājas sevi tās „personas” vietā, kuru ietekmēs indivīda rīcība. Šādā gadījumā atkārtojas minētā morāles definīcija, indivīds sev „jautā vai viņš vēlētos, lai pret viņu izturas tādā veidā”. Tā kā indivīdi parasti dzīvo kopā ar citiem indivīdiem, tad, jo „labāk viņš spēj identificēties ar to personu”, uz kuru attieksies indivīda rīcība, jo „morālāks būs viņa lēmums.”¹⁵⁸ Tas, cik labi viens indivīds spēj identificēties ar otru, ir atkarīgs no tā cik tuvas un tiešas ir to attiecības; tuvas un tiešas attiecības savukārt raksturīgas kopienai, un jo tuvākas un tiešākas attiecības indivīdu starpā, jo morālāka būs kopiena.

Demoralizējošo faktoru kaitīga ietekme rodama tajā, ka tie ar savu iebiedējošo raksturu nomāc Kropotkina minētās morāles definīcijas izpausmi indivīdu savstarpējās attiecības, autoritātes vara liek indivīdam atsaukties un paļauties uz autoritāti (baznīcu, tiesu, valdību), nevis reflektēt par savas rīcības sekām.

Atgriežoties pie jautājuma par to kā rīkoties ar tādiem indivīdiem, kura darbības ir citiem indivīdiem un kopienai kaitīgas, jāatzīst, ka Kropotkins noliedz vardarbības un piespiešanas izmantošanu šādos gadījumos, viņš norāda, ka „pasludinot vienlīdzības jeb anarhisma morāli, mēs atsakāmies pieņemt tiesības [...] sakropļot [mutilate] indivīdu kāda ideāla vārdā.”¹⁵⁹ Jāatzīst, ka formulējums ir nedaudz problemātisks. Ar „ideālu vārdā” Kropotkins šeit domā, piemēram, likumu vai baznīcas izpratni par morāli. Taču, lai arī Kropotkins noliedz vardarbības lietošanu sabiedrības organizācijas aspektā (vardarbības lietošanu, lai piespiestu indivīdu rīkoties morāli, kopienas interesēs, domājot par citiem), viņš nenoliedz vardarbības pielietošanu vispār. Viņš pieļauj vardarbības lietošanu aizstāvībai, norādot, ka indivīds vai indivīdi „paši lūdzam sevi nogalināt [...], ja dodamies iekarot burmiešus vai zulus, kas mums nav nodarījuši nekādu kaitējumu. Mums vajadzētu teikt

¹⁵⁶ **Kropotkin P.** *Anarchist Morality // Kropotkin's Revolutionary Pamphlets.* New York, Dover Publications, Inc. 1970. P.101

¹⁵⁷ Turklāt viņš norāda, ka „smadzenes ir ļoti sarežģīts orgāns, dažādas tā daļas darbojas, līdz noteiktai pakāpei, neatkarīgi” *Ibid*, P.102

¹⁵⁸ *Ibid*, P.102

¹⁵⁹ *Ibid*, P.105

savam dēlam vai draugiem: „Nogalini mani, ja es kādreiz piedalos iekarojumā!”” Indivīds rīkojoties vardarbīgi un netaisnīgi pakļaujas tai pašai morāles definīcijai, ko Kropotkins piedāvā – ja indivīds rīkojas vardarbīgi un netaisnīgi pret citiem, tad viņš vēlas, lai arī pret viņu tā izturētos. Tāpēc Kropotkins pieļauj arī īpašuma atgūšanu no apspiedēja, apspiedējs pats „lūdz atbrīvot [*dispossess*] sevi [no īpašumiem], ja izmanto mantojuma rezultātā iegūto, lai ekspluatētu citus”; tāpat arī pieļauj vardarbību pret kādu „tirānu”, tai skaitā tā nogalināšanu, ja vien šāda akta mērķis nav „gāztā tirāna vietas ieņemšana.”¹⁶⁰ Šāda akta var parādīties ticība ideālam kā akta pamatojumam, piemēram, runājot par atentātu pret Krievijas Caru Aleksandru II, viņš norāda, ka „Perovskaja un viņas biedri nogalināja Caru. Cilvēce, par spīti riebumam pret asinsizliešanu, par spīti jušanai līdz tam, kurš ļāva dzimtcilvēkiem tapt atbrīvotiem, atzina viņu tiesības uz šādu rīcību¹⁶¹” un ne jau tāpēc, ka „šis akts tiktu atzīts kā noderīgs [...] bet tāpēc, ka [...] Perovskaja un viņas biedri ne par kādu naudu nepiekrītu kļūt paši par tirāniem,” tas nebija „bravūras, pils konspirācijas, mēģinājuma gūt varu” akts, bet „naida pret tirāniju”¹⁶² izpausme. Šajā piemērā Cars ar „tirāniju” (kā vardarbību pret citiem), ar savu rīcību nodrošināja citiem „tiesības izmantot spēku” pret viņu, līdzīgi, kā netaisnīgais iekarotājs nodrošina citiem tiesības lietot spēku pret viņu.

Respektīvi, vardarbība var būt taisnīga pret tiem, kas to ir izpelnījušies, taču ja ir runa par Kropotkina normatīvo sabiedrības izpratni, par vēlamo sabiedrību, tad tādā vairs nav vietas šādām izpausmēm. Kropotkins apzinājās to, ka pāreja no esošā stāvokļa uz nākamo attīstības pakāpi – proti, viņa vīziju par brīva, anarhistiska komunisma sabiedrību, – būs vairāk vai mazāk vardarbīga; neviena revolūcija vai radikālas pārmaiņas nav iespējamās bez kaut kāda mēroga vardarbības – attiecīgi, pārejas posmā un cīņā pret valdošo kārtību tā ir pieļaujama, taču ne sabiedrības organizācijas un morāles kontekstā.

Ja jau vardarbību vai piespiešanu nedrīkst izmantot, tad ar kādiem līdzekļiem *var* vērsties pret indivīdiem, kas rīkojas pretēji citu indivīdu un kopienas interesēm? Kropotkins norāda, ka ir divi veidi: padoma sniegšana un attieksmes paušana. Viņš raksta, ka „Viss, ko varam darīt, ir dot padomu,” taču norāda uz svarīgu piezīmi – „padoms būs bezvērtīgs, ja tava paša pieredze un novērojums nevedīs tevi pie atzinuma, ka tam ir vērts sekot.”¹⁶³ To viņš ilustrē ar piemēru par jaunekli, kas sēž vai staigā ar līku muguru. Šādā stāvoklī jaunekļa krūškurvis un plaušas ir saspīestas, kas ir kaitīgāk viņa veselībai un labsajūtai, nekā tāds

¹⁶⁰ **Kropotkin P.** *Anarchist Morality // Kropotkin's Revolutionary Pamphlets.* New York, Dover Publications, Inc. 1970. P.100

¹⁶¹ 1861. Aleksandrs II atcēla dzimtbūšanu Krievijas Impērijā, taču par spīti dažādām reformām, viņš asi vērsās pret disidentiem

¹⁶² **Kropotkin P.** *Anarchist Morality // Kropotkin's Revolutionary Pamphlets.* New York, Dover Publications, Inc. 1970. P.100

¹⁶³ *Ibid*, P.103

stāvoklis, kurā viņš turētu taisnu muguru – „viņam dodam padomu iztaisnoties, turēt galvu augšā un izplest krūškurvi. Mēs dodam padomu piepildīt plaušas un vilkt dziļas elpas, jo tā būs labākā aizsardzība pret diloni. Taču tai pašā laikā, mēs viņam mācam fizioloģiju, lai viņš varētu saprast plaušu funkcijas un pats izvēlēties piemērotāko pozu”¹⁶⁴ Pieredze, novērojumi un rezultējošā izpratne (šai gadījumā zināšanas par fizioloģiju, par to kā ķermenis darbojas un, kas tam vēlams vai nevēlams) ir tas, kas dod vērtību šādam padomam – citādi šim jauneklīn nav īsta pamata vienkārši sekot kāda cita cilvēka norādījumiem par to, cik taisnu muguru turēt, vienkārša sekošana būtu pakļaušanās autoritātei, taču izpratne ļauj saskatīt šāda padoma vērtību un sekot tam tāpēc, ka ir vērts sekot, nevis tāpēc, ka jāseko.

Savukārt, ar attieksmes paušanu Kropotkins domā to, ka ir pieļaujams un pat vēlams paust savu attieksmi. „Ikdienu dzīvē mēs jau tagad dodam brīvu vaļu savas patikas vai nepatikas izpratnei [...] mūsu vārdi, skatieni, smaidi pauž prieku, redzot darbības, kuras mēs atzīstam par labām, [tāpat arī] mūsu skatieni un vārdi pauž nicinājumu, ko jūtam pret glēvumu, intrigām, morālas drosmes trūkumu” – šāda savstarpējā komunikācija spēj nodrošināt „izpratni par labu un ļaunu vismaz noteiktā līmenī”¹⁶⁵; viņš norāda uz sava veida komunikatīvu varu – ar savu attieksmi pret labām un sliktām praksēm, indivīdi arīdzan uztur šo izpratni par labo un slikto. Piemēram, ja „cilvēks apkrāpj savus draugus. Tāda ir viņa tieksme, viņa raksturs,” tad „mūsu raksturs, mūsu tieksme ir nicināt meļus,”¹⁶⁶ – atklātai, aktīvai attieksmes paušanai vajadzētu būt pietiekamai. Vēl iedarbīgāks šis mehānisms būs brīvas sabiedrības gadījumā, kad būs atcelti demoralizējošie faktori, kad ”morāles principi būs zaudējuši savu obligāto raksturu un tiks uzskatīti kā vienkārši attiecības starp vienlīdzīgiem”¹⁶⁷

Protams, šādai koncepcijai ir divas problēmas – pirmkārt, tā balstās Kropotkina uzskatā par to, ka „lielais vairums cilvēces, atkarībā no savas apgaismības un [...] atbrīvotības pakāpes, uzvedīsies un rīkosies sabiedrībai noderīgā veidā.”¹⁶⁸ Lai arī Kropotkins šo uzskatu balsta savos novērojumos par dabu un kopienas formu evolūciju, tajā manāms nedaudz idealizēts skatījums uz cilvēci, proti, pieņēmums, ka lielākā daļa *tiešām* rīkosies kopīgo interešu vārdā, apzinoties to nozīmju indivīda brīvības sakarā. Otra problēma savā ziņā paskaidro pirmo – šis nedaudz idealizētais skatījums var īstenoties tad, kad ir sasniegta patiesi brīva sabiedrība, kad ir atceltas autoritātes un piespiešanas negatīvās ietekmes uz to, kā indivīds saredz savas attiecības ar citiem; nepieciešams priekšnosacījums šādai koncepcijai ir „visa tā atcelšana, kas

¹⁶⁴ **Kropotkin P.** *Anarchist Morality // Kropotkin's Revolutionary Pamphlets.* New York, Dover Publications, Inc. 1970. P.103

¹⁶⁵ *Ibid*, P.104.

¹⁶⁶ *Ibid*, P.106

¹⁶⁷ *Ibid*, P.105

¹⁶⁸ *Ibid*, P.102

kavē šo divu jūtu [„patika pret to, kas šķiet labs, un nepatika pret to, kas šķiet slikts]” attīstību, kas sagroza mūsu spriešanu: Valsts, baznīca, ekspluatācija; tiesneši, priesteri, valdības, ekspluatātori.”¹⁶⁹ Pie šāda nosacījuma ir iespējama „pilnīga indivīda brīvība”¹⁷⁰ un indivīdu „absolūta brīvi” indivīdi ir arīdzan nosacījums brīvai sabiedrībai.

Autoritātes un piespiešanas kritikai Kropotkina domā ir liela nozīme. Morāles sakarā tie parādas kā galvenie šķēršļi, „Anarhistu morāles” tekstā neparādās izvērsta to rakstura un attīstības analīze, tā arīdzan nav aktuāla šī darba sakarā, taču tam ir veltīti citi viņa darbi, no kuriem ievērojamākie šai sakarā ir: „Likums un autoritāte” (*Law and Authority*), kurā viņš apskata likumu izcelsmi, likuma varas attīstību, kā arī likuma un autoritātes savstarpējās attiecības; „Cietumi un to morālā ietekme uz ieslodzītajiem” (*Prisons and Their Moral Influence on Prisoners*), kurā viņš izvērsti apskata cietumu negatīvo ietekmi uz ieslodzītajiem, noziedzības cēloņus un potenciālos risinājumus.

Sabiedrības organizācijā, līdzās tās morālās organizācijas aspektam, svarīgs ir arī tās politiskās un ekonomiskās organizācijas aspekts, attiecība uz to Kropotkins piedāvā savu vīziju par brīvo komunismu – pēc viņa domām, kopīgai dzīvei jābalstās arīdzan „kopīgā ražošanai nepieciešamo līdzekļu pārvaldē”, kas paredz arī „kopīgi saražotā kopēju patēriņu,” turklāt „līdztiesīga sabiedrības organizācija iespējama tad, kad visas darba algu sistēmas ir atceltas, un kad katrs, piedaloties kopējās labklājības veicināšanai pilnā savā kapacitāšu izpausmē, varēs arī apmierināt savas vēlmes pilnākajā, iespējamajā veidā,”; „brīvais komunisms ir vēlamais sabiedrības stāvoklis.”¹⁷¹ Šis formulējums ir sava ziņā morāles principa pārnesums ekonomiskajā jomā – no katra pēc viņa iespējam un katram pēc viņa vēlmēm sasaucas ar principu dari citiem tā, kā vēlētos, lai tie dara tev, proti, katra interesēs ir darboties cik vien pilnvērtīgi iespējams kopējas labklājības nodrošināšanā, tāpēc, ka tad var sagaidīti, ka arī citi rīkosies tāpat. Kropotkina brīvais komunisms ir divu „galveno cilvēces mērķu sintēze [...] – ekonomiskās brīvības un politiskās brīvības,” uzsvars uz ekonomisku un politisku brīvību, līdzās indivīda sociālai un morālai brīvībai, ir tas, kas atšķir anarhistus no citiem komunistiem, „Mēs esam komunisti. Bet mūsu komunisms nav autoritārās skolas: tas ir anarhistu komunisms, komunisms bez valdības, brīvs komunisms.”¹⁷²

Rezumējot Kropotkina uzskatus par indivīdu un sabiedrību, jāteic, ka indivīda un sabiedrības attiecību organizāciju viņš balsta principā „dari citiem tā, kā vēlētos, lai tie dara tev, tādos pašos apstākļos”. Šis princips viņam kalpo arīdzan kā morāles definīcija.

¹⁶⁹ **Kropotkin P.** *Anarchist Morality // Kropotkin's Revolutionary Pamphlets.* New York, Dover Publications, Inc. 1970. P.103

¹⁷⁰ *Ibid*, P.105

¹⁷¹ **Kropotkin P.** *Anarchist Communism: Its Basis and Principles // Kropotkin's Revolutionary Pamphlets.* New York, Dover Publications, Inc. 1970. P.59

¹⁷² *Ibid*, P.61

Kropotkinam morāle ir balstīta brīvu, vienlīdzīgu un līdztiesīgu indivīdu savstarpējās attiecībās. Indivīda brīvība viņam ir viens no galvenajiem mērķiem, līdzās brīvai sabiedrībai, kas izriet no šādu indivīdu asociācijas. Viņaprāt, tikai tādos apstākļos ir iespējama pilnvērtīga indivīda attīstība.

Šādas brīvas sabiedrības ietvaros, morāles loma ir uzturēt izpratni par to, kas ir labs un kas slikts sabiedrībai, attiecīgi arī indivīdam, kura brīvība un attīstība ir atkarīga no tā indivīdu kopuma jeb kopienas, kurā tas eksistē. Morāles loma nav piespiest kādu tai sekot, vai sodīt kādu par nesekošanu tai, taču katrs indivīds ir tiesīgs aktīvi paust savu attieksmi, izrādot patiku pret labām jeb pozitīvām rīcībām un nepatiku pret sliktām jeb negatīvām. Tāpat indivīdi ir tiesīgi sniegt padomu un piemēru, tai pašā laikā veicinot izpratni un zināšanu pieaugumu, kas ļauj padomam un piemēram piešķirt sekošanas vērtu raksturu, pretstatā obligātai sekošanai. Kropotkina uzskati balstās pieņēmumā, ka lielākā daļa cilvēces rīkosies sabiedrībai noderīgā un labvēlīgā veidā, tiklīdz būs atceltas kaitīgās ietekmes uz indivīda izpratni par morāli un savstarpējo attiecību organizāciju, proti, atcelta autoritāšu – valsts varas, tiesnešu un priesteru, - vara un tās ietekme uz indivīdu.

3.3. Kopienas zaudēšanas, atgūšanas un realizācijas diskursi

Atgriežoties pie pirmajā nodaļā iezīmētajiem kopienas diskursiem, zaudēšanas - atgūšanas un zaudēšanas – realizācijas, Kropotkina domas sakarā tie ir visai skaidri novērojami. Tāpat Kropotkina domas sakarā var minēt arī otro no vēsturiskā diskursa izpratnēm – kā diskursu, kas uzsver vēsturi.

Kropotkina anarhisms, ko viņš mēdz dēvēt arī par brīvo komunismu un anarhistu komunismu, pirmajā mirklī varētu šķist piederīgs zaudēšanas – atgūšanas diskursam. Kā parādīts gan savstarpējās palīdzības sakarā, gan morāles izcelsmes sakarā, lielu lomu Kropotkins piešķir vēsturiskajām kopienas izpausmēm – primitīvo cilvēku klanu kopienas, dzelzs laikmeta ciemata kopienas, viduslaiku pilsētas un ģildes; jo īpaši Kropotkinu iedvesmoja viduslaiku posma savstarpējās palīdzības izpausmes, tās kopienas organizācijas veids un augstā brīvības pakāpe – „tikko kā desmitā, vienpadsmitā un divpadsmitā gadsimta komūnām izdevās nodrošināt savu neatkarību, tās ievērojami paplašināja kopīga darba, kopīgas tirdzniecības un daļēji kopīga patēriņa prakses.”¹⁷³

Taču Kropotkina mērķis nebija tos sniegt kā piemērus atdarināšanai jeb atgūšanai, viņš apzinājās tā laika pasaules ekonomiskās situācijas atšķirību no viduslaiku un agrāku laiku vēstures. Viņa mērķis ir „studēt sabiedrību un uzrādīt tās tendences, pagātnes un tagadnes, tās pieaugošās intelektuālās un ekonomiskās vajadzības, un [...] norādīt, kurp virzās evolūcija.”¹⁷⁴ Attiecīgi, savas sabiedrības un savstarpējās palīdzības faktoru evolūcijas analīzes rezultātā, viņš secina, ka „komunisms ir ne tikai vēlamais sabiedrības stāvoklis, bet, ka augoša tendence mūsdienu sabiedrībā ir tieši pretī komunismam – brīvam komunismam”. Līdzās individuālisma pieaugumam un valsts varas pieaugumam, otra tendence ir „saglabāt daļējo senatnes komunismu, kā arī iedibināt komunisma principus jaunā veidā, tiklīdz kā apstākļi to atļauj.” Norāde uz komunisma principiem jaunā veidā ir arī dzan norāde uz nevis atjaunošanas, bet realizācijas diskursu.

Vēl viena realizācijas diskursa iezīme, ir anarhisma adaptīvais jeb uz pielāgošanos apstākļiem vērtais raksturs. Anarhisms reprezentē to cilvēces attīstībā novērojamo tendenci, ko Kropotkins raksturo kā „kreatīvo, konstruktīvo cilvēku spēku, kas mērķēts uz tradicionālo likumu institūciju iedibināšanu, lai aizsargātu no” pretējās, uz kādas autoritātes nostiprināšanu vērstās tendences. „Jau sākot no senās Grieķijas, bija personas un kustības, kas uzstāja nevis uz vienas valdības aizvietošanu ar citu, bet uz tās atcelšanu. Tie pasludināja indivīdu un tautas

¹⁷³ **Kropotkin P.** *Anarchist Communism: Its Basis and Principles // Kropotkin's Revolutionary Pamphlets.* New York, Dover Publications, Inc. 1970. P.60

¹⁷⁴ *Ibid*, P.61

augstākās [*supreme*] tiesības un centās atbrīvot populārās [jeb tautas] institūcijas no tām svešiem un kaitīgiem spēkiem, lai tautas kreatīvais ģēnijs netraucēti varētu šīs institūcijas pārveidot atbilstoši vajadzībām”¹⁷⁵

Vēstures gaitā novērojamas dažādas sacelšanās pret autoritāti un tajās, jo īpaši „lielo tautas kustību” kontekstā, bieži vien klātesošs ir anarhistiskais raksturs. Kā piemērus Kropotkins min „kristiešu kustību pret Romas likumiem, Romas valdību, Romas morāli,” tās agrīnajā formā, tajā, kas „aizsākās Jūdejā, Augusta valdīšanas laikā, nenoliedzami eksistēja daudz, kas tāds, kas būtība ir anarhistisks.” Līdzīgi arī „Anabaptistu kustībā (bez kuras liktā pamata nebūtu iespējama Reformācija) bija ievērojams anarhisma elements.” Taču autoritātes kaitīgās ietekmes rezultātā agrīnā kristietība „pakāpeniski deģenerējās eklesiastiskajā kustībā, kura bija modelēta pēc senās ebreju baznīcas un Romas Impērijas, kura nogalināja anarhistisko aizmetni”; tas, pret ko kristietība sākotnēji iestājās, galu galā to pārņēma, kristietība „pieņēma Romas valdības formas, un kļuva par vienu no galvenajiem autoritātes, verdzības un apspiestības bastioniem” Līdzīgi arī anabaptisms iznīka, „to noslāpējā Lutera iedvesmotie un vadītie reformisti, kas pievienojās prinčiem pret dumpīgajām zemnieku masām [...] mērenie reformisti pakāpeniski deģenerējās kompromisos starp sirdsapziņu un valdību, tas, ko tagad sauc par Protestantismu.”¹⁷⁶ Autoritātes negatīvā, deģenerējoša ietekme agri vai vēlu deģenerē anarhistisko tendenci, ja ar to cenšas panākt kompromisu, ierobežot, padarīt labāku. Tas arī ir viens no iemesliem kāpēc Kropotkins asi vēršas pret valsts sociālistiem, kā jau tika minēts Parīzes Komūnas sakarā. Valdības un tiesu varas ir nevis jāpielāgo vai jāizmanto tam, lai realizētu mērķi, proti, sociālo revolūciju, bet gan jāatceļ un jāiznīcina, lai vispār tas būtu iespējams.

Vēl viens anarhistiskās tendences raksturojums saistāms ar Kropotkina izpratni par harmoniju un līdzsvaru. Līdzīgi kā dabā novērojamās parādībās, piemēram, tajā, ka „ja planētas mūsu saules sistēmā katru dienu nesaduras, [...] tad tas ir tāpēc, ka tās reprezentē līdzsvaru, kura panākšanai ir bijuši nepieciešami miljoniem gadsimtu, [šis līdzsvars] ir rezultējošs no miljoniem spēku sadursmes”¹⁷⁷, arī cilvēku sabiedrības sakarā novērojama līdzsvara un harmonijas mijiedarbība: „Harmonija ir pagaidu pielāgojums, iedibināts starp visiem spēkiem, kas darbojas noteiktajā vietā – provizoriska adaptācija. Un šī adaptācija pastāvēs tikai ar vienu nosacījumu – ka tā nemitīgi tiks mainīta, reprezentējot vienmēr visu konfliktējošo darbību rezultātu. Ja kāds no šiem spēkiem tiks kavēts, tas sāks uzkrāties, [...]”

¹⁷⁵ **Kropotkin P.** *Modern Science and Anarchism // Kropotkin's Revolutionary Pamphlets.* New York, Dover Publications, Inc. 1970. P.148

¹⁷⁶ *Ibid.*, P.149

¹⁷⁷ **Kropotkin P.** *Anarchism: Its Philosophy and Ideal // Kropotkin's Revolutionary Pamphlets.* New York, Dover Publications, Inc. 1970.P.121

līdz vienā brīdī apgāzīs esošo kārtību, iznīcinot harmoniju, lai atrastu jaunu līdzsvaru. Tādā veidā notiek vulkāna izvirdums, kura ieslodzītais spēks izlaužas. Tādā veidā notiek arī cilvēces revolūcijas.”¹⁷⁸ Revolūcija attiecīgi ir samilzušās spriedzes, apspiesto spēku, (valdības, tiesu varu, ekspluatatoru, apspiesto cilvēku) izlāde, izlaušanās, un rezultējošā pārkārtošanās - „spēku redistribūcija”. Anarhistiskā tendence attiecīgi vienmēr izpaudīsies kādā jaunā veidā, tā pielāgojas apstākļiem, jo tai nav nekādu dogmatisku, autoritāru ierobežojumu attiecībā, piemēram, uz to, kā būtu jāorganizē sabiedrība. Neapzinātais, kreatīvais spēks, kuru reprezentē anarhisms, spēj iedibināt līdzsvaru, vadoties pēc situācijas; autoritātes negatīvā ietekme, savukārt, traucē šim procesam.

Kopiena attiecīgi ir kaut kas realizējams. Protams, var smelties iedvesmu un novērot dažādās tendences izpausmes vēsturē. Taču tas nav tāds skatījums, kas īpaši uzsvērtu vēsturi, kā kādu metafizisku spēku vai determinētu virzību. Kropotkins vēsturi skata, lai tajā rastu norādes uz šīs anarhisma tendences, kas sevī ietver gan tiekšanos pēc brīvības, gan tiekšanos uz kopīgu dzīvi, savstarpējās palīdzības ietekmē. Šīm norādēm ir vērts pievērst uzmanību, taču tās jāskata kopā ar dažādajiem faktoriem, kas tās ir ietekmējuši. Šie faktori variē atkarība no laika posma, kuram tiek pievērsta uzmanība, tāpēc arī nav iespējama pagātnes izpausmju pārņemšana tagadnē, tagadnei ir nepieciešams jauns risinājums.

Taču tā kā Kropotkins cenšas sniegt anarhismam zinātnisku pamatojumu, tādā izpratnē, ka anarhisma skatījumam uz pasauli ir jāiekļauj un līdzvērtīgi jāattiecas pret visiem novērojamās pasaules aspektiem – tā metodoloģija nevar atšķirties, skatot dabas vai cilvēku sabiedrības parādības. Tā spriedumiem jābūt pamatotiem novērojumos par sabiedrības attīstību, un šie novērojumi jāskatīja ar to, ko var novērot dabā. Tas arī ir iemesls kāpēc Kropotkins asi vēršas pret sociāldarvinisma šauru izpratni par savstarpējās konkurences nozīmi cilvēces attīstībā – tāpēc arī Kropotkins veic savu savstarpējās palīdzības izcelsmes un izpausmju analīzi, lai norādītu, ka cilvēku dabiskā tendence ir biedroties uz līdzīgu attiecību pamata, pretstatā hierarhiskām attiecībām. Viņa skatījums neuzsver vēsturi kā tādu, viņš noraida metafiziskas koncepcijas par vēstures garu, tās determinētu virzību u.tml., drīzāk viņa skatījumu varētu raksturot kā diskursu, kas uzsver zinātni, un vēsture vienkārši ir viens no faktu avotiem, līdzīgi kā dabaszinātnēs tā ir daba.

¹⁷⁸ **Kropotkin P.** *Anarchism: Its Philosophy and Ideal // Kropotkin's Revolutionary Pamphlets.* New York, Dover Publications, Inc. 1970.

NOSLĒGUMS

Darba mērķis bija aplūkot kā kopienas problemātika parādas Kropotkina politiskajā filosofijā, kāda ir tās idejas nozīme un vieta viņa domā. Tā veikšanai sākumā tika apskatīti dažādi skatījumi uz kopienu un izdalītas vairākas kopienu raksturojošas pazīmes, kurām pievērst uzmanību skatot Kropotkina domu – piekrišana jeb jautājums par to, kas ir kopienas pamatā, kas veido kopienu; no tā izriet arī piekrišanas robežas, kādas tās ir indivīda un sabiedrības kontekstā; kopienas zaudēšanas, atgūšanas un realizācijas diskursi kopienas, kuram no tiem ir piederīga Kropotkina izpratne par kopienu; naratīvs, kura ietvaros kopiena pastāv, kā tā sevi redz, kāds ir tas stāsts, kuru kopienas locekļi izdzīvo.

Tālāk tika veikts sava veida ievads Kropotkina domā, skatot viņa analīzi par Parīzes Komūnas notikumiem. Tā apskata rezultāta tika izvirzītas vairākas pazīmes, kas raksturo Kropotkina izpratni par kopienu. Pirmkārt, tas ir uzsvars uz brīvību, kā galveno mērķi jebkurai sabiedriskai organizācijai, tai skaitā kopienai. Otrkārt, tas ir neapzinātības raksturs attiecībā uz divām tendencēm – no vienas puses tieksme pēc brīvības, no otras tieksme pēc biedrošanos. Treškārt, iezīmējās Kropotkina piederība kopienas zaudēšanas – realizācijas diskursam. Ceturtkārt, attiecībā uz naratīvu, parādījās tas, ka Kropotkins tam nepievērš uzmanību, kas saistāms ar kopienas neapzināto raksturu.

Darba galvenajā daļā, par kopienu konstituējošajiem elementiem, tika veikts dziļāks atklāto pazīmju jeb kopienu konstituējošo elementu apskats citos Kropotkina tekstos. Savstarpējās palīdzības nodaļa skaidroja piekrišanas izcelsmi. Kropotkinam piekrišanas pamatā ir divas tendences – tieksme uz brīvību un uz biedrošanos. Tās, savukārt viņš skaidro ar savstarpējās palīdzības un savstarpējās konkurences saspēli dabā un cilvēku sabiedrībā – galvenais secinājums no apskatītā ir tas, ka savstarpējās palīdzības faktors evolūcijā (gan sugu, gan cilvēku sabiedrību) ir ievērojami svarīgāks veiksmīgai sugas vai kopienas attīstībai, jo palīdz labāk tikt galā ar ārejiem apstākļiem, nekā savstarpējās konkurences faktors. Savstarpējā palīdzība attiecīgi ir skaidrojums piekrišanai un arī dzīves neapzinātības aspektam, Kropotkinam kopienu veido tas, ka cilvēki piekrīt biedroties, jo, pirmkārt, savstarpējā palīdzība ir tiem lielākoties instinktīva, un otrkārt, savstarpējā palīdzība un no tās izrietošā sabiedriskā dzīve ir veiksmīgais veids, kā nodrošināt pilnvērtīgu indivīda attīstību – respektīvi kopiena ir veiksmīgākais dzīves veids indivīda izaugsmei.

No tā izriet nodaļa par indivīda un sabiedrības attiecībām. Tajā tika apskatīts jautājums par to kā nodrošināt sabiedriskas dzīves organizāciju, kā regulēt indivīdu attiecības kopienā, kā novērst kopienas un attiecīgi indivīdu labklājībai kaitīgas atsevišķu indivīdu darbības. Tika veikts Kropotkina izpratnes par morāli apskats, morāli viņš, līdzīgi kā piekrišanas pamatu

(savstarpējo palīdzību), atvedina no dabas un formulē to kā „dari citiem tā kā vēlētos, lai dara tev tādos pašos apstākļos”. Pēc Kropotkina domām ar to ir pietiekami kopienas organizācijai, pie nosacījuma, ka tā ir brīva kopiena, proti, brīva no negatīvajām autoritātes ietekmēm – valsts varas, tiesu varas, baznīcas varas u.tml. Kropotkins arī noliedz piespiešanas iespējamību, brīvā sabiedrībā tā nav pieļaujama, bet, ņemot vērā tās brīvo no negatīvām ietekmēm raksturu, patiesi brīvā sabiedrībā tā nemaz nebūtu vajadzīga; pietiktu ar attieksmes paušanu par vēlamām un nevēlamām rīcībām, kā arī padomu došanu un piemēru sniegšanu. Kropotkins lielu nozīmi piešķir zinātnei un zināšanām vispār, attiecīgi izpratnei ir liela nozīme indivīda un sabiedrības kontekstā, viens indivīds var sekot cita indivīda piemēram tad, ja redz tā jēgu un vērtību, indivīdam nav jāseko citam indivīdam tikai tāpēc, ka tā vajag, tā būtu atgriešanās pie autoritātes. Ievērojama nozīme savstarpējās palīdzības sakarā aplūkoto vēsturisko kopienas formu kontekstā un indivīda un sabiedrības attiecību kontekstā ir tam, ka kopienas locekļu vidū pastāvošās attiecības ir tuvas un ciešas. Jo tuvākas un ciešākas tās ir, jo spēcīgāka un veiksmīgāka ir kopiena. Kropotkina kopienas ietvaros indivīds ir pilnīgi brīvs, taču tai pašā laikā viņš apzinās kopienas nozīmi savas brīvības un attīstības realizācijā.

Kopienas diskursu sakarā apstiprinājās jau sākumā iezīmētais, Kropotkina izpratne par kopiena ir piederīga zaudēšanas diskursa realizācijas variantam. Zaudēšanas diskurss viņa domā ir nenoliedzams, viņš augsti vērtē viduslaiku kopienas formu augsto attīstību, gan kreativitātes, gan produktivitātes, gan brīvības aspektā. Attiecība uz realizācijas daļu, tad viņam anarhisms ir neapzinātā, kreatīvā spēka, kas bieži vien rod savas izpausmes dažādās cilveku kopienās. Tas attiecīgi ir mainīgs un tāds, kas pielāgojas situācijā, tā izpausmes katrā vēstures brīdī ir atšķirīgas, jo atšķirīgi ir apstākļi, tāpēc nav iespējama kopienas atgūšana. Iespējama ir tās realizācija jaunā formā. Viņa piedāvātā forma, brīvais jeb anarhistu komunisms, kā kopienas politiski ekonomiskais organizācijas veids, ir jauna izpratne par kopieniem. Protams, arī vēsturē ir novērojami brīvu kopienas formu piemēri, no kuriem var smelties iedvesmu un veikt novērojumus par to, kādā virziena norit attīstība, un kā vajadzētu rīkoties. Anarhistu komunisms ir jauna ideja par kopieniem gan tādā ziņā, ka tas piedāvā jaunu skatījumu uz cilvēces attīstību un dabas evolūciju, tādu, kura pamatā ir savstarpējā palīdzība, nevis savstarpējā konkurence; gan arī tādā ziņā, ka tas ir risinājums, kas pēc Kropotkina domām ir visatbilstošākais tiem apstākļiem, kādi valda tā laika pasaulē. Viņš arī uzstāj, ka realizācija nav iespējama, kamēr netiek atceltas negatīvās autoritātes ietekmes, tikmēr kamēr tās paliek, tikmēr tas, kas tiks iedibināts būs vien kaut kas no vēstures atgūts.

Kopienas loma Kropotkina domā izpaužas dažādi. To nevarētu raksturot kā centrālu tādā izpratnē, ka viņš nemitīgi runātu vai sludinātu konkrēti kopienas nepieciešamību. Eksplicīti par kopieniem viņš nerunā ļoti daudz, galvenokārt tā parādas divos aspektos. Viens ir

savstarpējās palīdzības aspekts – savstarpējā palīdzība ir gan viens no instinktiem, kas sastopams starp gandrīz visiem dzīvniekiem, tai skaitā cilvēkiem. Šis instinkts ir pamatā tam, ka cilvēki biedrojas, un tā kā šī biedrošanās parasti notiek kopīgu interešu vārdā, šādas brīvas biedrošanās rezultāts ir kopiena. Otrs ir anarhistu morāles un anarhistu komunisma aspekts. Tie abi ir organizācijas veidi tam, ko Kropotkins piedāvā kā savu izpratni par vēlamo sabiedrību. Morāle organizē jeb nodrošina kārtību individuālu savstarpējās attiecības, proti, sociālā organizācija, savukārt anarhistu komunisms vairāk attiecas uz politisko un ekonomisko organizāciju. Taču to abu pamatā ir ideja par to, ka indivīdi rīkosies labvēlīgi kopienas interešu vārdā. Anarhistu komunisms ir sava veida partikulārās kopienas izvērsums universālistiskajā – viņa vīzijā sabiedrība plašā izpratnē sastāvētu no daudzu atsevišķu kopienu savstarpējas federācijas, pārnesot kopienas iekšienē dominējošos savstarpējās palīdzības un brīvības principus uz ārpusi jeb attiecībam ar citām kopienām. Attiecīgi, kopiena šajos aspektos ir centrāla viņa domas iezīme, jo gan savstarpējā palīdzība, gan anarhistu komunisms ir neatņemamas Kropotkina domas daļas.

Kropotkina domas sakarā un arīdzan kopienas sakarā, protams, ir lietas, ko neizdevās apskatīt un ko varētu apskatīt padziļinātāk. Anarhistu komunisma dziļāka analīze varētu sniegt labākā izpratni par praktiskiem mehānismiem kā organizēt šāda veida kopienas; tam veltīts viens no viņa lielajiem darbiem „Maizes iekarojums” („*Conquest of Bread*”), kur viņš detalizēti apraksta anarhistu komunistu sabiedrības organizāciju visos tās aspektos. Tāpat dziļāku uzmanību varētu pievērst Kropotkina attiecībām ar citiem sociālisma strāvojumiem – tiem, kuri valsti un valsts varu skata kā nepieciešamu sociālās revolūcijas panākšanā; jo īpaši asa bija viņa polemika ar Marksu un marksistiem, kuriem viņš pārmeta nezinātniskumu un reliģisku dogmatismu. Pētniecības vērtība ir arī Kropotkina saiknes ar latviešu anarhistu darbību un tekstiem izvērtēšana.

Tāpat var runāt arī par Kropotkina ideju aktualitāti mūsdienās. Gan tādā izpratnē, ka gan teorija par savstarpējo palīdzību, gan viņa politiskās idejas rod atskaņas mūsdienās. Savstarpējās palīdzības faktoru nozīme bioloģijā un evolūcijā gūst jaunu atbalstu un jaunas interpretācijas arī mūsdienu bioloģijas un psiholoģijas kontekstā. Politisko ideju kontekstā ir pat vairāki notikumi, kurus var skatīt kā viņa anarhistu komunisma ideju pielietošanu praksē – pie tādiem var minēt Nestora Makhno īstenoto anarhistu patvaldību Ukrainas ziemeļaustrumu daļā, Krievijas pilsoņu kara laikā; Spānijas pilsoņu kara anarhistu teritorijas Katalonijā; kā arī mūsdienu konfliktu sakarā minama Sīrijas kurdu pasludinātā Rojavas federālā autonomija.

Tas gan nenozīmē, ka mums tagad vajadzētu doties uz kādu konfliktu zonu vai pasludināt autonomas kopienas tepat, kaut gan to, protams, var darīt, taču būtu vērtīgi pievērst uzmanību tam, ko Kropotkins raksta par cilvēka dabiskajām tieksmēm un tendencēm. Proti,

savstarpējās palīdzības nozīmi ne tikai evolucionārā vai vēsturiskas attīstības kontekstā, bet arī ikdienas dzīvē un arīdzan attiecība uz situāciju pasaulē. Uzmanīgāk pavērojot, tās izpausmes var saskatīt daudzos dzīves aspektos – sākot no dažādām brīvprātības principā balstītām organizācijām, attiecībām ar draugiem, ģimeni, kolēģiem un biedriem, vides un dzīvnieku aizsardzības kustībām, beidzot ar protestiem, informācijas nopludinātājiem jeb *whistleblowers*, bēgļiem un militāriem konfliktiem.

Kropotkina izklāstītais vedina domāt, ka savstarpējā palīdzība ir daudz svarīgāks un arī produktīvāks spēks visas cilvēces kopīgai un ilgspējīgai attīstībai. Tas vedina domāt, ka ir cerība, ka šis spēks spēs pretoties pretējās tendences – konkurences faktora un izrietošā individuālisma,- izpausmēm un ka cilvēces nākotne tomēr būs balstīta uz izpratni par to, ka kopienā balstīta dzīves forma ir daudz veiksmīgāka un produktīvāka – kā indivīdam, tā sabiedrībai un pasaulei kopumā. Protams, šajā gadījumā kopienu var domāt tās plašajā, universālistiskajā izpratnē – cilvēce kā kopiena, jo cilvēces liktenis tomēr ir nesaraujami saistīts ar visas pasaules likteni. Attiecīgi, vajadzētu vairāk domāt par to, kas ir labs un derīgs mūsu universālajai cilvēku dzimtas kopienai.

Izmantoto avoto un literatūras saraksts.

Avoti.

Kropotkin P. *Anarchism (The Encyclopedia of Britannica Article) // Kropotkin's Revolutionary Pamphlets.* New York: Dover Publications, Inc. 1970.

Kropotkin P. *Anarchist Communism: Its Basis and Principles // Kropotkin's Revolutionary Pamphlets.* New York, Dover Publications, Inc. 1970.

Kropotkin P. *Anarchist Morality // Kropotkin's Revolutionary Pamphlets.* New York, Dover Publications, Inc. 1970.

Kropotkin P. *Law and Authority // Kropotkin's Revolutionary Pamphlets.* New York, Dover Publications, Inc. 1970.

Kropotkin P. *Memoirs of a Revolutionist.* New York: Houghton Mifflin Company, 1899.

Kropotkin P. *Modern Science and Anarchism // Kropotkin's Revolutionary Pamphlets.*

Kropotkin P. *Mutual Aid: A Factor of Evolution.* New York, New York University Press. 1972.

Kropotkin P. *The Commune of Paris // Freedom Pamphlets No.2.* London: Freedom Press, 1891.

Sekundārā literatūra.

Grāmatas.

Bartelson J. *Visions of World Community.* New York: Cambridge University Press, 2009.

Bauman Z. *Community: Seeking Safety in an Insecure World.* Cambridge: Polity Press, 2001.

Delanty G. *Community. Second edition.* New York: Routledge, 2010.

Dugatkin L.A. *Prince of Evolution: Peter Kropotkin's Adventures in Science and Politics.* CreateSpace Independent Publishing Platform, 2011.

Dupuy J.P. *Economy and the Future. A Crisis of Faith.* East Lansing: Michigan State University Press, 2014.

Edyvane D. *Community and Conflict: The Sources of Liberal Solidarity* London: Palgrave Macmillan, 2007. **Darwin, C.** *Origin of Species.* London: John Murray. 1859.

Graham R. (Ed.) *Anarchism: A Documentarian History of Libertarian Ideas and Movements, Volume One: From Anarchy to Anarchism (300 CE to 1939)*. Montreal: Black Rose Books, 2005.

Huxley T.H. *The Struggle for Existence in Human Society*. Nineteenth Century, Feb. 1888.

Marshall P. *Demanding the Impossible. A History of Anarchism*. London: Harper Perennial. 2008.

McKay I. Introduction // McKay I (Ed.) *Direct Struggle Against Capital*. A Peter Kropotkin Anthology.

Rufs P. *Pa stāvu liesmu debesīs. Nenotveramā latviešu anarhista Pētera Māldera laiks un dzīve*. Rīga: Dienas Grāmata. 2012.

Sheehan S. *Anarchism*. London, Reaktion Books. 2003.

Tonnies F. *Community and Society*. Mineola: Dover Publications, Inc, 2002.

Treija R. (Red). *Kņazi Kropotkini un Sigulda*. Siguldas novada dome, 2007.g.

Woodcock G. *Anarchism: A History of Libertarian Ideas and Movements*. Cleveland: Meridian Books, 1962.

Raksti.

Lapa L. Ziņas par Nikolaju Kropotkinu arhīva dokumentos // *Latvijas vēstures institūta žurnāls*. 2014. Nr. 1 (90).

Meyer A.G. Theories of Convergence // **Chalmers, J.A.** (Ed.) *Change in Communist Systems*. Stanford: Stanford University press, 1970.

Woodcock G. Anarchism // **Borchert, D.M.** (Ed.) *Encyclopedia of Philosophy*. Thomas Gale, 2006. Vol.1

Кесслер К. О законе взаимной помощи // **Бекетов А.** (Ред.) *Труды Санкт-Петербургского общества естествоиспытателей. Том 11*. 1880.

Materiāli internetā.

Kopiena // <http://www.tezaurs.lv/#sv/kopiena> (Skat. 17.05.2016.)

Social Darwinism // <http://www.britannica.com/topic/social-Darwinism> (skat. 17.05.2016.)

Maģistra darbs „Kopienas problemātika Pjotra Kropotkina politiskajā filosofijā”
izstrādāts LU Vēstures un filozofijas fakultātē.

Ar savu parakstu apliecinu, ka pētījums veikts patstāvīgi, izmantoti tikai tajā
norādītie informācijas avoti un iesniegtā darba elektroniskā kopija atbilst
izdrukai.

Autors: Valters Zariņš / _____ / __.05.2016.

Rekomendēju darbu aizstāvēšanai

Vadītājs: lektors Artis Svece / _____ / __.05.2016.

Recenzents: _____ / _____ / __.05.2016.

Darbs iesniegts Vēstures un filozofijas fakultātē _____.05.2016.

Studiju metodiķe:

Darbs aizstāvēts Maģistra studiju programmas “Filozofija” gala pārbaudījumu
komisijas sēdē

_____.05.2016. prot. Nr. _____, vērtējums _____

Komisijas sekretārs: _____ /as.prof. Raivis Bičevskis /